

POLITICAL CULTURE

DIALOGUE TOLERANCE AND DEMOCRACY
IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

SECOND EDITION

Copyright © Grifhsu littera 2016

Duško Vejnović, PhD

**POLITICAL CULTURE, DIALOGE,
TOLERANCE AND DEMOCRACY IN
BOSNIA AND HERZEGOVINA**

Griphsu littera
Banja Luka, 2014.

Publishers

Student's club of the political science Faculty
Banja Luka

European defendology center for Scientific,
Political, Economic, Socijal, Safety, Sociological
and Criminological Research
Banja Luka

On behalf of publishers

Ljubiša Aćimović
president of SCPSF

Recension

Mile Rakić PhD, Belgrade
Miodrag Romić PhD, Banja Luka

Editor in Chief

Tin Vejnović

Lector

Željka Komlenić, professor

Graphic & cover design
Ljubiša Aćimović

Technical Editors
Marina Kucalović
Ljubiša Aćimović

Editorial Board
Marina Kucalović
Milan Ivanić
Vanja Nišić
Filip Čolaković
Ljubica Aćimović

Translator
Dejan Škrebić

Quantity
500 pieces

FOREWORD

Second, unchanged edition .The book is result of exceptionally good co-operation of the Banja Luka City - City Administration and nongovernmental organization 'Republic of Srpska Defendologist Association', who have signed a mutual agreement on scientific and professional and business and technical co-operation and Student's club of the Political science faculty. The book contains merely adapted texts that had been used at round tables, scientific meetings, public tribunes and other activities of Republic of Srpska Defendologist Association.

Our goal for studying the political culture, dialogue, tolerance and democracy in Republic of Srpska and Bosnia and Herzegovina, as an urgent need, was to push it to a higher level and to use this book to show that it is an expression of a new view in research of politics especially concerning policy. Policy and culture in Republic of Srpska and Bosnia and Herzegovina were and are changeable: sometimes in relative harmony, then in disharmony or even in conflict. Cultural life is not just what is taken, it is also what is given. If politics used to be defined as the wisdom of governance over people and things for the purpose of creating and accomplishing the utmost values (truth, justice, freedom, sacredness of life, etc.), then today it is defined as a bloody and relentless struggle among social groups and individuals to conquer, preserve and enhance power, authority and other benefits that accompany it.

Having respect to other nations and ethnic groups, our nation's past must be sacred thing. Nation which doesn't care for tradition deserves to descend.

The people in Republic of Srpska and Bosnia and Herzegovina are facing a very important and difficult task. We have to learn and practise the skill of dialogue and tolerance, as all our trouble results from the fact that we do not know how to communicate to one another. Only through education targeting on dialogue and tolerance can we attain the kind of conscience that a different individual and a different culture are our supplements, not our hell. An

intolerant person cannot be a modern, advanced and progressive person: such people have not come of age yet! In order to achieve that, they have to pay attention to and be aware of the different voices heard today and different ways of expression, as only through that they have a chance to compare, choose and create. A way of thinking and living that truly fosters dialogue would lead to a situation where we would have no dogmatists among thinkers, no fanatics among believers, and no tyrants among politicians

*Banja Luka,
Duško Vejnović PhD, professor of sociology and
defendology*

Content

1.	Bosnia and Herzegovina, current situation, strivings and prospects.....	4
2.	The political culture of Bosnia and Herzegovina.....	12
3.	Political tradition and political socialization.....	27
4.	Political symbols and political myth.....	36
5.	Democracy and ethnic relationships in Bosnia and Herzegovina.....	41
6.	Dialogue and tolerance culture in Bosnia and Herzegovina.....	52
7.	Churches and sects in Bosnia and Herzegovina.....	59
8.	Nongovernmental organisations as democratisation factor in Bosnia and Herzegovina.....	63
9.	Language of hatred and linguistic manipulation.....	70
	Closing Deliberation.....	73
	Bibliography.....	79

1. BOSNIA AND HERZEGOVINA, CURRENT SITUATION, STRIVINGS AND PROSPECTS

Bosnia and Herzegovina (BiH) is a complex state community, with two equal entities and three constitutive nations. Such interior structure of Bosnia and Herzegovina is the result of compromise made by three nations (Serbs, Croats and Bosniacs) and their legitimate interests to express the form of their interior statehood through the complex state community. The development of social and political basis of Bosnia and Herzegovina as a complex state community, acceptable for all of its nations, represents an acceptance of the European way of life, where each nation or entity has the opportunity for its own, independent development.

Experience shows that the independence of entities, even with certain elements of sovereignty, does not weaken but strengthen the political community with such independence. Theoretically, the unity of each community is a unity of contrasts. The integration of differences in Bosnia and Herzegovina is possible only on basis of voluntary cooperation, where such cooperation has its aim and support based on interest.

Each attempt of Deyton concept destruction, first of all the destruction of constitutional principles and entity territorial division, would mean the destabilization of Bosnia and Herzegovina, even the whole region.

Stable peace is possible to achieve with consistent respect of Deyton agreement (especially its constitutional text).

Bosnia and Herzegovina will be a modern state when it effectively organizes real human interests and cultivates chaos of interests and the irrational confrontation of interests transforms to harmony. The basis of modern, judicial, democratic and civilized Bosnia and Herzegovina must be made of strict behavior rules and citizens' conscience that those rules must be followed. Universal wisdom in organization and guiding of Bosnia and

Herzegovina is needed to achieve that. Pressure must be reduced and educational role of the state must be strengthen to provide higher level of Bosnia and Herzegovina stability.

Main function and goals of Bosnia and Herzegovina as a state should be the strengthening of community power, individual freedom in community and reduction of pressure and strenghtening of the educational role of the state.

Aristotle used to emphasize that general benefit was the impetus of legitimacy, and individual benefit was the impetus of illegitimacy. Plato used to say that good states were those where it was reigned by law, and the bad ones were those where it was reigned over law.

The function of Bosnia and Herzegovina as a state should enable co-existence of interests, through the rules which should prevent and reduce confrontations. Social control, control of individuals, groups and society is necessary.

Bosnia and Herzegovina as a modern state should provide maximal possible freedom, guaranteed minimum of justice and equality and certain level of social safety. It should minimize compulsion and maximize agreement in these social and historic conditions.

Therefore, Bosnia and Herzegovina should cooperate on:

- prevention and ending of tensions and crises as a condition for permanent stability. This means creation and use of mulilateral and bilateral agreements and application of local measures to eliminate existing potencial causes of confrontations,
- the application of mature, democratic political process, based on free elections and reign of laws and fully respect of human rights and elementary freedom, including the right to be a part of ethnic minorities, right for free and independent media, legislative institutions which are responsible to its election units, independent judicature, fight against corruption, the deepening and strenghtening of civil society,

- creating of peaceful relations in region strictly respecting of Helsinki Agreement principles by building of trust and conciliation. Also, the work of forums should be stimulated on regional level of building trust and mechanisms for cooperation in a field of security,
- creating the active market economy, based on healthy macro-policy, and market which is opened for expansive trade and investments of private sector, effective and clear custom and commercial regulative regimes, development of strong market and ownership, which means privatization, and will extend the circle of prosperity for all citizens of Bosnia and Herzegovina
- the development of economic cooperation in the region, and cooperation between the region and other parts of the world and Europe, which includes free trade zones, promoting free contacts among citizens,
- fight against organised crime, corruption and terrorism and all illegal activities,
- preventing forced emigration, caused by war, persecution and civil conflicts and migrations caused by poverty,
- providing safe and free return of refugees to their home. At the same time, that will be help to countries in the region to share refugee burden,
- making conditions for total integration in political, economic and safety structure as its own choice.

Integration of Bosnia and Herzegovina into European Union is not a gift, it demands a lot of hard work, compromises and persistence. But perspectives of final success, with all benefits of economic and political stability are worth the efforts.

Wanting to be a member of European Council or European Union or Partnership for Peace is not enough, more determinate leading and representing of Bosnia and

Herzegovina, the way it is defined in Dayton peace agreement, is needed. Clearer vision of goals, ways and perspectives, more transparent relation of political leadership are also needed, but as long as Bosnia and Herzegovina stays out of European institutions, in a sort of Balkan's 'noman's land', it will be hit by the exterior forces and will always live under the shadow of division and ideological extremism-permanent uncertainty which can not be the best interest for Europe.

The state of waiting for European Council membership contributes decanting the most educated people and exodus of youth. The moment when citizens of Bosnia and Herzegovina, through the symbolism of membership, become European citizens, the return of refugees to a new country with the identity and context would speed up. At the same time that would be the beginning of further political, economic and institutional inclusion of Bosnia and Herzegovina into the European integrating processes.

Bosnia and Herzegovina is an unavoidable factor in geopolitical and geostrategic relations in the regions of South-eastern Europe.

Lack of political safety in Bosnia and Herzegovina is obvious. Bosnia and Herzegovina needs fast and effective reforms and also the state institutions system must be built, the way it is defined by Dayton peace agreement, to provide longterm peace and stability. Dayton peace agreement is the international document, which must be used strictly. It gives a real basis for building of Bosnia and Herzegovina as complex community of two equal entities and three constitutive nations. Serbs, Croats and Bosniacs have lived together in Bosnia and Herzegovina through centuries and none of them does not have the right to claim Bosnia and Herzegovina exclusively as its own. Great results are achieved in the implementation of Dayton peace agreement, firstly in strengthening the peace, rebuilding and creating perspective for normal life. Respect and protection of human rights, strengthening of democratic governmental institutions, strengthening of the political culture, dialogue,

tolerance, democracy, building of legal state and emphasizing responsibility of public service functions should have priority in Bosnia and Herzegovina.

Democratic changes in the region and economic transition will contribute further reducing of nationalism and help in use of civil part of Dayton agreement and development of new social values.

Integration processes are important for Bosnia and Herzegovina unless it wants to stay and be the land of poverty, political irrelevance and further descending.

Studying the political culture, dialogue, tolerance and democracy in Republic of Srpska and Bosnia and Herzegovina is needed especially concerning policy. Policy and culture in Republic of Srpska and Bosnia and Herzegovina were and are changeable: sometimes in relative harmony, then in disharmony or even in conflict. Cultural life is not just what is taken, it is also what is given.

The distinction between policy and authority must be clear to understand the difference between policy and culture. Aristotle defines policy as activity of people in free community, who are engaged in public service, and on that way makes free individuals, free citizens and free community. Out of policy, there are only gods, demons and idiots, where idiot means the one who has no interests and capability to be engaged in public service.

The authority is an organization of power which helps to realize interests and, most often, domination which means that state authority can be defined as legitimate monopoly over physical violence.

Multi-party system, such as exists in Republic of Srpska and Bosnia and Herzegovina, changes political analysis focus – instead of formal political structures, instruments of political analysis turn to studying opinions, convictions, political norms and standards which makes way for people to act through political institutions. Political experiences from sixteenth century B.C.in small towns of ancient Greece,in

theory and practically are very instructive but insufficient for political activity of the 21th century. The ideal which Plato defines in 'Law' is that state should be as big as it could be seen from the biggest hill and that all of its citizens could come to parliament. Greeks could not presume that you could elect somebody you did not know or that you could make decision without democratic discussion. Though they had to put up with tyranny, they admitted only the authority which is worth the people, the one based upon law and constitution.

The task of a state was to create and educate good democratic people who made good law and good state. Policy was tightly related to ethic. Later, policy was differently understood, theories which separated policy and moral appeared. Macchiavelli claimed that policy is craft of governance over people, and Hobbes concluded during the English revolution, while writing 'Leviathan', that people were selfish, aggressive, immoral beings which long for power, domination over others. He realized that as the natural state of humans but he also realized humans must get out of that state of the war 'all against each other'. Since man is a sensible being he longs for an agreement, citizens give up their right of judgment and let it to state institutions, law to regulate human relations and to limit freedom which jeopardize others. This is what's important to achieve in Bosnia and Herzegovina. Goal is to, not just on paper, unite policy and moral, which is a basic need of Republic of Srpska and Bosnia and Herzegovina, with citizens' consensus on some issues.

There is no political community, and Bosnia and Herzegovina is one of them, which can survive on principle that policy is not connected with moral, with no agreements and that everything is based on fight over power, authority and domination. It cannot remain because in that way the trust is totally lost. Moral i.e. accepting of certain principles, is the basic hypothesis of communication among each other and with the world.

Because of the poverty in Republic of Srpska and Bosnia and Herzegovina, we do not have real pluralistic points which could fight against regime and defend its independence. We do not have the possibility to build political parties, strong enough, moral taugh and democratic enough to confront all illegalities, organized crime and corruption. The problem is that we do not have the developed society in BiH. If we had it, people would be economic independent, stable and resistent to any threaths and situation would be different.

Another problem of our policy is rapid descending of the political culture. Political leaders, people who should lead, create audience which like abusive language, calamnies and insults. That is significant, that educates masses, forms the political culture (impoliteness) and contents does not matter, what matters is who is insulted or humiliated. Slowly, our political culture turns to a form where everything is allowed, culture of allegiance instead the culture of equal participation. Demand for moral revival is not just a preachment, it is a racional demand. Moral values, the respect of principles, development of democratic procedure and building of modern society are basis of progress of BiH. History sets certain 'categoric imperatives'. Today, one of those imperatives in Republic of Srpska and Bosnia and Herzegovina and in the world, is dialogue. In Republic of Srpska and Bosnia and Herzegovina, where many religions and nations have to live together, there are two possibilities – creating basis for living with mutual tolerance or basis for mutual extermination. Key for our problems is the way we communicate: our people do not know how to communicate but they know how to be at war. Communication is the only way to avoid the evil. It is the way to avoid 'living in dungeon' because every closed system ruins, no matter if it is a person, a society or a culture. When communication disappears – community disappears, and when community disappears noone wins, everyone loses. Meanwhile, everybody talks about the need for dialogue and its necessity but, practically, very little is done so the dialogue becomes a problem and under suspicion. Practical work in Republic of

Srpska and Bosnia and Herzegovina and the past war brought up the question if one should have a dialogue with people of different nationality and religion and with people of different political ideas, cultural values, in one word ‘of different notions of the world’.

Liberalism installed two principles considering the tolerance which is connected with the points of religion, notions of the world, identities and the ways of life: the principle of neutrality of the state and the principle of the civil tolerance. The state of Bosnia and Herzegovina must be neutral in polemics of different confessions, persuasions, notions, ways of life, tastes. The other principle is related to mutual civil behaviour-they must tolerate the existence of religions, persuasions, notions of life which are opposite to their religious persuasions, notions of life, ideas of life or tastes. A great many researchers claim that civil war could be avoided only if the religious differences and the opposites are left aside-there where there is a national and religious variety, but there is no tolerance, the political peace is not possible.

The connection between the culture and tolerance is seen in the fact that either one of them brings some kind of order there where there is a lack of it.

Intolerance mostly appears because of three reasons: the first reason are prejudices and partiality, the second one is the taste and the third one is in matters of religion and moral. One should particularly take into consideration the suppositions of tolerance and how to avoid intolerance, and the easiest way to avoid it is if one sets himself free from prejudices, if one allows the pluralism of tastes, if one discusses the points of religion and moral in a tolerant way.

Intercultural dynamic of narrower groups inside the Republic of Srpska and Bosnia and Herzegovina is in such form that each group makes efforts to obtain and affirm its own cultural characteristics and peculiarities.

The great danger for dialogue and tolerance in the Republic of Srpska and Bosnia and Herzegovina is the speech of

hatred and language manipulation. They accomplish the best right there where there is least true democracy. Here, in the Republic of Srpska and Bosnia and Herzegovina, the conflict between elites and masses with tendency of tension and growing into the totalitarian ideologies, with the clear division to those who rule and those who own everything, i.e. elites, and to those who are bear subjects, to mass which can be controlled and which is there only to work, obey, follow its leaders. The idea of so called *führer* democracy, *führer* principles, which we had in the experience of nazism and stalinism, in the experience of as well as right political parties, so in the experience of left communist parties, which were created inside The Third International, let's hope, finally became a question, at least in these european regions, and I dare to say in bosnian ones.

It is a bear necessity for us in Bosnia and Herzegovina to move from the culture of speech towards the culture of discussion (discussion is the only way to avoid every evil), i.e. from the culture of faith towards the culture of choice.

THE POLITICAL CULTURE OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

The political culture in its widest sense includes the part of general culture of a society (or its parts) which includes the system of values, persuasions, attitudes, styles, symbols, tendencies and forms of behaviour related to politics and political points, i.e. those points which are related to general conditions of common life in a society (as it is in Bosnia and Herzegovina), and to the choice of directions and aims of the total social development. The political culture, unlike the ideology, cannot be brought into the political world from the outside, because it develops over longer periods of learning and adopting experiences based on political surroundings and points solved in it.

Therefore, the political culture, as the integral part of the society structure in Bosnia and Herzegovina and as one of its dimensions, through the system of values, attitudes and forms of behaviour affects indirectly the courses of political life.

One of the emphasized characteristics of political and cultural processes in Bosnia and Herzegovina (observed over a wider historical period) is an underdeveloped state of longer and stable democratic tradition, i.e. dualism and contradiction between the authoritarian and democratic components in political and cultural courses in BiH. This characteristic of our historic development comes from the fact that repression and the replacement of old national traditions with more progressive civilized forms in Bosnia and Herzegovina flows slower together with many difficulties and contradictions. Duration and renovation of conditions and circumstances which disturb normal social transformations, and often jeopardize the identity and survival of nations, in absence of their own states or different factors of social cohesion, makes that an old mythical tradition takes over the function of mobilization and union. Among the factors which, besides this, lead to blockade in civil transformation and reflection of archaic traditions, one should take into the consideration the policy of great powers and their interests in keeping conquered regions incoherent and undeveloped. It contributes that the times of later forming of the nation find Balkan nations in the state of overweight of the inherited agri-rural forms of culture and conscience, with the population living in relatively closed circles of different parochial surroundings and local culture (as in the case of BiH), which in the further course of development leaves pretty wide maneuver space for political intervention and different forms of manipulative symbolic policy, significant to behaviour and traditional tendencies of the people.

An old liberty tradition is, on one hand, the final way out and the only support to maintaining of unity and liberal resistance of the people, and on the other hand it is by the logic of general civilized changes and development

condemned to disappear as the factor of social integration. Its duration and presence in the bases of political culture provides legitimization of different forms of oppressive and regressive policy (recalls all the values of the tradition in a new social contexts), so the tradition appears as the field of many political mistifications and manipulations present in Bosnia and Herzegovina. It is the archaic symbols of the tradition which could revive some totally regressive forms of nationalistic conscience and movement, which used to bring and still bring the appearance of the dark and destructive sides in our historic and political happenings and secession.¹

Studying of these and the other similar contradictions in relations of political tradition and contemporaneity is significante also for the manysided understanding of certain new states and forms of selflegitimizing of the nacionalistic conscience and nacionalistic conservative and regressive streams which revive in periods of deeper social and political changes which were happening and are happening in Bosnia and Herzegovina.

Basically, all these sorts of the revival and turning national mythology into the policy act in the direction of creating of an isolated and culturally hermetic community. Orientation towards archetype forms and pseudo-values of the past, represents the regressive and basically anticultural orientation which blocks realistic possibilities and already opened ways of democratic transformation of Bosnia and Herzegovina.

The political culture, dialogue, tolerance and democratization which includes different courses of experiece and tradition, hasn't been so far direct subject systematic and manysided researches in Bosnia and Herzegovina. Anyhow, the project 'Changes in the structure

¹ See Encyclopedia of Political Culture, section 'Political Culture', Current administration, Belgrade 1993, page 838-839

of Yugoslav society'² preformed in 1993, which partially elaborates the political culture, is very interesting. In this research, on operative level, the Dahl and Almond's disposition of political culture, which comprehends it as the net of the individual orientations and attitudes of the members of a community towards the political system.

The orientations according to the political culture, which were closely examined in this research, pointed to the existence of different gaps. The acceptance, i. e., the rejection of the attitudes which represent the particular orientations towards the political culture (antipluralism, isolationism, 'positive freedom') represent the high adoption of liberal rhetoric in the attitude which is not recognizable as explicitly political, but with the same intensity and consentment of the attitudes which are its political antipodes. The first one is the expression of self-regulation of public symbols proclamation, while the other one is the realistic perception of the political experience. The orientation towards the political culture type, which would be representative to the liberal value orientation, is operationalized as the implicit expression about 'positive freedom', i. e. about the need of the convergence of the individual and group interests. This attitude is making efforts to express openness for the contract, agreement, selfregulation, autonomy, dialogue and tolerance of differences. From that point of view, the research shows that the results discovered can be encouraging, because they point to the latent presence of tendency towards the participative political culture. Attitudes which represent holistic and traditional value orientation are explicitly 'negatively defined', so that situation factors can affect significantly to their acceptance (with conflicting political mentality), because the research took place during the biggest social crisis. Social crisis in Yugoslavia has many

² The research is presented in a book 'The Destruction of Society', group of authors, Filip Višnjić Belgrade, 1994

similarities with social crisis in Bosnia and Herzegovina and therefore this research is shown.

Value orientations of the research are defined on the basis of four types of value forms:

- the way of comprehension of social identity,
- model of social integration creating,
- characteristic basis of the integration,
- the matching form of the political culture.

According to this, three value orientations are defined:

- holism,
- traditionalism,
- liberalism.

Holism, characterizes the unity insisting as value orientation and, according to this, antiindividualism and antiparliamentarism (antidemocratic orientation), mark of political culture. The unity basis is the order based on solid hierarchy, which includes submittance and obedience to higher levels of power. On the economic field, holism is characterized by the connection with collective rights, based on the egalitarian ideology and moral judgement of economic inequality.

HOLISTIC VALUE ORIENTATION 3

Dimensions of value orientation	Value forms (general attitudes)	Empirical attitudes
Social identity	Collective rights	In self-governing system, the rights of employees were protected

³ Table is taken from the book 'The destruction of society', group of authors, Filip Višnjić, Belgrade, 1994, page 180

Social integration form	Moralism, egalitarianism and (distributive justice)	Too big distinctions in wealth aren't moral. Without the material equalities there cannot be justice. The privatization of ownership is nothing but pillage of what everyone has created.
Basis of social integration	"Order and regularity"	Fight for the personal interests brought us to the existing chaos.
Type of the political culture	Antipluralism, antiparliamentarism	The fight of the political parties over power is one of the main causes of the existing crisis

The traditionalism, as part of the political culture and wider, as value orientation, represents the tendency towards the instrumentation of tradition and insisting on keeping the historical continuity in the development of society and culture. The traditionalism shares with holism the antiliberal value form of order and its eminent authoritarianism, but insists more on organicistic bases of tradition and solidarity, and also on parochialism in the political culture.

TRADITIONALISTIC VALUE ORIENTATION 4

Dimensions of value orientation	Value forms (general attitudes)	Empirical attitudes
Social identity	Organicism	Our nation's past must be sacred thing. Nation which doesn't care for tradition deserves to descend.

⁴ Table is taken from the book 'The destruction of society', group of authors, Filip Višnjić, Belgrade, 1994., page 181

Social integration form	Patriarchalism	It is good if in marriage equality of rights exists, but, by the rule it is better if a husband's word is the last. A peasant has always been and will stay the support of our nation.
Basis of social integration	Solidarism	During the hard times man can only lean on his family.
Type of political culture	Isolationism/Xenophobia	Man cannot trust strangers too much.

The liberalism, as value orientation, longs to protect the civil rights , freedom of choice and decision, dialogue, tolerance and sense. The basic liberal values are equality of rights, independence, authonomy, ownership, privacy, individualism, consensus, rationalism.

The important thing for freedom is the existence of independence of the individual from the state and a man's duty to do only that for what he voluntary resolves. The role of the state is to protect the rights and freedom of the individual, and not to prescribe them. The type of the political culture which corresponds to this value orientation is the participatory political culture.

The basis of the social identity is the adoption of individualism and authonomy.

LIBERALISM 5

Dimensions of value orientation	Value forms	Empirical forms
Social identity	Individualism and authonomy	If an individual is free, the society is also free.

⁵ Table is taken from the book 'The destruction of society', group of authors, Filip Višnjić, Belgrade, 1994, page 182

Social integration form	Individualistic utilitarianism	Only a wealthy man can be totally free.
Basis of social integration	Property competition and liberal state	It is better for state to be poor and it's citizens wealthy, than the opposite. Social progress will always rest on private property. The less state interferes the economy, the economy will be more successful.
Type of political culture	'Positive freedom'	What's useful for an individual, it's useful for a state.

Based on the collected data, researchers conclude that men sympathize 'antipluralism', as the orientation towards the political culture more than women, the oldest participants 4/5 and 3/4 of participants with the lowest level of education. It is totally accepted by 1/2

of participants of the lowest material situation, but also somewhat less of those who are of the highest material situation.

The acceptance of 'isolationism' as the political orientation, is more expressed with men, the oldest participants, members of the lowest educational categories and participants with the lowest material situation. The acceptance of this orientation differs a lot considering ethnic membership. Xenophobia is extremely rejected by the participants of the highest level of education.

Considering the acceptance of 'positive freedom' there are no significant differences between men and women, but the interesting trend is expressed according to the generation groups: total acceptance of this attitude goes from 1/3 in the youngest generation group to 1/2 in two oldest groups. It is also interesting that this attitude is convincingly more accepted by the participants from two antipode educational categories: 75.9% of the participants without the education and 71.4% of those with high education.

Based on collected and processed data, the authors of this project conclude that it points to a great mixture, almost

confusion, in interviewees' attitudes to value orientations, even though it was not realistic to expect them to appear in their ideally typical form.

However, some regularities originate from that mixture. Although, each of the value orientations has a tendency to dominate over others, combining certain dimensions of different orientations points to some mutual points of departure or situational rapprochement, resulting in similar syndromes of these dimensions. This similarity is most obvious when it comes to understanding the idea of national identity: 'holism' and 'traditionalism' agree about the primordial quality of the collective, which prevails the individual, although the bases needed for group affiliation are differently perceived. The second similarity appears on the level of political cultures.

In Bosnia and Herzegovina it is necessary to prevail over deeply rooted provincial spirit, thus making the progress of society possible. Many traits of the provincial spirit do not correspond to the values of cultural pluralism, participatory (and parliamentary) democracy. The main reason for that is the fact that provincial spirit craves for uniformity which must permeate everything. In the collectivism of the provincial spirit there is no place for an individual, a citizen, that is, for his right to have unique views, needs, spirit and desires. The spirit of irreconcilable provincial restrictedness does not wonder what that other world, which is not made according to its mould, can and will do, but only whether it follows its principles. It does not want to hear, let alone accept, anything that changes its picture of reality or endangers its point of view. Choosing laziness, sluggishness and apathy, provincial spirit remains troubled by routine and images which blur the vivid feeling of reality.

That is why it prefers 'the crisis of public folly' and violence to individuality. Small-town society is worried about individual difference. In fact, it is difficult to imagine small-town 'style' without illusion of normality, without the rule of set 'laws', conventional impersonality, without having pseudo-values and pseudo-life as indispensable companions.

Despite having formal and legally recognized political pluralism in Bosnia and Herzegovina, it can not be denied that provincial spirit represses this fledgling pluralism of ideas, interests, opinions and public actions, as well as the long-existing, but almost unaccepted, pluralism of cultures, religions and value systems. Although we here speak about the society which is very pluralistic in every respect (national, confessional, cultural, religious, social) it is dominated by monistic political culture and monistic value system, that is, by the provincial spirit.

Development of the city and citizens in Bosnia and Herzegovina suffered many disturbances, city-dwellers were few, powerless, and up to present have never managed to take part in making important social changes, that is, democratization and modernization. Urbanization, creating city-spirit and a city-dweller, in Bosnia and Herzegovina has always been ‘transitional’, ‘half-way there’ and provincial.

Generally speaking, city is a place of freedom ('city air liberates'). Bigger cities in Bosnia and Herzegovina are definitely the hot-spots of progress: ideas, life-styles, customs, new needs are created there and then spread over the rest of Bosnia and Herzegovina. When the society changes, it does so by looking up to them. City is not an isolated social phenomenon, it is a form of social existence which influences and perfects basic regularities of social development. There is no social space as convenient for evolution of every kind as a big city. Its important characteristic is variety. It is clear that people with different occupations, of different nationalities, religions etc., can be found only in a city environment and not in a homogenous rural environment. As L. Mumford says – city is a place or a stage where dialogue play is only possible because there are enough different, opposing and exclusive characters needed for the plot and the outcome. In a city people of different nationalities, religions, political beliefs etc., have to live together and exchange material goods and spiritual values. Whenever they managed to do that in the past, their economic and cultural prosperity was guaranteed. Building and development of big cities contributed to making

dialogue and tolerance become their spiritual crown and their symbol, which is very important and also needed for the situation in Bosnia and Herzegovina. Undeveloped city is an unsuccessful socialization, a sign of failure in communication between people.

The bigger modern city is, the more public associations it has, as well as movements, NGOs and actions of civil disobedience. As Durkheim would put it, material density grows into moral density and solidarity spreads. Authoritarian government is always suspicious of a big city because of its diversity, mysteriousness, and the fact that in spite of all repression it can never be completely controlled. Big city simply defies domination and manipulation, which we can see in Banja Luka, Tuzla, Sarajevo, Mostar and many other cities in Bosnia and Herzegovina.

Big city with its action shows the healthy condition of its spirit, and defending citizen's sovereignty and his attitude towards the authority and the political system becomes an element in the organized resistance against dominant, authoritarian, subject political culture.⁶

The centre of the political analysis is changing – instead of looking into formal political structures the instruments of political analysis turn to study of views, beliefs, political standards and norms which influence people's actions within political institutions. More precisely, political culture is social, public, spiritual and ethic emanation of the political system. It expands and deepens democratic principle of consensus as a base of authority and social unity. It is flexible and capable of adjusting and reshaping, but it can also be equated with old and old fashioned concepts and ideas, it can subjugate the entire culture of a country and become a foundation for political justification, gradually encompassing the society as a whole, finally

⁶ Lj. Cickaric, M. Jovic, Street lessons (org. Ulicna nastava) in the book 'Let's all go for a walk' (org. 'Ajmo, ajde svi u šetnju'), Media centre, Belgrade, 1997, page 78

coming to a point when it starts to impose its definition of personal freedom and happiness on an individual. It is the point when political culture stops being human achievement and a form of relationship and becomes a tool of manipulation, sliding towards ideology which can consume and subjugate everything.

The theory of political culture is created as a middle-sized theory and as an attempt made by political researchers, especially within Anglosaxon political theory, to overcome the gap between micro and macro political research. The main characteristic of macro approach is that it studies a political system as a whole or its crucial institutions, while in micro approach the attention is paid to the study of individual political behaviour, and not the collective. Political culture is a connection between micro and macro policy. The concept of political culture in Bosnia and Herzegovina enables us to set up characteristics of political behaviour in the political system as a whole, in its separate parts, within specific groups, as well as at vital points of political initiative and decision making.

In Bosnia and Herzegovina citizens have more and more doubts about their interests in this country, and also about their country's interest in themselves. The fact that the joint institutions have failed to rectify this error in the system may cause serious consequences in economic development and social stability. The appropriate steps to be taken, however, depend on better understanding of the actual income and strategies used to uphold existence in Bosnia and Herzegovina, considering parity between buying power and necessary expenses, and income paid in kind and in money. Only then the real options can be assessed. It is very unlikely that ethnic tensions and animosities will decrease as long as there are many poor people and fierce competition among 'the elite' for control over the resources that are left. Manipulating with hope for better days and fear of even worse to come, tried to ensure that solidarity prevails consciousness as socially accepted value.

In Bosnia and Herzegovina a significant progress was made with return of refugees as well as with reconciliation and mutual tolerance among common people. Political and institutional frame remains the crucial area for resolving ethnic intolerance – being the direct source of crisis, ethnic tensions and economic measures which hamper and not help positive social actions for developing political culture, dialogue, tolerance and democracy. Apart from that, a dialogue involving all interested parties should be initiated, and a mechanism for mobilizing the government, NGOs and international organizations should be provided so that they deal with issues of vital importance.

In Bosnia and Herzegovina economic situation is getting worse, unemployment rate is very high, there are many people on the dole, many are worried about losing their jobs, salaries are not regularly paid, pensions are irregular and absurdly small; all this can cause further divisions in the society, dramatic economic and social tensions (which can easily go out of hand), and can make people feel constantly threatened and existentially endangered. However, there is an expectation among citizens that the government in Bosnia and Herzegovina will manage to finish the reform process and create the necessary conditions for investments (especially foreign investments), thus initiating economic revival; but this burden of social misery has already diminished these expectations and also their patience, which greatly influences development of political culture, dialogue, tolerance and democracy.

Development of political culture, dialogue, tolerance and democracy in Bosnia and Herzegovina is among other things also conditioned by confidence in people who hold public functions. In the research on the territory of Bosnia and Herzegovina people answered the question: ‘How much

do you trust institutions that work in Bosnia and Herzegovina?", results are shown in the following table.⁷

**THE QUESTION: HOW MUCH DO YOU TRUST
INSTITUTIONS THAT WORK IN BOSNIA AND
HERZEGOVINA?**

		Bosniacs			Croats			Serbs		
		#2	#3	#1	#2	#3	#1	#2	#3	#1
The Presidency of BiH	Trusts Doesn't trust	41.2 58.8	32.3 67.7	44.7 55.3	18.2 81.8	16.5 83.5	14.2 85.8	20.4 79.6	34.9 65.1	32.8 67.2
The Parliamentary Assembly	Trusts Doesn't trust	41.6 58.4	32.2 67.8	44.4 55.6	18.2 81.8	16.3 83.7	14.5 85.5	18.8 81.2	35.6 64.4	31.0 69.0
The Ministry of BiH	Trusts Doesn't trust	43.7 56.3	30.7 69.3	46.0 54.0	19.0 81.0	17.3 82.7	15.3 84.7	21.1 78.9	36.1 63.9	29.4 70.6
The Federal Parliament of BiH	Trusts Doesn't trust	42.7 57.1	34.4 65.6	45.0 55.0	20.8 79.2	18.0 82.0	16.4 83.6		31.3 68.7	29.2 70.8
BiH Federal Government	Trusts Doesn't trust	41.3 58.7	34.9 65.1	46.3 53.7	20.3 79.7	20.2 79.8	17.4 82.6		32.2 67.8	30.1 69.9

⁷ The research has been taken from the publication of The Development Programme of The UN (quarterly report January-March) 2001, page 12.

Methodology of public opinion research is such that Prism Research, an agency for this kind of research, conducted the research throughout Bosnia and Herzegovina in order to find out what attitude public has. This research used face to face interview as a method. 1550 people were interviewed, 540 in regions with Bosniac majority in Federation Bosnia and Herzegovina, 505 interviews with Croatian majority in Federation Bosnia and Herzegovina, 505 interviews with Serbs in The Republic of Srpska.

Sample for this research is random and stratified. Stratification is made according to geographic regions (five regions within each of the three areas with different national majority), size of municipalities considering the population, type and size of the settlement (city-village). The research was conducted in 65 municipalities, in over 300 randomly chosen settlements. It involved people that have come of age (18 years old) and older. The choice was random when it comes to nationality so that the structure of the sample realistically shows nationality structure within the regions.

The People's Assembly	Trusts Doesn't trust	15.9 84.1	15.5 84.5	6.7 93.3	12.5 87.5	42.5 57.5		54.4 45.6	53.6 46.4	
Government of Republic of Srpska	Trusts Doesn't trust	16.5 83.5	15.2 84.8	7.0 93.0	12.3 87.7	37.1 62.9		55.1 44.9	57.7 42.3	
Municipal Authorities	Trusts Doesn't trust	51.3 48.7	36.4 63.6	43.7 56.3	31.8 68.2	31.2 68.8	32.8 67.2	40.8 59.2	49.7 50.3	43.7 56.3

Destructive political behaviour and worrying economic and social situation in Bosnia and Herzegovina are certain to cause lack of confidence in the authorities. This is illustrated by the data acquired by the research and shown in the table above, it can be seen that everywhere it is less than 50%.

More precisely, among the interviewees where Bosniacs are the majority 43.7 up to 46.3% expressed trust, except when it comes to The People's Assembly and The Government of Republic of Srpska in which cases it is about 15.0%. Really upsetting is the fact that in areas with Croatian majority, the confidence in the authorities ranges between 12.5% and 17.4% of the total number of the interviewees (with exception of municipal authorities – 32.8%). Confidence in central federal authorities in Bosnia and Herzegovina and in Federation Bosnia and Herzegovina among the interviewees who live in areas with Serbian majority is 29.2% to 32.8%. This percentage is higher only when The People's Assembly and The Government of Republic of Srpska are concerned – 53.6% that is 57.7%.

Lack of confidence in the authorities in Bosnia and Herzegovina has obviously influenced interviewees' beliefs that among them there is a lot of crime, corruption, crime connected to white-collar workers and other abuses. It is disturbing that in all researches involving public opinion this belief has a tendency to grow. In the last research it grew from 34.2% to 37.7% of the total number of the interviewees.

3. POLITICAL TRADITION AND POLITICAL SOCIALIZATION

Political tradition and political socialization in Bosnia and Herzegovina depend on the present state of Bosnia and Herzegovina, its past and future.

History of political institutions and anatomy of political rule confirm with their examples that all politically organized societies include, as a very important component, forms of political socialization and civil training.

Those who belong to political community in Bosnia and Herzegovina acquire basic standards of political culture through political socialization. By supporting crucial political values, views, norms of behaviour and symbols one contributes to political cohesion and consensus, strengthens political power and establishes basic standards of legitimacy of political system.

Political culture is acquired, developed and it is susceptible to change. There are two factors which make the existence of political culture possible, this refers to Bosnia and Herzegovina as well, and they are:

- political tradition,
- political socialization.

Political culture is handed over from one generation to the next, it changes with social and political conditions, and at some points in history even new political culture is formed. Norms of political culture which are suitable for one generation do not have to be suitable for the next, which lives in a new social and political context. That is why this generation accepts different standards of political values, and goes through a different political adjustment. If this did not happen, it would be an example of inadequate political socialization. When it comes to political tradition in general, and also to political tradition in Bosnia and Herzegovina, it includes not only important collective political events and processes in the past, not only important achievements and

political experiences, which are engraved into ‘the collective memory of the people’ for all times, and are typical of certain political cultures, but also all those events which directly or indirectly have great importance for mutual existence and self-consciousness and for national identity. Those events could be religious changes, schisms, migrations etc., events which more or less redirect community’s development, or some other occurrences which could be important for its self-knowledge and collective memory.

Some cultures in Bosnia and Herzegovina, including political ones, are more or less spontaneous and tradition which has been taken without questioning is changing slowly and imposing itself on the people in the community as a necessity, a social obligation, very often sanctioned by strict rules. Sticking to these ancient cultural roots sometimes indicates that the community has been endangered for a very long time and that it mobilizes all its internal strength, especially cultural, to save its identity and its values. In democratic cultures, such as Bosnia and Herzegovina should be, archaic forms of identification must be revalued in accordance with development and needs of the moment. This is why political culture cannot usually be programmed and enforced from the outside. Thus, every political form which does not basically meet the needs, feelings and long-standing tradition with its gradual settling into people’s mentality, risks to be rejected and to fail.

When it comes to political culture in Bosnia and Herzegovina it can be said that it belongs to complex, fragmentary type of political culture, with significant differences in national, religious and cultural-traditional sense. Political and cultural divisions still remain very important for the present and also future perspectives.

The power of the archaic forms which are basically mythic and pagan, revives itself in reality in the moments of crisis and peril as a powerful psychological potential for political mobilization. Ethno-nationalism as a specific kind of political fundamentalism in turbulent times of history for the

Balkan people, contains great emotional charge which often leads to excessive nationalism and conflict.

The existence of these mythic and freedom traditions in political culture of Bosnian and Herzegovinian people, may be interpreted by specific features of political history in these regions; it is fiery spirit that replaces democratic dialogue and integration. On the value scale of this political culture, national identity and heroic achievements always go before peaceful, civil and democratic compromises that should be made for progress.

There were also the policies of the great empires in the vicinity (The Ottoman, The Habsburg etc.) which stirred cultural conflicts and divisions, and were the factor which kept these archaic forms alive in the political culture of Bosnia and Herzegovina. If we add to this, frequent and unwanted migrations of the people, and also predominant agrarian structure and consciousness, the main features of political culture of people in Bosnia and Herzegovina are conspicuous presence of archaic elements, parochialism and traditional distrust to authorities (mostly foreign), urge for freedom without developed social and democratic traditions, tolerance for their own authorities (even if they are bad), because ‘our own’ is always better than foreign.

As far as political socialization is concerned, it is a process which commences at one’s earliest stage in life and is expressed through complex interactions between an individual and a society.

Political culture has to be learnt, it is handed over from one generation to the next, it changes with social and political conditions, and at some points in history even new political culture may be formed. Although many of the researchers initially agree that political culture is a part of political socialization, differences appear in the operational process (especially in defining width and scope) in this category. There are two conceptual groups:

The first, which gives a very wide definition of political socialization. According to these concepts political

socialization includes all forms of political learning, formal and informal, planned and spontaneous, at all stages of human life, and not only explicit political learning, but also that which influences political behaviour indirectly.

One of the soundest definitions of political socialization, which includes ‘macro’ and ‘micro’ aspect, was developed by Daveson and Previt.⁸

They emphasize that political socialization develops on two intermingled levels: on the individual level and on the level of political community as a whole. On the level of political community as a whole political socialization expresses itself as a process of cultural transmission, while on the individual level it develops through a learning process, in which an individual acquires a political view of the world and creates a personal political identity. These two dimensions of political socialization, cultural transmission and individual learning, are complementary.

The process of cultural transmission, develops in three related stages: a process of sustaining political culture, a process of transforming political culture and a process of creating new political culture. ‘Political socialization shapes and transfers political culture. More precisely, political socialization maintains national political culture by transferring it in a certain degree onto a new political structure. It transforms political culture by giving the population, or a part of it, a new political experience. When extraordinary changes or unexpected situations occur, such as creation of a new political community, we can say that in the process of political socialization new political culture is formed.’⁹

Other relatively homogeneous concept of political socialization, includes those who connect this notion with

⁸ Milan Podunavac, Political culture and political relationships, Radnička štampa, Beograd, 1982, page 141

⁹ Milan Podunavac, Political culture and political relationships, Radnička štampa, Beograd, 1982, page 142

indoctrination and politicization. They think that the main feature of political socialization is maintenance and adaptation.

Although political socialization includes all forms of acquiring standards of political culture, its core consists of predominant norms and types of behaviour which are in accordance with the existing political system, so that the goal of political socialization is making sure that an individual will become ‘a good citizen’. Robert Siegel writes: ‘Politically organized societies have a need for maintenance and consequently have a function which serves the purpose of maintaining a political system – political socialization among young people. Political socialization is a gradual process of learning norms, attitudes and behaviour that are accepted by the existing political system. The goal of political socialization is training and developing of an individual who becomes *a good member of the society*.¹⁰

The existence of different concepts of political socialization in Bosnia and Herzegovina shows that an adequate foundation must be found in order to study this problem. In the context of this paper we think that attention should be paid to the following issues:

- the contents of political socialization in Bosnia and Herzegovina,
- the main stages of political socialization in Bosnia and Herzegovina,

the agents of political socialization in Bosnia and Herzegovina.

From the standpoint of Bosnian and Herzegovinian society political socialization is defined as a mixture of processes which society uses, together with different agents of political socialization, to transfer fundamental political

¹⁰ R.Siegel, The assumption about Learning of Political Values, quoted from Milan Podunavac, Political culture and political relationships, Radnička štampa, Beograd, 1982, page 143

knowledge, feelings, values, norms and standards of behaviour to the members of society. On the other hand, political socialization consists of making individuals capable of acting as political agents within a specific political system and to hold appropriate political positions. There is an interaction between a society and an individual. An individual is not only an object of socialization, which passively absorbs the influences in a political and cultural network, an individual is also a performer of socialization. This interaction does not have the same intensity and influence at all stages of political socialization. While in the earliest phase of political socialization political agents have the strongest influence, in the later phases an individual has more possibilities to choose influences and to direct the course of political socialization independently. During the period of political maturity political orientations acquired at 'the early stage of political socialization' crystallize, and it is difficult to change basic forms of political identification. Of course, this does not mean that political socialization ends with childhood. This process lasts, with varying intensity, during the whole life. The main feature of the later stages of political socialization is the fact that political maturing does not go outside the boundaries of basic political socialization, but at the same time, under the influence of actual political experience attitudes to specific political issues are formed. Continuity of the stages in the process of political socialization influences the stability of political views. In the later stages of political socialization there can be a problem with an incomplete socialization, continuity and discontinuity in the process of political socialization.

The question is whether political orientation, and political behaviour acquired during the early political socialization, adequately prepare an individual for political behaviour later in life. If political experience is inadequate for mature political behaviour, a discontinuity in political socialization appears. There are many reasons for this discontinuity, and one of the most important is the aspect of political time. In certain historic situations, especially during the times of big social and political disturbances and 'shaking', a gap

between the time when one acts as a political agent on the political stage and the time when the basic process of socialization took place. It sometimes happens that a person was trained for a certain political system, but in the meantime radical changes in political life have come about.

Bosnia and Herzegovina is a great example of this. Generations which were trained in accordance with the spirit of socialism after the World War II, and were learnt to believe in the superiority of that system (economic, as well as social and humanistic), by the end of the 80s found themselves at a point when they had to create conditions for democratic revival. They were asked to adopt and develop different standards of political values. This fact is very important for understanding of present political life in Bosnia and Herzegovina.

When we speak about political socialization, we should differ spontaneous and unconscious processes of identification and socialization, from those that are focused, programmed and rationalized (e.g. through education). That is why a difference between primary and secondary agents of political socialization should be made. Primary agents include family and friends, while secondary include school, parties, mass media, institutions and important political events which take place during one's life, big political changes and disturbances etc. Influence made by these agents differs, in form and in content of the norms of political culture that is transferred in that way. While certain influences are only potential and just transfer general political norms (which only indirectly take specific political shape), other influences are direct and they form actual political memory.

Influence made by the primary agents of political socialization (family, people of the same age...) shows the following characteristics:

- the influence made by these agents is predominantly implicit,

- it consumes itself in creating impersonal forms of political identification,
- high level of personalization and lack of structure are the main features of the intrinsic relations of these agents,
- it is difficult to plan and direct the influence of these agents, and it is difficult to manipulate them.

Many researchers designate the family as the most important agent of the primary political socialization. Daveson and Previt conclude that ‘family exists as the most important primary institution and an important source of political learning. Basic political orientations are strongly influenced by family. It is a vital agent of transferring political culture from one generation to the next’.¹¹

Family influences the process of political socialization in two ways: directly and indirectly. In the first case family is a factor which directly influences the process of acquiring norms of political culture, while in the second case family is a factor which is a part of the process of forming general social values and public roles that are not directly political, but always have great importance for creating standards of political behaviour.

As opposed to primary political socialization, secondary agents of political socialization act more directly, relations within specific agents are objective, more firmly structured and arranged according to rules and norms, there are also more possibilities for conscious and planned directing, handling and manipulating. Crucial agents within this group are: schools, political parties, political organizations, mass media, political experience and significant political events.

School is usually considered to be the primary agent of the secondary political socialization. Its influence can be observed through forms used for transferring direct ‘political

¹¹ Milan Podunavac, Political culture and political relationships, Radnička štampa, Beograd, 1982, page 154.

memory', as well as through forms of indirect, implicit socialization. James Coleman¹² in his research about the influence of school as an agent of direct political socialization, established the fact that education provides good possibilities for the following :

- transferring knowledge about a political system,
- developing positive feelings towards a political community,
- strengthening of modern rationalistic and pragmatic attitudes, which is especially important in political systems in developing countries,
- inciting the feelings of civil competence.

Political parties and political organizations are an important factor of political socialization. They are not only the bearers of political articulation, but they are also fundamental elements of political education. They form opinions about important political questions, evaluate political alternatives, recruit new people for the political scene etc.

Researches about the influence of mass media in the process of political socialization show that the role of this agent is primarily directed to gathering information, that this influence is susceptible to manipulation, and that it is possible to plan and control them. Modern societies show that in forming political public more and more importance is given to 'big communicational systems' which exist in economics, politics, science and mass media. These 'subsystems' not only 'cover' the power of traditional factors of political socialization, but also influence the forming of a specific type of subculture which greatly influences 'communicational network' and political behaviour of those who are involved. Unlike developed and democratic societies, organic types of political culture put

¹² Milan Podunavac, Political culture and political relationships, Radnička štampa, Beograd, 1982, page 164.

emphasis on the role of symbolic component of politics. Presidential inaugurations, parades, hymns, flags etc. are powerful instruments of making political identification and loyalty stronger.

4. POLITICAL SYMBOLS AND POLITICAL MYTH

Symbols are present in every area of human life and work. They are the forms of organizing, experiencing and expressing subjective and objective reality, unconscious and conscious, imaginary and rational, psychological and social aspect of existence. Politics deeply embeds its symbols in every society, and in Bosnia and Herzegovina too, deriving its inspiration from archetypal cultural patterns, and also from political tradition. They are used to express the will of a political community, to establish and confirm norms and standards, attitudes and beliefs. The role of the symbols in political life is double: they express basic standpoints and values of a political regime, but they also influence, incite members of a society to accept them.

'Symbols are open, heterogeneous, multiple in their meaning. They are experienced differently in different cultures. In that respect political symbolism is especially dynamic because it depends on a historic moment, a specific system and a regime, traditional and political layers, which gives the same symbols new meanings or produces them constantly.'¹³

In theories which start from a concept of human being as a predominantly symbolic being, political culture is a part of symbolic social creations, which similarly to other spheres (religion, science...), are used to facilitate human and group orientation in the complex, dense and often dangerous political space of social existence.

¹³ The Encyclopedia of political culture, symbols; Jelena Djordjevic, Savremena administracija, Belgrade, 1993, page 1038.

Political symbols (symbolic component of politics) and different shapes of irrational political consciousness (political myth) are an important component of the complex entity of political culture. They are instruments which influence the affective human nature, thus enhancing subjection and loyalty to political authority.

The prevailing opinion in science is that the role of political symbols in political systems is articulated principally through increasing identification and loyalty of political subjects. Political symbols are a part of a mechanism of social control and cohesion, and they contribute to integration and stability of political system.

Political symbols of different kinds surround us in our everyday life in Bosnia and Herzegovina and we are exposed to their underlying influence. They are usually grouped around institutions, personalities, values, ideologies and myths. Charles Mariem, one of the famous contemporary theoreticians, dedicates a few of his studies to problems of symbolic politics. He concludes that in ‘modern society people more often reject absolutism of authority, but at the same time the role of symbolism and ceremony, as the means of political rule, constantly grows bigger.’¹⁴ The use of political symbol is one of the most important techniques of political control, winning over civil obedience and loyalty of the larger part of the community by using emotions. In the last ten years this has played a great role in Bosnia and Herzegovina, it has often been used and abused.

‘Winning over the masses on *emotional level* happens in the diluted and usually overwhelming political decor, which includes wide symbolic range of *political memory*, such as: insignia, hymns, blazons, memorial (‘holy’) places, consecrations, inscriptions and monuments, choirs and oratories, uniforms, placards, parades and other political

¹⁴ Milan Matic, ‘Politics and Myth’, Radnička štampa, Belgrade, 1982, page 223.

festivities, public speeches, stories and histories etc.¹⁵ This symbolic potential can become a very powerful weapon for influencing political moods, feelings and political behaviour of the masses.

From the viewpoint of the research of symbolic constituent in political systems, it is vital to know that within different political cultures the same symbols do not have the same meaning and do not play equally important role in a certain political system. For example, American political culture is dominated by the cult of the flag, in England the crown is still one of the most significant symbols, while in ex-East European countries parades dominate as a symbol of political power.

The role of political symbols is especially present in the countries which are in the process of forming their national and political identity, that is also the case of Bosnia and Herzegovina. In these countries there is an obvious desire to eliminate memories of the former political regimes, by introducing new flags, hymns and emblems into political life, re-evaluating historic events etc.

The structure of modern political systems, and also examples from the recent past show that the role of the symbolic component in politics especially intensifies in times characterized by crisis in political relationships. Revival of political myth, domination of irrational political consciousness, referring and returning to 'political memory' of a society, reviving memories of heroic personalities from the past, clearly signifies the symptoms of crisis in political relationships in a society and also implies that elite in power reaches for additional sources to prove legitimacy of political system.

Political symbols are tightly interwoven with political myth. Political myth is latent but powerful tool of political rule, because it makes grouping around collective symbols, ideals

¹⁵ Milan Matic, 'Politics and Myth', Radnička štampa, Belgrade, 1982, page 224.

and illusions possible. The structure of modern political systems confirms the fact that political myth is not a remainder of political pre-history. Myths have survived into the age of enlightenment, rationalism and science. Revival of the old myths interferes with creation of new ones.

Conditions for the technicalized, political (ab)use of mythic cultural power are given by the very fact that one basic, human need for creating and searching for safety and belief in the value of their own work in the world full of controversy, can be diverted to an illusion of safety which alienated political minorities offer to an individual in return for their renouncement of personal responsibility and autonomy.

In tense situations, which occurred and still occur in Bosnia and Herzegovina, long-term and repeating economic and social crisis, referring to mythic paradigms of past troubles and those of overcoming them successfully, have much greater influence on movement and support of the masses, than regular means and mechanisms of political mobilization. This is because mythic consciousness is deeply rooted in people's minds, that is, it exists in people's tradition as a latent cultural and political force which is increasingly coming to the surface and has a tendency to activate in times of crises and dangers threatening the community. Overseeing the objective importance of the existing tradition and an attempt to establish and realize political myths and their use outside the existing boundaries and general tendencies within tradition usually leads to political failures, while on the other hand the revival of the traditional elements which are in accordance with the present state and spiritual disposition of the people can lead to unexpected rise and unprecedented success of political peacemakers and manipulators. Political myths have practical purpose, they survive and have function only if they are important for solving current problems and difficulties of a community. In political myths past evocations and future projections are given with an intention to corroborate and explain present circumstances, to awaken feelings and motivations of collective actions.

In the book ‘Myth and Politics’ Milan Matić says that the contents and function of a myth can be varied and differently directed. ‘Starting from the present situation and the problems of the group he is addressing to, myth can be used to clarify present goals and group striving from the point of their origin. Political myth, may be used to justify the existing structures of society and positions which marginal groups hold in that structure, that is, it can justify their aspiration to change their living conditions and circumstances by explaining causes of the present situation and the way out of it. The objective of a myth can be strengthening the cohesion and solidarity in a social group, stimulating resistance or some other actions against groups which endanger it. Political myth can also be a means of making hegemony and dominance of one social group over another stronger. Most often political myths are simply used for encouraging or supporting trust and courage, for glorifying past and origin of a social group, and also for emphasizing great examples and achievements which should motivate collective spirit to take specific political actions.’¹⁶

In the development of political consciousness and democratic political culture one of the essential conditions for improvement of human abilities in Bosnia and Herzegovina, and in every social environment, is to recognize and expose the most aggressive and the most destructive forms of speech abuse, used to achieve goals of political manipulation which suppresses people’s autonomous opinion about social issues. ‘People are very often not able to resist the power of forceful symbols, which do not have to be true, but they meet their deepest needs and desires, especially when people find themselves in hard times of uncertainty, fear and misery.’¹⁷ Such extreme abuse of the deformed political language was most obvious in

¹⁶ Milan Matić, ‘Politics and Myth’, Radnička štampa, Belgrade, 1982, page 124.

¹⁷ Đuro Šušnjić, ‘Ribari ljudskih duša’ Mladost, Belgrade, 1990, page 155.

fascist and totalitarian regimes. Mythic elements in political jargon can be mostly seen in a tendency of false acceptance and suppression of the real, existing contradictions and in an effort to make people subject to this tendency by renouncing their own experience and opinion.

However, it is not only the question how politics is created, expressed and supported by political jargon and propaganda, but also what makes contradictory political foundations in society and divisions within community, which create domination and power of the alienated leaders and their mythic speeches addressed to the masses. In all social movements and situations, these means do not necessarily have to produce destructive and negative effects, although mythic presence in political communication is in itself a sign of extremely extraordinary and conflicting circumstances and disagreements between active political forces. Myths are not only an expression, but also a symptom of crisis. Appearance of myths usually represents an indication of more radical changes in social structure of a country and in existing relationships, which recently happened in Bosnia and Herzegovina.

5. DEMOCRACY AND ETHNIC RELATIONSHIPS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Bosnia and Herzegovina is a typically segmented country and society. It is segmented according to different characteristics: ethnic, religious, regional, cultural and historic. However, structuring Bosnia and Herzegovina as a state does not respect this factual pluralism. Having been wrongly interpreted, the reason of state prevents Bosnia and Herzegovina from becoming politically constituted in the pluralistic manner. Since state organization and political articulation do not respect this factual pluralism it is difficult

to talk about democracy. Especially contemporary, pluralistic democracy, which is based on political subjectivity of different segments (groups, organizations, collectives, regions, ethnic communities).

National states that have been created on the ruins of communist ideology and system (Bosnia and Herzegovina is one of them) have a chance to set up a democratic system and initiate modern political, economic and social development only if they leave behind the principles they were constituted on ethnocentrism and national exclusiveness.

Emphasizing collective (national) entities and their identity and self-esteem – which is nowadays a characteristic of all post-communist societies (Bosnia and Herzegovina as well) – neglects individual self-respect, or it even presents it as an undesirable dissonance.

In their protest against ‘socialist collectivism’, the present national collectivisms are destroying even that little individualism that managed to take root in the dry soil of soc-collectivism.

Due to the communist involution in Bosnia and Herzegovina, as well as in most post-communistic societies, and due to the lack of democratic tradition, there is neither relevant political awareness nor true differentiation of autonomous spheres of social life. In such circumstances there can be no fundamental dichotomy civil society – political state. On the contrary, what we can see is an ideologically motivated political creation of unity that was formerly based on class status and now on national status.

The facts indicate that communistic and nationalistic collectivisms create an interesting symbiosis in almost every post-communistic society including Bosnia and Herzegovina. Not for the benefit of democracy, but to its detriment, unfortunately. With greater or lesser differences, which are based on ethno-cultural, socio-historical and other particularities, all post-communistic societies have had their nationalists amalgamated with the ideologically changed

communists. Governmental structures merged in such a manner will neither be able to stabilise the political system nor to stay longer in such a forced marriage.

The kind of compromise that can be found in that structure is not a compromise in favour of democracy but a compromise in favour of power and against democracy.

Apart from the lack of democratic tradition, the greatest obstacle to the organisation of Bosnia and Herzegovina and other post-communistic countries on the principles of democracy is national collectivism. This collectivism has adopted the readymade model of communist (class) collectivism which deprives an individual of his/her freedom and political subjectivity. Any system that does not allow an individual to freely pursue his/her own interests and goals, by superseding these goals by a common interest, is undemocratic. Without this fundamental liberal presupposition, as we have tried to prove, there is no democracy.

Advocating for democracy does not imply the idealisation of people. People is always a set and given category. People need democracy because of exactly what they are: servile, tremulous, irresponsible, susceptible to manipulations, untrustworthy and brutal. Democracy is a way of transforming these people (folk, crowd, mass) into a politically aware demos. There is no democracy without people, but no people with democracy either. One should aim for the best possible society and the best possible state, i.e. a state organised on the principles of democracy. This is a state which minimises pressure and coercion and maximises agreement and consensus in the given socio-historical circumstances.

The creators of state policy usually do not take chances when they select their enforcement organs. They have divided the population in terms of their ethnic origin and cunningly use this principle while choosing social bases for mobilisation in any kind of conflicts. The state seems to be

the product of a far more conscious planning than what most observers think.

The relationship between ethnic communities and the state of Bosnia and Herzegovina is multidimensional and dynamic. Ethnic identification can shape the state, but the state can also shape ethnic identities and interethnic relations and it indeed does so far more often than it is usually thought. In other words, ethnicity is of political nature not only due to the fact that it serves as grounds for the mobilisation of interest groups, but also due to the fact that it is the crucial factor in creating, developing and maintaining the most powerful political apparatus – the state.

Many observers have become aware that the creation of state and creation of nation are not as intricate and difficult to disentangle as the theoreticians of modernisation assumed. The creation of nation and creation of the state of Bosnia and Herzegovina are not only two completely separate historical processes, but the creation of the state has also put the creation of nation in the shade in many aspects. Centralisation of power, consolidation of bureaucracy, creation of army and police, and militarization of various political issues indicates the supremacy of the state over the nation.

State-oriented trends are supported by two phenomena:

- Decision makers' ever-increasing failure in creating the nation,
- Reaction to foreign countries' attempts to interfere.

The creation of nation is a special dilemma for the elite when they deploy mobilisation forces which support resistance to regimes. Many of these regimes strengthen the nation only if they believe that they can successfully control the mobilisation of people in order to consolidate their own position and power. As it becomes obvious that strengthening of the nation bears risks for the central government, such regime elites tend to either channel the

mobilisation of people into the state-directed courses or demobilise ordinary citizens. In both cases imperilled regimes endeavour to strengthen state institutions and thus turn to the creation of state.

At the same time, external interferences have facilitated supremacy of the state over the nation. External interferences, through intergovernmental help programmes and multilateral loans and investments, have strengthened the role of bureaucratic, military or police institutions of the recipient state. It is through them that the foreign help and investments are received, not through the political parties or governments. The political elite tend to use these external interferences in order to compensate for at-one-time promising people activism.

What makes states different from other forms of political organisations is the fact that they hold monopoly of the enforcement power. States cannot be permanent and efficient if their expansion and authority solely depend on enforcement. However, every state-creating elite assumes that it has the possibility of enforcement at its disposal and enforcement is indeed used in creating most of the state systems far more often than usually admitted.

Although it might require an additional effort for our analytical abilities, the most realistic approach to understanding the processes and ways of strengthening the state is considering the relations between various state bodies (bureaucracy, army, police, semi-state corporations, etc.) on the one hand and relations between the state and ethnic-class social stratification on the other. Ethnicity can be a very useful political means for state regimes. It is a common saying that ethnic origins are a disadvantage in the best case and a threat to modern governments in the worst case. Ethnic identification of population is undoubtedly a problem for the elite, but it has also shown to be a useful means which rulers cunningly use in order to build up parties, mobilise people, oppress the opposition and distribute rights and rewards.

The real purpose of development in BiH policy is ability of the existing political institutions and processes to predict and find relevant solutions for ever-changing public problems.

Bosnia and Herzegovina is an ethnically fragmented community. Its constitution was preceded by the ethnic conflict influenced by the class, culture, institutional structures, as well as external factors. Ethnic hostilities have resulted from the combination of distrust among cultures and differences in the amount of power held. They are also a product of force abuse and lack of force, however strange that may sound: force abuse leads to unjust distribution of state power and public services, whereas lack of force leads to escalation of force without real increase in the feeling of security among ordinary citizens. Both force abuse and lack of force stem from the fact that the state elite is primarily committed to maintaining the state order. Neglecting the role of force in shaping the interethnic relations in the state means creating an erroneous theory and unrealistic policy. Police and army and their mutual relationship are not only a part of a reaction to ethnic polarisation, but also a part of their cause.

Police and army in multiethnic societies such as Bosnia and Herzegovina often exacerbate conflicts rather than solve them. State regimes who feel insecure due to the ethnic diversity of their voters often support state security by adjusting the ethnic structure of their enforcement organs, and so interethnic distrust turns into alienation of weaker communities from the political system. At the same time such recruitment and promoting policy often makes the favoured ethnic communities believe that the state is their private protection service and therefore resist weaker communities' claims for bigger share in police and army. Increase in police and its militarization have emphasised its importance for interethnic relations. A great part of that increase and militarization was facilitated through the sale and presents from foreign sponsors.

For solving the interethnic conflict it is necessary to revise the role of police and army not as neutral instruments for solving problems but also as potential causes of these problems. Not all instances of unbalanced ethnic representation in the state security forces come as a result of premeditated political plans, but most do.

While addressing the issue of security in Bosnia and Herzegovina the following should be our primary concerns:

- How does the ethnic structure of security forces affect problem solution,
- How does the relationship between police and army affect problem solution, and
- What do ethnic formulas and division of work between police and army tell us about the concept of state security?

If a permanent solution to ethnic conflicts in Bosnia and Herzegovina is to be reached, it will be necessary to make a fundamental change in the distribution of political power and influence in the society, and, as a part of that change, to reorganise army and police in terms of ethnic background from the bottom to the top. The solution to an ethnic conflict will not be permanent if the achieved security is the security of the state only, and not the security of each community in it.

Democracy is always and in all of its aspects (conceptual, ethical and empirical) a compromise. All these aspects can be viewed in the compromise between the demand that no-one can rule over a person or impose the rules of conduct on him/her without his/her consent and the imperative to respect the general consensus. On an empirical level that compromise is manifested through the relationship between the minority and majority. Idea and model that is closest to the ideal democratic type is definitely the rule of majority. The principle of majority democracy is the best supposing that it is not absolutised and abused. The most reliable test for investigating the degree of freedom and democracy in

one state is not in the rule of majority but in the question to what extent minority enjoys security and freedom.

We do not need democracy as a decoration. We do not need it because we are equal, free and uncorrupted, but because of the very fact that we are not equal, free and perfect. Democracy is not a harmony or a guarantee of common concord either, but is surely the most appropriate form of arrangement of relations within the community, where those who are unequal will be made less unequal, those who are not free will be made freer and those who are powerless will be made less powerless than in any other system.

One of the fundamental problems of democracy in Bosnia and Herzegovina is how to translate factual pluralism into political democratic pluralism and how to solve objective differences and conflicts of interests by playing by the rules, not through violence or repression. It will not be easy because we have been training the latter method for decades. Unlike totalitarian systems, democracy does not hide or eliminate the differences, disagreements and conflicts, not to mention that it does not do this through enforcement. Democracy also means getting used to the ‘coexistence’ with differences, disagreements and conflicts. In a democratic process and democratic system conflicts are legitimate and completely natural. Democracy can also be recognised by its attitude towards conflicts and the ways it handles them. A permanent and maybe the most important problem of democracy is in the following: how to keep developing and maintaining all the virtues and advantages of representative democracy and principle of majority decision-making, and at the same time protect oneself against ‘the tyranny of the majority’, which, like any other tyranny can jeopardise democracy itself and the values it protects and promotes.

Neither democratic system nor protection of ethnic minorities can be guaranteed by national concept of the state and political constitution. National concept of the constitution of the whole system inevitably leads to national-totalitarianism, for, among other things, it favours

collective, supraindividual entity more than individuality, which is the fundamental postulate of democracy, and discriminates all other ethnic minorities. The criterion and measure for human rights are not the same rights of other people, but the ‘superior’, national interests.

A certain degree of hatred among various ethnic communities is still present in Bosnia and Herzegovina, primarily as a result of the war. Hatred, as the integrating factor of a people, shows to be a limiting factor for the development of democracy. Hatred towards other people can homogenize one people, but at the same time it makes it twice as handicapped for democratic processes.

As a transition-undergoing country, Bosnia and Herzegovina is experiencing very hard time. It needs a democracy that would guarantee peace and good decisions; democracy that would entitle citizens to make (and change) their own judgements about the quality of these decisions; democracy that implies the reign of the public that makes (public) judgements; democracy in which laws will rule, not ‘personalities’; democracy in which voters have to liberate themselves from oppressive party organisation and people from the burden of money and monopoly power; democracy that looks like an old kitchen made up of elements that have been in use for two and a half thousand years.

Among other things, democracy primarily means citizens' equal right to speak freely, (...there is no wisdom without freedom of thought, and no public freedom without freedom of speech: this is every person's right, as long as it does not infringe the right of another, this is the only constraint and only limit he/she may know of. This sacred prerogative is crucial for the free rule to the extent that security of property and freedom of speech always go together, and in those miserable countries where a person cannot call his/her tongue his/her own, he/she could hardly call his/her own anything else,) and equality before the law.

Unlike all other forms of rule, democracy includes procedure for reaching collective (joint) decisions in the

manner that ensures the most comprehensive and qualitatively best participation of the interested parties.

Minimal demands of democratic procedures are as follows: ‘equal and general right to vote for all adult citizens, the rule of the majority, minority rights guaranteed (which provides that the collective decisions must be endorsed by the majority of those entitled to reach them), the rule of law, and finally, constitutional guarantees for the freedom of association and expression of thought, as well as other freedoms which ensure that the people who are expected to make decisions, or to choose those who will make decisions, will be able to choose between valid alternatives.’¹⁸ In Bosnia and Herzegovina there are various non-democratic tendencies infesting democracy, such as weakening of legislative bodies and expansion of secret organs and organisations and other forms of state censorship.

Unlike totalitarian systems, democracy does not hide or eliminate the differences, disagreements and conflicts, not to mention that it does not do this through enforcement. Democracy also means getting used to the ‘coexistence’ with differences, disagreements and conflicts. In a democratic process and democratic system conflicts are legitimate and completely natural. Democracy¹⁹ can also be recognised by its attitude towards conflicts and the ways it handles them.

¹⁸ John Kean: ‘The Media and Democracy’, Filip Visnjic, Beograd, 1995, p. 124

¹⁹ A truly democratic system should meet the following requirements: citizens must be given a possibility to harmonise their own goals and interests with the common ones, but they also have to have the freedom of differentiation. Representative body should be small, but representative enough in order to reflect various interests and bring them into line; citizens must be given a right to association and participation in direct political decision-making. The participation of citizens, however, is not limited to gatherings only. It also takes place in other institutionalised forms of common affairs administration: leagues, alliances and associations can be formed for the purpose of war, defence, etc., but the city – state has to preserve its full autonomy (underlined by D.V.).

The notion of interest implies that conflicts might arise; so in the society of free game of interests, conflict constitutes a legitimate part of that game. According to the concept of liberal democracy, interests tend to be controlled through political rule by the division of power, respect for human rights and freedoms and right to opposition. Free elections are prerequisite for all the above. Today in the time of transition from political monism into political pluralism, liberal-democratic values are becoming a ‘political axis’ on which almost the whole planet revolves. These include the following important values:

- Liberation of economy from political tutelage,
- Creation of civil society,
- Constitution of citizens,
- Legal state and the rule of law,
- Systemic control of the bearers of political power,
- Division of power
- Parliamentarianism and political pluralism,
- Democratic type of the election system,
- Institutionalised publicity and freedom of the press,
- Participatory democratic type of political culture and civil society.

Social conflicts in the world, as well as in Bosnia and Herzegovina, produce an increasing ‘need for a state’; dangers from a new etatism and totalitarianism are present, and the demand for democracy and democratic system is set as an imperative.

6. DIALOGUE AND TOLERANCE CULTURE IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Dialogue and tolerance are powerful blockades to the rule of rigidity. Today dialogue and tolerance are demand of time because world is divided in all possible ways.²⁰ People, things and ideas are moving in both horizontal and vertical direction, no wonder they feel need to meet and understand each other. There is enough room for all differences and distinctions in human reality. Demand for tolerance indicates that the main problematic question that needs to be answered is in fact question of interaction among people.

Speaking clearly about the need for dialogue means the acknowledgement of the fact that there is something wrong with relations between people in one society. One should be aware of what the essence of dialogue and tolerance is in order to understand to what extent one society has failed in everyday relations between people. The level of democratic development that one society has reached can be measured through its attitude towards dialogue and tolerance. A person is called tolerant only if he/she is willing to hear something, think about it and accept it from another person who agrees with him/her. Today the scope of democracy and culture can be measured by the limits of tolerance and the way of making conversation. There is no dialogue where social awareness is tabooed, where apologetic mentality reigns and where imagination is banned. Such societies suppress subjects in dialogue and their opinions by pushing them onto the margins of the society, and associate the overall communication with the fixed type of consensus. Some subjects in communication are presented as myths, which is an advance warning to all others that they are not and cannot be equal with them in communication. Lack of dialogue is most drastically manifested in those societies

²⁰ Đuro Šušnjić: 'Ribari ljudskih dusa', Mladost, Beograd, 1990, p. 155

where only those speak for whom one can tell in advance what they are going to say.

Therefore, the first thing is to reach the level of communication in which equal social subjects will participate, and then set an even higher goal – initiating social dialogue and dialogue in the society.

Historical periods, i.e. those bearing the spirit of changes, usually set certain ‘categorical imperatives’. One of these imperatives today in Bosnia and Herzegovina, as well as in the rest of the world, is dialogue. In Bosnia and Herzegovina, where several religions and nations have to live together, the basis is created either for peaceful coexistence and tolerance or for mutual extermination. If we cannot live with each other, we could coexist: mutual tolerance is an essential condition in such a religiously and ethnically diversified society. But the key to the solution to all our hardships is in the way we communicate: people in this country do not know how to establish communication, but they know how to wage a war! Communication is the only way of avoiding evil.

It is also a way of not confining ideas into a system, and life into a prison cell: every closed system is bound to disintegrate, no matter if it is a person, society or culture. Every instance of community disintegration is nothing else but a discontinuation of communication, havoc in relations between people. When one community disintegrates, nobody benefits and everybody loses.

However, so much printing ink has been wasted in this country on ‘the need for dialogue’ and ‘the necessity for dialogue’, and it is a well-known fact that due to an excessive use words become worn-out, empty and helpless, which makes the dialogue problematic and questionable.

One does not have to debate about what is essential, but it is necessary to discuss what is possible. The dialogue that does not act as a mediator between what is real and what is possible does not meet the needs of the moment, neither has it greater significance for the culture it pertains to. Those in

power convert all questions about possibility into a question about what is necessary. They impose as fate on us what we have experienced as choice, i.e. they abolish the true possibility of communication. Therefore we need to move from the culture of speech towards the culture of dialogue/communication, i.e. from the culture of fate towards the culture of choice. In the culture of speech there dominate notions such as hierarchy, necessity, enforcement, power, despotism, structure, dogma, fate, etc., whereas dominating notions in the culture of dialogue/communication are freedom, equality, cooperation, discovery, pluralism, choice, imagination, game, etc. In the society where only speeches are made, not conversations or dialogues, we have relations which are based on power, not on cooperation. It is clear from the words used in these messages which resemble the spirit of the penal code rather than a beauty of free choice. Even when they refer to freedom, those in power adore necessity, because without the notion of necessity they cannot start anything. They are not capable of communicating because communication involves an equal collocutor, not inferiors. But when one feels that in one society dialogue is starting to replace speech, then it is a good sign that this society is moving from the state of necessity towards the state of freedom, from structure towards culture, from fate towards choice. Transition from one mentality to another is associated with the abandonment of one way of living for the sake of another. Ergo, dialogue as a way of life, not only as a method of thinking. Therefore PhD Dragan Kokovic rightfully says that 'the entire human life calls for tolerance among people, as a cohesive force, as a sap of life. True tolerance, its development and creation of cultural pluralism should be prerequisite to all kinds of communication. If one perceives these forms of pluralism merely as a temporary and transient state that need to be put up with, and on the other hand does all that he/she can to remove them, then

there are certainly no preconditions for the establishment of dialogue and tolerance.’²¹

When it is known that culture of dialogue does not require only the collocutor’s culture, but also presupposes democratic awareness, developed environment and habit to check everything that is presupposed or felt, then it becomes clear why the dialogue in Bosnia and Herzegovina, realised through various means and ‘principles’, has often been helpless because it has had no other ambition but to monologize. For a very long time there has been no one in Bosnia and Herzegovina who admitted his/her collocutor’s superiority in argumentation. There is no doubt that this could have been done on many occasions, because this is prerequisite to creative cooperation and the essence of dialogue.

As long as two people who are engaged in a dialogue do not stop using cynicism as the last resort of the weak, dialogue is unlikely to be brought to fruition. In an atmosphere without healthy discords, without dialogue as active awareness and deeper sense, without creative games and pursuit of ways of a more comprehensive communication between people – there is no progress in social and cultural life.

Willingness to engage oneself in a dialogue implies the disposal of any violent thoughts. As long as people talk to each other they are out of any violence, adversity or evil. ‘In a dialogue, every violent relation is reduced to the level of dispute or conflict that can be easily handled. As soon as individuals and groups dispose of violence as a way of handling disputes and conflicts, their imagination and spirit open themselves to seeking out new ways because they cannot rely on old violent way of achieving their goals anymore. The only way to get out of the continuing and brutal violence (in Bosnia and Herzegovina too, underlined

²¹ Dragan Kokovic: ‘Sociologija religije i obrazovanja’, Uciteljski fakultet u Somboru, Sombor, 1996, p.156

by D.V.) is in one other method of solving conflicts. That method is dialogue, communication and agreement.²²²² Non-violent behaviour, with regards to its goal, presupposes hidden power, and with regards to means used, is soft no matter what kind of non-violent action takes place – hunger strike, passive resistance in the form of work stoppage, civil disobedience, etc. – in fact, it is a very powerful tool for action.

Dialogue is an attempt to discuss and reach a solution to social problems by crossing arguments, not swords. It has already been said that human relations are developed in two ways:

- Relations based on power,
- Relations based on cooperation.

Consequently, dialogue can be led either from the position of power or from the position of equality in the process of communication. As long as we communicate with each other from the position of power there will be no dialogue. ‘Now it is becoming obvious as never before that dialogue is not merely a technique of leading a conversation, but also a fulfilment of another way of life and understanding of a human being in his/her recognition of himself/herself.’²³

It is more than reasonable to require tolerance here in Bosnia and Herzegovina, to discuss it and write about it, to warn people of all the dangers that bigotry, aspiration and tyranny can bring along. Tolerance is inherent to freedom and autonomy which can be realised only through dialogue with others. In multicultural and multiethnic societies, which are not ethnically, religiously or culturally homogeneous, the question of tolerance is very important – hence the demand

²² Đuro Šušnjić: ‘Dijalog kao metoda misljenja i nacina zivljenja’, Zbornik radova, Filozofski fakultet – Institut za filozofiju i sociologiju, Novi Sad, 1994., p. 168

²³ Đuro Šušnjić: ‘Dijalog kao metoda misljenja i nacina zivljenja’, Zbornik radova, Filozofski fakultet – Institut za filozofiju i sociologiju, Novi Sad, 1994., p. 168

for tolerance in social life, political affairs, ethics, social criticism, pedagogy, etc. Having this in mind, tolerance is beginning to be perceived as patience and endurance in the situation in which different people live together, i.e. patience associated with a person or group, a different opinion, belief or action of certain people and groups. These patterns are not suppressed or banned, but tolerated. All areas of social life and different value orientations – religions, viewpoints, science, art, politics, customs, etc. are taken into account. There is no bright outlook for the community that does not develop the need for dialogue with and tolerance towards other people and different opinions, and pass these onto the young generation.

However, such community could have bright future if it directs the education of its young generation towards thinking in terms of dialogue, towards advantages and values which arise from differences. What is the task of education today in the light of a pressing need for mutual understanding and cooperation?

What does a person need to learn in order to become a good citizen? New cultural diversity poses a much more direct challenge to the traditional culture and education. Tolerance and dialogue are a new way of presenting the question of pluralism and cultural diversity. New opportunities and transformations call for new awareness and attitudes, ways and new relations towards the environment. Education for dialogue and tolerance must primarily take into account the possibility of and right to choice, from the choice of romantic partner to nationality, religion, citizenship, etc. The disposal of predecessor's customs and introduction of innovations must not be deprecated. The aim of education and upbringing is to teach people to be prepared for changes. Tolerance and dialogue present that state of mind in Bosnia and Herzegovina, and in the modern society as a whole, that facilitates society's smooth progress. It is a fact known from long ago that intolerance arises as a product of the specific time, but more as a result of wrong upbringing and education. There is increased advocacy for the issues of tolerance to be introduced into the process of upbringing. It

is also significant for all aspects of knowledge, hope, and emotional, social and spiritual life. Tolerance is also an essential component of upbringing. In fact, intolerant upbringing equals ‘downbringing’.

A speech about intermingled cultures, understanding and tolerance may sound utopian and appear Sisyphean in today’s Bosnia and Herzegovina. This idea of intermingled cultures overtly insists on monoculturalism by rejecting the intercultural dimension. Getting to know and understand other cultures and developing a positive approach to exchange and mutual enrichment among different cultural components within one community (state or a union of states, or the whole world) is the quintessence of tolerance. Preparing for tolerance means improvement of cultural differences and variances and adoption of cultural pluralism as an opportunity to express our personality and our human potential in the most comprehensive possible way and fight all forms of exclusion and exclusiveness.

Tolerance is a necessary precondition for the possibility of coexistence with others. Since they are not possible outside community, individualities have to live beside each other. It is impossible to be free without others. In that sense freedom is nothing else but individuality verified through an interaction with another. Without other individualities ours is unrecognisable and impersonal. Consequently, fight for the freedom of one’s own identity is manifested as a fight for the freedom of other people’s identities as well. Tolerance is an unantagonistic, group and individual relationship which facilitates the coexistence of differences in one community. Freedom of an individual is prerequisite to tolerance, because only a free person can be tolerant and only a free person can be tolerated. In ‘non-freedom’, tolerance is transformed into forgiveness and mercy, and such forgiveness leads nowhere. If tolerance in Bosnia and Herzegovina is to be likely to occur, it is necessary to become aware of the differences and to reach the state in which the right to differences, openness to dialogue and willingness to associate will be made possible. It is the only way we can make our lives with others easy.

7. CHURCHES AND SECTS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Today pluralism of churches, denominations and sects is one of the main characteristics of the Christian religion. Every attempt towards categorisation or typological portrayal of religious life, belief and practice of certain religious communities is, in fact, arbitrary and very often misrepresents this religion. It is often the notions themselves that create confusion, misunderstanding and misplaced generalisations. This also applies to the notions like church or sect, on the meaning of which there has still been no consensus.

German theologian and social philosopher Ernst Troeltsch relies very much on Weber's distinction between sect as an exclusive and church as an inclusive group that encourages all members of the society to join it, and which for that reason requires less commitment. On the other hand, to be a member of a sect one needs to be an adult person, volunteer committed to a certain code of belief or practice (such as abstinence from alcoholic drinks and tobacco, wearing no beards, etc.). Troeltsch adopted this fundamental criterion of Weber's and supplemented it with some more factors.

According to Troeltsch, main typological characteristics of religious sects are as follows:

- Voluntary membership – the emphasis is on the wilful joining of an adult person; the baptism of children is forbidden. Member is expected to display a very high level of commitment. Experience of one's own spiritual transformation is also one of the criteria that is taken into account,
- Exclusive membership – the sect is a religious community of a closed type; members are expelled if they do not conform to the strict rules of conduct,

- Particularism – the doctrine that divine grace and salvation are provided only for the elect (i.e. members of the chosen group). They are, in a way, the elect ‘remainder’ of God’s people, as the Major Prophet Isaiah and St. John the Divine claim.
- In terms of organisation, the sect is not as complex and bureaucratically coordinated as the church. In most cases it is a local group that does not belong to a broader organization,
- Sectarian ethos is characterised by the belief that only moral purity (which can also entail certain asceticism) leads to salvation,
- Sects further emphasize that all of their members are priests and preachers, so a great number of laymen take part in them, unlike churches with qualified priests. Some sects have no priests at all. Unlike church, sect has maintained the democratic character of the first Christian communities,
- As a rule, sects are indifferent to secular society, and they recruit their members mostly from the deprived communities.
- Sectarian theology is usually fundamentalist.

Unlike sects, Troeltsch recognises the following important characteristics of the institutionalised Church:

- Church is more open, more ‘inclusive’ organization than sect. Membership in the church is usually determined on the basis of birth, i.e. ‘baptism’,
- Acceptance into the church is mostly based on formal procedure, and special selection or protection by the organisation is not necessary.
- Universalism instead of particularism, tendency to make more and more people accept certain religion,
- Churches are also complex and hierarchised institutions with an appropriate bureaucratic apparatus,

- In church salvation is attained through divine grace, not through individual effort,
- Priests are not laymen, but qualified and trained professionals who have been appointed to hold sacraments and supervise all other church activities,
- Ritual is formal and it is following the set procedure, with much less possibility of spontaneous emotional outflows of faith, etc.

In Bosnia and Herzegovina religion and nationality are almost synonymous. In many cases, when one reads or utters somebody's last name one knows whether the person is a Serb, Croat or Bosniac (Muslim). After birth we are given a name which bears strong ethnic and religious connotations. It is of less importance whether we practice religion or not or whether we choose to identify ourselves with a certain ethnic group. We are forced to accept religion and ethnic identity and to live with the consequences which are very often of limiting nature. In Bosnia and Herzegovina the question of religion and the question of ethnic allegiance are given equal prominence. The war has reinforced the practice to reduce a human being to a simplified ethnic and religious stereotype. Three major religions in Bosnia and Herzegovina were manipulated and misused as ethnic identifiers, especially during the ethnic mobilisation and war that lasted from 1992 to 1995. During the war, these three religions underwent rather similar processes of displaying discriminatory preferences towards their own community, ethnic group, religious community, culture or civilisation, as well as displaying manipulating political and warlike goals and their transformation into ideological positions. Through this process they became predominantly conservative in terms of maintaining the attained position, belief, customs and values rather than being open to changes and tolerance.

In order to advance through this quagmire of hatred, fear and intolerance, one needs to further a dialogue on religion, to promote those attitudes that appreciate and respect differences, not those that try to eliminate them. We have to

turn Bosnia and Herzegovina towards a different environment in which different people can prosper.

The aim of religion should be to make people strong in order for them to be motivated to act in the society, and not to directly shape society in the way the State finds it suitable.

Without pretensions to consider all aspects of the church, sect, and religion in general, we feel free to suggest some activities for their improvement in Bosnia and Herzegovina:

- To raise awareness of the different religions and origins with an aim of improving tolerance. It is advisable to use the media and educational institutions in doing so,
- To develop mutual respect between religions, better respect of different religions and cooperation on the projects of mutual interest,
- Bosnia and Herzegovina should define an educational programme with regard to religion, ethnic allegiance and culture of civilisations. These questions would be included in all textbooks and programs,
- To develop programs that would unite the young as well as all other generations that belong to different religions and give a clear definition of interreligious and intercultural dialogue,
- To implement important activities in Bosnia and Herzegovina, especially to help the young, as well as other citizens, with an aim to reduce the level of xenophobia caused by ignorance,
- To disseminate information among different religious communities in Bosnia and Herzegovina that are related to the essence of their lives (culture); to meet, see and wish welcome to one's neighbours. Bosnia and Herzegovina already has such mechanisms of social control that must be recognised and fostered,
- To organize exchange of people among religious communities, with appreciation of the identity of others and without propaganda activities,

- Imperialism that has been developed through identification with ethnic origin and policy and return to the original source of inspiration from the Holy Bible should be eliminated from the religious communities in Bosnia and Herzegovina. The young should develop theological profiles and discuss religious issues in the media, using the language and experiences familiar to them.

By taking the overall state of and attitudes to religion in Bosnia and Herzegovina into account, one can conclude that citizens have been more interested in their own religion since the end of the war. Some of them have chosen to closely follow their religion after paying four years of their lives for it. Others have strengthened their relations with religion because they find support and salvation in it. Through religion one can sometimes solve his/her inner psychological problems that have remained unsolved.

8. NONGOVERNMENTAL ORGANIZATIONS AS DEMOCRATIZATION FACTOR IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Nongovernmental organizations are a novelty in the organisational system of Bosnia and Herzegovina; people with good will coming from different profiles and professions have organised themselves to help the victims of the recent war, at first through humanitarian activities and then later on through various types of education, treatment of mental traumas, economic projects, reconstruction and various other activities.

Nongovernmental organisations are represented by all those associations and organisations established through citizens' own private initiative, which are not controlled or influenced by the government. These are all non-profit organisations and associations, which does not mean that they cannot sell some things or state price for certain services – it is important that the money they raise cannot be invested for the purpose of making profit or distributed among members as some sort of income, but that it is invested for the same purpose as it has been raised.

The role of NGO's (the third sector) in Bosnia and Herzegovina today is becoming greater especially if we consider the importance of their role in social politics. Democratic tendencies and the presence of people being aware of the fact that they alone must take care of the community they live in, and that they themselves can solve many problems - which cannot be solved by the state – in a better and more efficient way. Despite of its assuming more and more commitments in order to solve people's problems, the state is still unable to accomplish them and in the end it proved to be unwieldy, inefficient and bureaucratic, whilst organisations such as NGO's proved to be much more flexible and more efficient in accomplishing their aims and solving many problems. Thus the tendency of growth of NGO's is present in Bosnia and Herzegovina today.

A truly civil society is a society of free people, a society of civilized coexistence, a society of order, a society of democratic procedures and the rule of law, a society of market economy, of dialogue, tolerance, respect and protection of human rights and freedom, a society of responsibility.

The development of the civil (the third) sector and the cooperation of local administration and non-governmental organizations are more and more often talked about, mostly in connection with Bosnia and Herzegovina's approaching the European Union. We increasingly encounter stipulations of reinstatement of cooperation of public authorities and civil initiatives. The approaches of local authorities in

Bosnia and Herzegovina towards non-governmental parties manifest themselves on the whole scale of various interpretations from sporadic active interest, over sporadic conflicts, to even open hostility and dismissal.

The previous system in Bosnia and Herzegovina utterly reduced the role of civil initiatives to following interests and volunteering activities totally dependent on the state.

Non-governmental organizations, the non-profit sector in Bosnia and Herzegovina did not manage to develop their own financial resources and both the profit and membership fees form only a symbolical part of these resources. Since the legislative frame for NGO's functioning is vaguely defined its basic principles for the regulation of particular legal norms of NGO's are not available either. The legislative frame for NGO's functioning has not yet been clearly defined and coordinated with international standards and it is a product of the present circumstances in Bosnia and Herzegovina as a whole, including also its non-governmental sector. Authorities have retained a good bit of the old, obsolete way of communicating with civil unions. Every form of communal activity is often regarded as rallying 'against', not 'for', in other words they do not have a positive attitude and understanding, nor do they have any experience in dealing with the non-governmental sector. This cooperation is unavoidable so that the authorities and the citizens start a necessary dialogue together that would lead to satisfying the citizens' needs and the fulfilling of local authorities' duties towards the citizens. The overcoming of the existing biases towards NGO's in Bosnia and Herzegovina is the first step that needs to be taken by the NGO's. Regarding the non-governmental sector in Bosnia and Herzegovina within the international context, it can be said that it still falls behind in all of its aspects:

- legislative regulation of the non-governmental sector
- experience of the people engaged within
- financial resources

- strategies of its development and its understanding by the governmental institutions
- acceptance by the citizens and many other indicators relevant for this comparison.

Non-governmental organizations represent the primary factors of development of civil society where citizens are actively involved in the process of solving problems of the common interest and building of economic and political life. As an instrument for achieving this role of the citizens it is necessary for the NGO's to develop mechanisms and possibilities for cooperation with administration representatives, being the only ones to offer answers and solutions of particular issues.

The non-governmental sector should represent a legitimate alternative in contrast to the state institutions, it should be able to represent the authentic interests of the citizens and to guarantee the development of democracy and stability of Bosnia and Herzegovina through its activities. NGO's share a great contribution in creation of public opinion created by blending the opinions of particular social groups who agree on some questions and differ in others, who are moderate in some yet become tense and collide in others.

Democracy is lodged in the principle saying that ordinary people are able to create things out of the ordinary if they are given a chance – if they are free to act. These important things include people of various ages, various professions, various sexes organizing themselves voluntarily so as to help solving accumulated problems.

People initiating their associations throughout Bosnia and Herzegovina reflects the needs and interests for cooperation and humane actions and it initiates the solving of many important social issues dealing with social changes on a smaller or larger scale.

The common characteristic of the most NGO's can only be found in the realm of virtues: solidarity and compassion concerning the faith and welfare of others including even

people apart, the feeling of personal responsibility and having confidence in their own initiative to do good, the drive for giving and sharing and condemnation of violence and subordination of any kind.

For that reason the development of the non-governmental sector should be of great importance in Bosnia and Herzegovina so that the people owning private businesses and other business people can take part in solidarity actions donating a part of their profit to charity and other such actions which would have positive effects. A large number of NGO's with a wide sphere of action appears on the territory of the post-war Bosnia and Herzegovina (peace organizations and movements, women's leagues, professional associations, organizations for the protection of human rights and civil education, environmental groups, refugees organizations, returnees organizations, youth organizations, soldiers organizations, organizations for innovators, bee-keepers, fruit-growers, mushroom growers, nature and animal lovers and many others.

On one side we have the organized government sector and on the other side there is the private, non-government sector, which has to create conditions for finding alternative, more effective solutions of particular problems and segments of organized human activities. This kind of organizing is spontaneous and voluntary taking into consideration the non-existence of legal norms on mandatory membership in this type of organization. Prospects of democratisation of Bosnia and Herzegovina depend upon the speed of the state power-independent development of the civil society and organizations and associations within. The breaking point that marks a democratic regime as such regarding the legal status of NGO's is the very moment when not only government's tolerance to NGO's is accomplished but also the coordination and cooperation between these two parties are achieved.

The rebuilding of tolerance and pluralism in Bosnia and Herzegovina is necessary.

Significant features of NGO's are:

- common feeling of collective identity,
- participation in the joint net,
- they have one or more common goals they promote,
- they are characterized as stable and lasting organizations,
- they gather people who want to associate for different reasons,
- private organizing, non-profit work, voluntary membership, high level of solidarity among members and so on.

The most widespread relationship of collaboration between NGO's and the government institutions is present in the domain of humanitarian and charity activities and in situations of imminent war hazard, state of war, post-war devastation, natural disasters, catastrophes and similar.

Communication and collaboration between NGO's on the territory of Bosnia and Herzegovina was established as early as 1997 when the Council of non-governmental organisations was also founded. According to the data provided by ICVA - the international non-governmental organization, there are 365 NGO's working on the territory of Bosnia and Herzegovina, out of which 221 NGO's on the territory of Republic of Srpska. The Council of non-governmental organizations of Bosnia and Herzegovina is organized as 25 (twenty-five) Forums, out of which there are 9 (nine) Forums in Republic of Srpska.

Training for the NGO's in Bosnia and Herzegovina was conducted by numerous international NGO's. That appears to be inadequate hence the local NGO's have to plan their own future on the principles of self-sustainability. This is very hard and future seems to be uncertain if some stable financial support is not provided. Activities concerning the awareness for the needs of civil society should be increased as well as the needs of Bosnia and Herzegovina as a country

in transition. Regarding the NGO's in Bosnia and Herzegovina it can be concluded that there exists some kind of dynamics in their work, there are working plans, programmes, projects , there is distribution of work and after all there is responsibility for what is done.

In our research of the public opinion²⁴ which included students from Banja Luka, Mostar and Bihać, we asked these questions: What is your opinion of the situation regarding the following matters: political culture, political tradition, and political socialisation, political symbols and political myths, democracy and inter-ethnic relationships in Bosnia and Herzegovina, culture of dialogue and tolerance in Bosnia and Herzegovina, congregations and sects in Bosnia and Herzegovina, language of hatred and linguistic manipulations, and the role of non-governmental organisations in the democratisation process in Bosnia and Herzegovina? The results we obtained are presented in the following chart:

%	Excellent	Good	Bad
Political culture	2.33	27.25	70.42
Political tradition and political socialisation	2.82	28.17	69.01
Political symbols and political myths	11.27	43.66	45.07
Democracy and inter-ethnic relationships	4.23	21.13	74.64
Culture of dialogue and tolerance	4.22	28.17	67.61
Congregations and sects	12.68	53.52	33.80
Language of hatred and linguistic manipulations	28.17	33.80	38.03
Role of non-governmental organisations in democratisation	19.72	56.34	23.94

As the results given in the chart above show, we see that the opinion of the participants in the research is that the

²⁴ In this research we used a multiple-choice questionnaire with eight questions. The students were asked to answer in writing by encircling one of the offered choices. A total of 728 students were questioned (312 in Banja Luka, 286 in Mostar and 130 in Bihać). The choice of students was random in terms of their ethnicity, but in principle the ethnicity pattern of the participants reflects the ethnic structure of the population in each of these towns.

situation regarding political culture, political tradition and political socialisation, political symbols and political myths, democracy and inter-ethnic relationships in Bosnia and Herzegovina, culture of dialogue and tolerance in Bosnia and Herzegovina, congregations and sects in Bosnia and Herzegovina, language of hatred and linguistic manipulations, and the role of non-governmental organisations in the democratisation process in Bosnia and Herzegovina is mainly bad, which confirms our hypothesis at the beginning of this research that a series of actions and measures need undertaking in order to help the development.

9. LANGUAGE OF HATRED AND LINGUISTIC MANIPULATION

Language of hatred and linguistic manipulation poses a great danger for the dialogue and tolerance in Bosnia and Herzegovina. It is where there is no true democracy that it flourishes. Language of hatred is used to vilify an ethnic, national, race, confessional, social or political group. Defined as such, language of hatred is a means used for mobilising purposes by the policy oriented towards silencing and eliminating opponents. Although language of hatred is not a new phenomenon, it is only with the advent of the mass media – press, radio and especially TV – that its impact and repercussions became clearly manifested.

Language of hatred, together with language of lies, thus started ravaging on the public scene of Bosnia and Herzegovina, especially when sacral buildings are concerned. Following the example of the highest state and party authorities, regime-controlled media produced an enormous quantity of bigotry, unruly aggressiveness, xenophobia, and negative energy that threatened to explode very soon (undermining buildings, pulling down monuments, harassing ethnic minorities, etc.). This is where the basic rhetorical means of language of hatred, namely labelling was given prominence. Practical experiences of

laying cornerstones for sacral buildings in Bosnia and Herzegovina have unfortunately proved it best.

Apart from labelling, there is another important weapon of language of hatred which is closely connected with it – slandering political opponents and resorting to concoction of foulest rumours and lies about them. We can say that language of hatred has been constantly marking all the stages of recent politics in Bosnia and Herzegovina – from chauvinistic nationalism, through artificial pacifism, to today's link between xenophobia and mercantile patriotism. From time to time there would only be changes in the form of manifestation and target of that language of hatred, in accordance with the demands of the policy of state and party top authorities in power.

Thus, when one of the local writers holding a very high position in the state calls Bosnia and Herzegovina a historical freak, this is an overtly offensive word; and when his colleague says that Jasenovac is the largest Serb underground town, and that Serbs in Croatia are the remainder of those who were not slaughtered in the World War II, someone might perceive these as effective metaphors. However, in both cases it is a matter of statements with a potentially lethal effect because they tacitly call for an ‘adjustment’ of history, i.e. revenge and new bloodshed. Language of hatred caters to the basest instincts of uneducated brainwashed mob, and that is why it has found fertile soil here in Republic of Srpska and Bosnia and Herzegovina. As it seems, we will still have to wait for the time when a predominantly normal, unbiased and non-ideologised language, which is less susceptible to manipulation and more counterfeit-proof, will be promoted in the public and political use. This, and not some hardly imaginable ‘language of love’, is a real alternative to the devastating language of hatred.

There is no end to the story of language manipulations, and we in Bosnia and Herzegovina have to obtain the rehabilitation of democracy and right to participate in public affairs for everyone. This means that politics is not a skill of

the minority to rule over the majority, but it implies care for public welfare and everyone's participation in decision-making. It is only with such concept of politics that we can have true democracy and this is the concept that was initially present in ancient Greece with Aristotle. It was only later, at the time of Machiavelli, that politics got these attributes of ruling, governing and manipulating people. So, it was reduced to the struggle for power and control. In that struggle, society was divided into those to whom power belonged forever, the minority that would take part in power and distribution of public property, and those who would be the primary object of reign, i.e. political followers, servile and obedient. That idea, which characterises the whole European experience, is restored especially in times after the French Revolution. The last two centuries in Europe have been characterised by severe struggle between such elitist perception of society and democratic concept of society in which masses, i.e. all citizens, have to have right to express themselves.

As we have said above, language of hatred and linguistic manipulation flourishes where there is no democracy, where language of hatred is connected with language of lies, which is a common occurrence in Bosnia and Herzegovina.

Language of hatred and linguistic manipulation in Bosnia and Herzegovina is directed primarily towards other nations, then towards political opponents and finally towards the reformists. We can say that language of hatred has been constantly marking all the stages of recent politics in Bosnia and Herzegovina – from chauvinistic nationalism, through artificial pacifism, to today's link between xenophobia and mercantile patriotism. From time to time there would only be changes in the form of manifestation and target of that language of hatred, in accordance with the demands of the policy of state and party top authorities in power. As it seems, we will still have to wait for the time when a predominantly normal, unbiased and non-ideologised language, which is less susceptible to manipulation and more counterfeit-proof, will be promoted in the public and political use. This, and not some hardly imaginable

'language of love', is a real alternative to the devastating language of hatred. If 'language of love' and changes in statements do not succeed, then we need to change speakers and, by doing so, put a stop to language of hatred and linguistic manipulation in both the whole world and in Bosnia and Herzegovina.

CLOSING DELIBERATION

1. Political (national) and cultural (religious) divisions are recognisable distinctions of Bosnia and Herzegovina and they represent a serious problem for the creation of civil society over a longer period of time. Our history has been military and diplomatic, not economic and cultural. Here one has to do without a friend, but one cannot do without an enemy, because either internal or external enemy is used as the principle of integration. National heroes and national identities in Bosnia and Herzegovina are always given prominence, whereas principles of democracy are neglected, which results not only from internal divisions, but also from the policy of great powers (the Ottoman Empire, Venice, the Hapsburg Dynasty), whose principle of conduct has always been divide et impera (divide, then rule). The primary characteristics of political culture in Bosnia and Herzegovina are provincialism, patriarchal mentality and mistrust of anything and anyone different. A low level of education of the population of Bosnia and Herzegovina has been a constantly present factor, regardless of political changes.
2. Political socialisation is the process of shaping and passing political culture (symbols, values, norms, rules, experiences, knowledge, skills – political memory) on new generations. This process has to be initiated at an early age, if the society and the whole country of Bosnia and Herzegovina wish to be open, democratic and stable in the upcoming period. The function of political socialisation is to maintain, strengthen and

keep stable the political system – to reach a consensus on key issues (compliance with legally elected authorities). In Bosnia and Herzegovina a number of generations grew up and matured in the authoritarian political culture, and it is quite hard to expect these generations of people to switch over to democratic thinking, beliefs and behaviour, as we are dealing with a completely different set of values and norms. The primary factor (family) and secondary factors (school, peers, political parties, mass-media, etc.) of political socialisation will have to work actively in order to achieve this transformation from tribal to democratic society in Bosnia and Herzegovina – from particular and specific towards universal norms. However, if we observe the current behaviour and activities of these factors (the mass-media, for example), we could not possibly conclude they are on the way of achieving these tasks. The three ruling cliques in Bosnia and Herzegovina (the so-called elites) shape the public opinion in accordance with their own needs: holding a privileged position in or a monopoly of the media means having all the political public support for oneself! The public opinion is no longer taken into account or considered, it is created: the picture of reality created by the media replaces the reality itself! Those who have power and authority, who have access to information and are acquainted with persuasion techniques, they can persuade anyone to think, believe or do anything.

3. If politics used to be defined as the wisdom of governance over people and things for the purpose of creating and accomplishing the utmost values (truth, justice, freedom, sacredness of life, etc.), then today it is defined as a bloody and relentless struggle among social groups and individuals to conquer, preserve and enhance power, authority and other benefits that accompany it. The nature of politics in Bosnia and Herzegovina is such that it is essentially a fight that focuses on the division and control of social power –

politics is drama. The philosopher who defined the will for power said: the time has come to rethink what politics is all about, since as it is here now, it has turned into a meeting place of all mental disorders. There are enough reasons to claim that extremely powerful mythical and heathen beliefs still exist in Bosnia and Herzegovina, which, as a rule, revive every time there is a political and social crisis. Every time these critical situations repeat, these mythical and pagan patterns are renewed. In such situations a saviour is looked for, not an instructor or a mentor: there is always a chance for a charismatic leader whenever it is not possible to find a rational solution for a crisis, as has been the case in Bosnia and Herzegovina.

4. Those states whose foundations lie on national cultures (the case with Bosnia and Herzegovina) can fit only with a lot of difficulty in the new world order, characterised by universal values, norms and rules of conduct. As for this region, the region of Bosnia and Herzegovina, it can freely be said that the people here are separated by what they have in common: their common origin, customs, institutions, language, etc. We have had substantial experience of the illogical fact that three nations (Serbs, Croats and Bosniacs - Muslims) share the same language, as over 90 percent of the words are the same, with only a few percent being different. Intolerance and hatred are not provoked by big distinctions, but those small ones, and psychologists are fully right when they speak about 'the narcissism of small nations' – where each tribe wants to be a nation. Despite all social differences among the individuals of one nation, the nation is considered a close, helpful, 'brotherly' community: all equalities are erased in the national conscience in the name of national unity! This effect is achieved through a cunning manipulation of political symbols (flag, coat of arms, hymn, mythic heroes, etc.), as myth provides a personal identity and collective identification with a

community (national, religious, etc.): it answers the question of who I am and where my position rests in the structure of society. Any community based on national myths defies change: identity and change do not go together. These closed patterns of archaic spirit are certainly an obstacle to broader integrative processes and tolerance between the three nations and their cultures in Bosnia and Herzegovina: instead of democratic negotiations and co-existence, each individual nation emphasises its own tradition of fighting for freedom and its national heroes. Law regulates the fear of the quick; myths regulate the fear of the dead – the dead as moral policemen of society. Democracy is learnt in Bosnia and Herzegovina, as the people have no experience of democratic forms of thinking, believing and decision-making: the process underway in the country is the transformation from the rule of a single will (the self-will or despotism of one leader) to the rule of law. In other words, the rule of fear is slowly replaced by the rule of law. This is a difficult and slow process, as the tribal conscience and way of living in this region can be raised to the level of universal values, norms and rules of conduct with difficulty. If Christianity and Islam as universal religions have not succeeded in eradicating this pagan way of thinking and action over the centuries, then we cannot hope that we will have more success in it in near future.

5. The people in Bosnia and Herzegovina are facing a very important and difficult task. We have to learn and practise the skill of dialogue and tolerance, as all our trouble results from the fact that we do not know how to communicate to one another. Only through education targeting on dialogue and tolerance can we attain the kind of conscience that a different individual and a different culture are our supplements, not our hell. An intolerant person cannot be a modern, advanced and progressive person: such people have not come of age yet! In order to achieve that, they have to

pay attention to and be aware of the different voices heard today and different ways of expression, as only through that they have a chance to compare, choose and create. A way of thinking and living that truly fosters dialogue would lead to a situation where we would have no dogmatists among thinkers, no fanatics among believers, and no tyrants among politicians.

6. The history of any religion shows and evidences that since the beginning of time, there have been different forms of worship and that all these forms have satisfied individual and collective needs and desires of worshippers. It was only when one form of worship was proclaimed the official system (e.g., Christianity in the old Roman Empire) that all its other manifestations started being considered a deviation from true believing – heresy (mystics, monks, heretics, schismatics, etc.). In those countries where the state is separate from the church/religion, the law on religious communities treats all religious groups as equal. However, the special character of the Islamic community (or mind) is such that religious and legal norms (prescribed by the state) are the same (*shari'ah*).
7. It is known that society is not the same as state. Wishes, needs and interests of one society are always broader and deeper than the power of the state to satisfy them through its institutions. Therefore, it should not be surprising that a great deal of social life takes place outside the system of state institutions. Non-governmental organisations in Bosnia and Herzegovina should engage in the protection of society against the state, i.e., they should prove constantly that political life takes place in the form of interpersonal relations among people, not just among institutions – that this free space of living should be protected from state control and compulsion.
8. The greatest truths and vilest lies can be expressed in words. Today words have become a weapon – language and speech is a battlefield for power and

authority. The relationships between the three political communities in Bosnia and Herzegovina are reflected in the language and speech like in some kind of mirror. Those are words that leave visible consequences behind them: there are unpleasant, poisonous and lethal words which have a tremendous effect on the human soul and collective memory. All the diseases of these communities, and also of Bosnia and Herzegovina, are first seen in language and speech – if language and speech are sick, then individuals and communities are sick too. An old Chinese sage used to warn: when a language becomes spoilt, the people also become spoilt! Sick language and speech always precede sick societies: first dungeons, first crimes and first graves are prepared in language and speech. First mines are linguistic mines. The people of Bosnia and Herzegovina are hardly aware of all the diseases that the shortsighted policy has brought in the language and speech.

BIBLIOGRAPHY

1. Aristotel, Metafizika, Globus, Zagreb, 1988.
2. Baslar, G., Novi naucni duh, Sremski Karlovci, IK Z. Stojanovica, 1991.
3. Brdar, M., Totalitet i pozitivizam, IIC, Beograd, 1981.
4. Cickaric, Lj., Jovic, M., Ajmo, ajde svi u setnu, Medija centar, Beograd, 1997.
5. Enciklopedija politickne kulture, Savremena administracija, Beograd, 1993.
6. Grupa autora, Razaranje drustva, Filip Visnjic, Beograd, 1994.
7. Grupa autora, Licnost i politicka vlast, Centar za marksizam univerziteta u Beogradu, Beograd, 1989.
8. Habermans, J., Tehnika i znanost kao ‘ideologija’, Skolska knjiga, Zagreb, 1986.
9. Kin, Dzon, Mediji i demokratija, Filip Visnjic, Beograd 1995.
10. Kokovic, Dragan, Sociologija religije i obrazovanja, Uciteljski fakultet u somboru, Sombor, 1996.
11. Kokovic, Dragan, Sociologija obrazovanja, Univerzitet u Novom Sadu – Filozofski fakultet, Novi Sad, 2000.
12. Kolaric, Ivan, Filozofija, Uciteljski fakultet Uzice, 1998.
13. Lasswell, H. D., Psychopathology and Politics, Viking, New York, 1960.
14. Marijanovic, R. Jova, Politicke stranke i moderna drzava, Zavod za udzbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1999.
15. Matic, Milan, Mit i politika, Radnicka stampa, Beograd, 1982.

16. Miric, Jovan, Demokracija u postkomunistickim drustvima, Prosvjeta, Zagreb, 1996.
17. Podunavac, Milan, Politicka kultura i politicki odnosi, Radnicka stampa, Beograd, 1982.
18. Popovic, Vitomir, Lukic, Vladimir, Dokumenti Dejton – Pariz, Institut za medjunarodno pravo i medjunarodnu poslovnu saradnju, Banja Luka, 1997.
19. Susnjic, Djuro, Ribari ljudskih dusa, Mladost, Beograd, 1990.
20. Susnjic, Djuro, Dijalog kao metoda misljenja i nacina zivljjenja, Zbornik radova, Filozofski fakultet – Institut za filozofiju i sociologiju, Novi Sad, 1994.
21. Susnjic, Djuro, Otpori kritickom misljenju, Cigoja, Beograd, 1995.
22. Susnjic, Djuro, Znati i verovati, Cigoja, Beograd, 1995.
23. Susnjic, Djuro, Dijalog i tolerancija, Cigoja, Beograd, 1997.
24. Tatalovic, Sinisa, Manjinski narodi i manjine u zapadnoj demokraciji, Prosvjeta, Zagreb, 1995.
25. Turjacanin, Milan, Sociologija, Univerzitetska biblioteka Petar Kocic, Banja Luka, 1998.
26. Vejnovic, Dusko, Drzavna bezbjednost – obavjestajne sluzbe, Ministarstvo unutrasnjih poslova Republike Srpske i Glas srpski, Banja Luka, 1995.
27. Vejnović Duško, Defendology - social aspects of security of a modern state, College of Interior, Banja Luka
28. Vujevic, Miroslav, Uvodjenje u znanstveni rad u području drustvenih znanosti, Informator, Zagreb, 1988.
29. Zakonski propisi, medjunarodne deklaracije, dokumenta, povelje, izvjestaji i ostalo.

Copyright © Grifhsu littera 2016

Prof.dr Duško Vejnović

**POLITIČKA KULTURA, DIJALOG,
TOLERANCIJA I DEMOKRATIJA U
BOSNI I HERCEGOVINI**

Griphsu littera
Banja Luka, 2014. godine

Izdavači

Klub studenata Fakulteta političkih nauka Banja Luka

Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonomska, socijalna, bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja
Banja Luka

Za izdavača

Ljubiša Aćimović
Predsjednik KSFPN-a

Recenzenti

Prof dr Mile Rakić, Beograd
prof dr Miodrag Romić, Banja Luka

Glavni i odgovorni urednik

Tin Vejnović

Lektor

Željka Komlenić, profesor

Tehnički urednici

Marina Kucalović
Ljubiša Aćimović

Grafička obrada i dizajn

Ljubiša Aćimović

Urednički odbor

Marina Kucalović

Milan Ivanić

Jovanka Lukić

Filip Čolaković

Ljubica Aćimović

Prevodilac

Dejan Škrebić

Tiraž

500 primjeraka

PREDGOVOR

Drugo, nepromjenjeno izdanje je pred vama. Knjiga je rezultat izuzetno dobre saradnje Grada Banje Luke - Gradske uprave i nevladine organizacije Udruženja defendologa Republike Srpske koje između sebe imaju potpisani Sporazum o naučno-stručnoj i poslovno-tehničkoj saradnji i Kluba studenata Fakulteta političkih nauka Banja Luka. U njoj su objavljeni tekstovi, sa neznatnim izmjenama, koji su korišteni kao izlaganja na okruglim stolovima, naučnim skupovima, javnim tribinama i drugim aktivnostima Udruženja defendologa Republike Srpske.

Cilj nam je bio da istraživanje političke kulture, dijaloga, tolerancije i demokratije uopšte, a posebno u Republici Srpskoj i Bosni i Hercegovini, kao nužnu potrebu dignemo na viši nivo i da u ovoj knjizi pokažemo da je ono izraz novije optike u istraživanju politike. Ako je nekada politika bila definisana kao mudrost upravljanja ljudima i stvarima u svrhu ostvarivanja najviših vrijednosti (istine, pravde, slobode, svetosti života, itd.) onda se ona danas definiše kao oboljela i krvoločna borba društvenih grupa i pojedinaca za osvajanje, očuvanje i povećanje moći, vlasti i koristi koje idu uz to.

Prošlost našeg naroda uz dužno poštovanje i drugih naroda i narodnosti za sve nas mora biti svetinja. Narod koji ne njeguje tradiciju zaslužuje da propadne.

Pred nama u Republici Srpskoj i Bosni i Hercegovini je veoma važan i težak zadatak. Mi se moramo učiti dijalogu i toleranciji, jer sve naše nevolje proističu iz činjenice što mi ne umijemo da komuniciramo jedni sa drugima. Samo vaspitanjem i obrazovanjem za dijalog i toleranciju može se steći svijest da su drugi čovjek i naša kultura naša dopuna a ne naš pakao. Ko nije trpeljiv, ne može biti savremen čovjek: još nije dorastao do čovjekove visine! Da bi to postigao, on mora da osluškuje različite glasove vremena i različite načine govora, jer samo tako ima mogućnosti da upoređuje, bira i stvara. Jedan uistinu dijaloški način mišljenja i življena imao bi za posljedicu da među misliocima ne bi bilo dogmatika, među vjernicima ne bi bilo fanatika, a među političarima ne bi bilo tirana.

Banja Luka, 15.10. 2014.

SADRŽAJ

1. BOSNA I HERCEGOVINA, STANJE, PUTEVI I PERSPEKTIVE.....	82
2. POLITIČKA KULTURA U BOSNI I HERCEGOVINI	94
3. POLITIČKA TRADICIJA I POLITIČKA SOCIJALIZACIJA.....	115
4. POLITIČKI SIMBOLI I POLITIČKI MIT.....	127
5. DEMOKRATIJA I ETNIČKI ODNOSI U BOSNI I HERCEGOVINI.....	135
6. KULTURA DIJALOGA I TOLERANCIJE U BOSNI I HERCEGOVINI.....	148
7. CRKVE I SEKTE U BOSNI I HERCEGOVINI.....	157
8. NEVLADINE ORGANIZACIJE U FUNKCIJI DEMOKRATIZACIJE BOSNE I HERCEGOVINE.....	163
9. GOVOR MRŽNJE I JEZIČKE MANIPULACIJE.....	172
ZAKLJUĆNA RAZMATRANJA.....	176
BIBLIOGRAFIJA.....	183

1. BOSNA I HERCEGOVINA

STANJE, PUTEVI I PERSPEKTIVE

Bosna i Hercegovina (BiH) je državna zajednica složene unutrašnje državne strukture, sa dva ravnopravna entiteta i tri konstitutivna naroda. Ovakva unutrašnja struktura Bosne i Hercegovine rezultat je kompromisa triju naroda (Srba, Hrvata i Bošnjaka) i njihovih legitimnih interesa da putem složene državne zajednice izraze oblik svoje unutrašnje državnosti. Izgradnja društveno-političkog okvira Bosne i Hercegovine kao složene državne zajednice, prihvatljiva je za sve njene narode, pretpostavlja prihvatanje evropskog obrasca življenja, gdje svaki kolektivitet (narod, entitet) ima mogućnost da se samostalno razvija.

Praksa je pokazala da samostalnost kolektiviteta, pa čak kad ima određene elemente suverenosti, ne slabi nego jača političku zajednicu u kojoj se takva samostalnost ostvaruje. Teorijski posmatrano, jedinstvo svake zajednice je jedinstvo suprotnosti. Integracija različitosti u Bosni i Hercegovini moguća je samo na osnovu dobrovoljne saradnje gdje takva saradnja nalazi svoje ishodište i oslonac na interesu.

Svako rušenje dejtonskog koncepta, prevashodno ustavnih principa, teritorijalne podjele na entitete, predstavljalо bi destabilizaciju Bosne i Hercegovine, pa i čitavog regiona.

Trajan mir je moguć uz dosljedno poštovanje normi dejtonskog sporazuma (posebno njegovog ustavnog teksta).

Bosna i Hercegovina će biti moderna država onda kada efikasno organizuje realne ljudske interese i kultiviše interesni haos i iracionalno sukobljavanje interesa prevodi u harmoniju. Osnovu moderne, pravne, demokratske i civilizovane Bosne i Hercegovine treba da čine striktna pravila ponašanja i svijest građana da se ona moraju poštovati. Za to je potrebna univerzalna mudrost u organizaciji i vođenju Bosne i Hercegovine kao države. Kako bi stabilnost Bosne i Hercegovine bila na višem nivou, potrebno je smanjiti represiju i jačati vaspitnu ulogu države.

Osnovne funkcije i ciljevi Bosne i Hercegovine kao države treba da budu jačanje moći zajednice, jačanje slobode pojedinca u zajednici i smanjivanje represije i jačanje vaspitne uloge države.

Aristotel je često isticao „da je motiv zakonitosti opšta, a motiv nezakonitosti individualna korist“, isto tako kao što Platon za dobre države uzima one u kojima se vlada po zakonima, a za loše u kojima se vlada mimo zakona.

Funkcija Bosne i Hercegovine kao države treba da omogući koegzistenciju pojedinih interesa, posredstvom pravila koja treba da preduprede, smanje i ublaže sukobe. Socijalna kontrola, kontrola pojedinaca, grupa i društva u cjelini je neophodna.

Bosna i Hercegovina kao moderna država treba da osigura svojim građanima maksimalno moguću slobodu, zajamčeni minimum pravde i jednakosti, te određeni stepen opšte socijalne sigurnosti. Ona treba da minimizira prinudu, a maksimizira saglasnost, u datim društveno-istorijskim uslovima.

U tom cilju Bosna i Hercegovina treba sarađivati na:

- sprečavanju i okončanju napetosti i kriza kao preduslovu za trajnu stabilnost. Ovo podrazumijeva zaključenje i primjenu međusobnih multilateralnih i bilateralnih ugovora i sprovođenje lokalnih mjera da bi se eliminisali postojeći potencijalni uzroci sukoba,
- sprovođenju zrelog, demokratskog političkog procesa, zasnovanog na slobodnim i pravednim izborima, utemeljenom na vladavini zakona i punom poštovanju ljudskih prava i elementarnih sloboda, uključujući i pravo ljudi da pripadaju nacionalnim manjinama, pravo na slobodne i nezavisne medije, zakonodavne ustanove odgovorne svojim izbornim jedinicama, nezavisno sudstvo, borbu protiv korupcije, produbljavanje i jačanje civilnog društva,
- stvaranju mirnih i dobrosusjedskih odnosa u regionu striktnim poštovanjem principa Helsinške povelje, izgradnjom povjerenja i pomirenjem. Takođe treba sarađivati i

stimulisati rad foruma na regionalnim mjerama izgradnje povjerenja i mehanizmima za saradnju u oblasti bezbjednosti,

- stvaranju aktivnih tržišnih ekonomija, zasnovanih na zdravoj makro-politici, kao i tržišta otvorenih za ekspanzivnu spoljnu trgovinu i investicije privatnog sektora, efikasnih i jasnih carinskih i komercijalnih regulatornih režima, razvoju jakih kapitalnih tržišta i diverzifikovane svojine, koja podrazumijeva privatizaciju, što će proširiti krug prosperiteta za sve građane Bosne i Hercegovine,
- razvoju ekonomske saradnje u regionu, kao i saradnji između regiona i drugih dijelova svijeta i Evrope, što uključuje i slobodne trgovinske zone, promovisanju neometanih kontakata među građanima,
- borbi protiv organizovanog kriminala, korupcije i terorizma i svih nelegalnih aktivnosti,
- sprečavanju nasilnog raseljavanja stanovništva, prouzrokovanoj ratom, progonom i civilnim konfliktima, kao i migracija uzrokovanih siromaštvom,
- obezbjeđenju bezbjednog i slobodnog povratka izbjeglica i raseljenih lica svojim kućama. Istovremeno, to će biti pomoć zemljama regiona time što će Bosna i Hercegovina sa njima podijeliti teret izbjeglica,

- stvaranju uslova za punu integraciju u političke, ekonomski i bezbjednosne strukture po vlastitom izboru.

Integracija Bosne i Hercegovine u Evropsku Uniju nije dar, ona zahtjeva jako puno rada, kompromisa i upornosti. Ali perspektive konačnog uspjeha, sa svim beneficijama ekonomski i političke stabilnosti su vrijedne tih napora.

Nije dovoljno samo željeti članstvo u Savjetu Evrope ili Evropskoj Uniji ili Partnerstvu za mir, već je potrebno mnogo odlučnije voditi i predstavljati Bosnu i Hercegovinu onako kako je definisana dejtonskim mirovnim sporazumom. Potrebna je mnogo jasnija vizija ciljeva, puteva i perspektiva, transparentniji odnos političkog vodstva, ali sve dok je Bosna i Hercegovina ostavljena van evropskih institucija, u nekoj vrsti balkanske ničije zemlje, biti će udarana vanjskim snagama i uvijek će živjeti pod sjenkom podjele i ideološkog ekstremizma – stalne neizvjesnosti koja ne može biti u najboljem interesu Evrope.

Stanje čekanja na članstvo u Evropsku Uniju doprinosi odlivu najobrazovanijih kadrova i egzodusu omladine, onoga časa kada građani Bosne i Hercegovine postanu kroz simbolizam članstva i građani Evrope ubrzaće se povratak izbjeglica u novu zemlju sa identitetom i kontekstom. To će ujedno biti početak dalnjeg političkog, ekonomskog i institucionalnog uključenja Bosne i Hercegovine u evropske integracione procese.

Bosna i Hercegovina je nezaobilazan faktor u geopolitičkim i geostrateškim odnosima na prostorima jugoistočne Evrope.

Nedostatak političke sigurnosti u Bosni i Hercegovini je evidentan. Bosna i Hercegovina je u potrebi za brzim i efektivnim reformama i izgradnjom sistema državnih institucija, onako kako je to regulisano dejtonskim mirovnim sporazumom, sa ciljem obezbjeđenja dugoročnog mira i stabilnosti. Dejtonski mirovni sporazum je međunarodni dokument, koji se mora dosljedno sprovesti. On pruža realan okvir za izgradnju Bosne i Hercegovine kao složene zajednice dva jednakopravna entiteta i tri konstitutivna naroda. Srbi, Hrvati i Bošnjaci su kroz vijekove u Bosni i Hercegovini zajedno živjeli i niko nema prava da je danas ekskluzivno svojata. U implementaciji dejtonskog sporazuma postignuti su značajni rezultati, prije svega u jačanju mira, obnovi i stvaranju predpostavki za normalan život. Poštovanje i zaštita ljudskih prava, jačanje demokratskih institucija vlasti, jačanje političke kulture, dijaloga, tolerancije, demokratije, izgradnja pravne države i podizanje odgovornosti u obavljanju javnih funkcija trebaju biti prioriteti u Bosni i Hercegovini.

Demokratske promjene u okruženju i ekonomska tranzicija će doprinijeti dalnjem smanjenju nacionalizma i pomoći u daljnjoj primjeni civilnog dijela dejtonskog sporazuma i razvoju novih socijalnih vrijednosti.

Integracioni procesi su važni za Bosnu i Hercegovinu ukoliko ne želi da ostane i da bude zemlja siromaštva, političke irelevantnosti i daljnog propadanja.

Istraživanje političke kulture, dijaloga, tolerancije i demokratije uopšte, a posebno u Republici Srpskoj i Bosni i Hercegovini nužna je potreba i izraz je novije optike u istraživanju politike. Politika i kultura u Republici Srpskoj i Bosni i Hercegovini bile su i jesu u promjenljivom odnosu: jedno vrijeme u relativnoj harmoniji, povremeno u disharmoniji, pa i u sukobu. Kulturni život nije samo ono što se prisvaja, nego je on i ono što se daje i u čemu se aktivno učestvuje.

Da bi se bolje razumio odnos između politike i kulture, treba imati na umu distinkciju između politike i vlasti. Aristotel definiše politiku kao djelatnost ljudi u slobodnoj zajednici koji se bave javnim poslovima i na taj način proizvode slobodne individue, slobodne građane i slobodnu zajednicu. Izvan politike se nalaze samo bogovi, demoni i idioti, gdje je idiot naziv za onoga ko nema nikakvih interesovanja, a ni sposobnosti da se bavi javnim poslovima.

Vlast je organizacija moći pomoću koje se ostvaruju interesi i, najčešće, dominacija jednih nad drugima, iz čega proističe i jedna definicija državne vlasti kao legitimnog monopolista na fizičko nasilje.

U višestranačkom sistemu kakav je i u Republici Srpskoj i Bosni i Hercegovini fokus političke

analize se mijenja – umjesto formalnih političkih struktura, instrumenti političke analize se okreću studiju nazora, uvjerenja, političkih normi i standarda koji opredjeljuju način na koji ljudi djeluju unutar političkih institucija. Iskustva politike koja je nastala u šestom vijeku prije nove ere u malim gradovima antičke Grčke, kao teorija, ali i kao praksa su veoma poučna za današnje vrijeme, ali i nedovoljna za političku djelatnost 21. vijeka. Ideal koji Platon precizira u Zakonima je da država treba da bude tolika da se cijela može vidjeti sa najvećeg brijege i da svi njeni građani mogu da dođu na skupštinu. Grci nisu mogli da prepostavite da možete birati nekoga koga ne poznajete, ili da možete donijeti odluku bez demokratske rasprave. Mada su morali da trpe i tiraniju, priznavali su samo vlast dostoјnu ljudi, to znači vlast na osnovu zakona i ustava.

Zadatak države bio je da stvara i vaspitava dobre demokratske građane koji bi stvarali dobre zakone i dobru državu. Politika je bila u čvrstoj vezi sa etikom. Kasnije je politika drugačije shvatana, pojavile su se teorije koje su odvojile politiku od morala. Makijaveli je tvrdio da je politika vještina vladanja ljudima, a Hobs je za vrijeme engleske revolucije pišući Levijatan zaključio da su ljudi sebična, agresivna, amoralna bića koja teže moći, dominaciji nad drugima. Shvatio je to kao prirodno stanje u kome se ljudi nalaze, ali i da moraju izići iz tog stanja rata svih protiv sviju. Budući da ja čovjek razumno biće, on teži sporazumu i dogovoru, građani se odriču prava da svako sam presuđuje i prepustaju tu nadležnost

institucijama države, zakonima da uređuju međuljudske odnose i ograničavaju slobodu koja ugrožava druge. To je veoma bitno da se postigne u Bosni i Hercegovini. Cilj je da se politika ponovo spoji, i to ne samo deklarativno, sa moralom, što je neophodna potreba Republike Srpske i Bosne i Hercegovine, tražeći pri tom konsenzus građana oko određenih stvari.

Nema političke zajednice,a to ne može biti ni Bosna i Hercegovina, koja može opstati na principu da je politika svaštočinstvo, da tu nema nikakvog morala, da nikakvi dogovori ne važe i da se sve zasniva na borbi za moć, vlast i dominaciju. Ne može opstati jer se tako u međusobnom saobraćanju potpuno gubi povjerenje. Moral, odnosno uvažavanje određenih principa, je bitna pretpostavka da možemo komunicirati jedni sa drugima i sa svijetom.

Usled osiromašenja Republike Srpske i Bosne i Hercegovine mi nemamo istinske pluralističke punktove koji bi mogli da se odupru režimu i brane svoju nezavisnost. Zatim, nemamo mogućnosti da izgradimo političke stranke koje bi bile kadrovski snažne, demokratski ustrojene i moralno čvrste da se suprotstave svim nezakonitostima, organizovanom kriminalu i korupciji prioritETNO. Problem je u tome što mi u BiH nismo razvijeno građansko društvo. Da jesmo, ljudi bi bili ekonomski nezavisni, stabilni i imuni na bilo čije ili koje prijetnje, i situacija bi bila drugačija.

Još jedan problem naše političke scene je strašno opadanje nivoa političke kulture. Politički lideri, ljudi koji treba da vode ili vode državu, stvaraju publiku koja se draži na psovke, na klevete, na uvrede. To nije beznačajno, to vaspitava mase, formira najprimitivniju političku kulturu (nekulturu) u kojoj više nije važan sadržaj, već da li je neko nekoga uvrijedio, ponizio, popljuvao. Kod nas politička kultura erodira i počinje neka vrsta svaštočinstva, smatra se da je sve dopušteno, na sceni je parohijalna i podanička politička kultura, a svi trebamo težiti participativnoj političkoj kulturi. Ne možete privući mase, pa onda uraditi nešto sasvim deseto i reći: to je bio naš makijavelizam. Zahtjev za moralnom obnovom nije nikakva propovijed, već vrlo racionalan zahtjev. Oslanjanje na moralne vrijednosti, poštovanje principa, razvijanje demokratske procedure i građenje civilnog društva predstavljaju uslove napretka BiH.

Istorijska vremena, pod kojima podrazumijevamo ona koja nose duh promjena, po pravilu postavljaju izvjesne „kategoričke imperative“. Jedan od takvih imperativa danas, u Republici Srpskoj i Bosni i Hercegovini, a ako hoćete i u cijelom svijetu, jeste dijalog. Ovdje kod nas, u Republici Srpskoj i Bosni i Hercegovini, gdje je više vjera i nacija osuđeno da živi na istom prostoru, stvara se ili osnova za uzajamnu trpeljivost ili osnova za uzajamno istrebljenje. Ako ne možemo jedni sa drugima, mogli bismo jedni pored drugih: uzajamna trpeljivost je nužan uslov u društvu vjerske i nacionalne raznolikosti.

Ali ključ svih naših nevolja je u načinu opštenja: naši ljudi ne umiju da vode razgovor, ali umiju da vode rat. Razgovor je jedini način da se izbjegne svako zlo. To je ujedno i način da se misao ne zatvori u sistem a život u tamnici: svaki zatvoren sistem teži raspadanju, bez obzira da li je riječ o ličnosti, društvu ili kulturi. Svako raspadanje zajednice nije ništa drugo do prekid u opštenju, pustoš u ljudskim odnosima. Kada se raspada jedna zajednica, niko ne dobija, a svi gube. Međutim, o potrebi za dijalogom, o neophodnosti dijaloga, toliko se govori sa svih pozicija, a malo se radi u praksi, tako da i sam dijalog postaje problematičan i pod znakom pitanja.

Praksa u Republici Srpskoj i Bosni i Hercegovini, te minuli rat nametnuli su pitanje, da li treba stupati u dijalog sa ljudima druge narodnosti, vjere, sa ljudima drugačijih političkih shvatanja, kulturnih vrijednosti, jednom riječi, „tuđih pogleda na svijet“.

Liberalizam je postavio dva principa koji se tiču tolerancije koja je povezana sa pitanjima vjere, pogleda na svijet, identiteta i načina života: princip neutralnosti države i princip građanske tolerancije. Država BiH mora biti neutralna u polemici različitih konfesija, ubjedjenja, shvatanja, načina života, ukusa. Drugi princip se odnosi na međusobno ponašanje građana – oni moraju tolerisati egzistiranje vjera, ubjedjenja, pogleda na svijet koji su suprotni njihovim vjerskim ubjedenjima, pogledima na svijet, shvatanjima života ili ukusima. Mnogi istraživači tvrde da se

građanski rat može izbjegći samo ako se vjerske razlike i suprotnosti ostave po strani – tamo gdje postoji nacionalna i vjerska raznolikost, a nema tolerancije, nije moguć ni politički mir.

Vezu između kulture i tolerancije vidimo u tome što i jedna i druga unose neku vrstu reda tamo gdje ga nema.

Netolerancija se najčešće javlja iz tri razloga: prvi razlog su predrasude i pristrasnost, drugi razlog je ukus i treći razlog je u pitanjima vjere i morala. Naročito treba razmišljati o prepostavkama tolerancije i o tome kako da izbjegnemo netoleranciju, a najlakše se može izbjegći ako se oslobodimo predrasuda, ako dozvolimo pluralizam ukusa, ako o pitanjima vjere i morala raspravljamo na tolerantan način.

Međukulturalna dinamika užih grupa unutar Republike Srpske i Bosne i Hercegovine je takva da svaka grupa nastoji da očuva i afirmiše svoja izvorna kulturna svojstva i osobenosti.

Velika opasnost po dijalog i toleranciju u Republici Srpskoj i Bosni i Hercegovini je govor mržnje i jezičke manipulacije. Oni ponajbolje uspijevaju upravo tamo gdje ima najmanje istinske demokratije. Kod nas u Republici Srpskoj i Bosni i Hercegovini vidljiv je sukob elita i masa sa tendencijom zaoštravanja i prerastanja u totalitarističke ideologije, sa jasnom podjelom na one koji upravljaju i kojima pripada sve, znači elite, i na one koji su svedeni na poslušnike i podanike, na masu koja se može kontrolisati i koja

je samo tu da radi, da sluša, da slijedi svoje vođe. Ta ideja tzv. firer-demokratije, firer-principa, koji smo imali u iskustvu nacizma ili staljinizma, u iskustvu kako desnih političkih stranaka tako i lijevih komunističkih partija, koje su stvorene u okviru Treće internacionale, nadajmo se, konačno je dovedena u pitanje, bar u ovim evropskim prostorima, pa valjda i u bosanskohercegovačkim.

Nužna je potreba da se u Republici Srpskoj i Bosni i Hercegovini krećemo od kulture govora ka kulturi razgovora (razgovor je jedini način da se izbjegne svako zlo), tj. od kulture sudbine ka kulturi izbora.

2. POLITIČKA KULTURA U BOSNI I HERCEGOVINI

Politička kultura u najširem smislu podrazumijeva onaj dio opšte kulture jednog društva (ili njegovih dijelova) koji obuhvata sistem vrijednosti, uvjerenja, stavova, stilova, simbole, sklonosti i obrasce ponašanja u odnosu na politiku i politička pitanja, odnosno ona pitanja koja se odnose na opšte uslove zajedničkog života u jednom društvu

(za naše prilike u Bosni i Hercegovini) i na izbor pravaca i ciljeva ukupnog društvenog razvoja. Politička kultura se, za razliku od ideologije, ne može spolja unositi u politički život, jer se ona razvija u dužim periodima učenja i usvajanja iskustava o političkoj sredini i pitanjima koja se u njoj razrješavaju. Stoga politička kultura, kao integralni dio strukture društva u Bosni i Hercegovini i kao jedna od njegovih dimenzija, preko sistema vrijednosti, stavova i obrazaca ponašanja posredno djeluje na tokove političkog života.

Jedno od upadljivih obilježja političko-kulturnih procesa na tlu Bosne i Hercegovine (posmatrano u širem istorijskom rasponu) jeste nerazvijenost duže i stabilnije demokratske tradicije, odnosno dvojstvo i protivrječnost između autoritarne i slobodarske (više narodne, nego građanske-demokratske) komponente u političko-kulturnim tokovima na tlu BiH. Ovo obilježje našeg istorijskog razvitka proizlazi iz činjenice da u Bosni i Hercegovini potiskivanje i smjenjivanje starih narodnih tradicija naprednjim civilizacijskim oblicima i preobražajima teče sporije i sa različitim teškoćama i protivrječnostima. Trajanje i obnavljanje uslova i prilika koje ometaju normalne socijalno-civilizacijske preobražaje, a često ugrožavaju i sam identitet i opstanak naroda, u odsustvu sopstvenih država ili drugih činilaca socijalne kohezije, čine da funkciju mobilizacije i ujedinjavanja preuzima upravo stara narodna, mitsko-slobodarska tradicija. Među činiocima

koji, pored ovoga, dovode do blokade u civilizacijskom preobražaju i održavanju arhajskih tradicija, treba imati u vidu i politiku osvajačkih imperija i njihove interese u održavanju oslojenih područja u stanjima nepovezanosti i zaostalosti. To doprinosi da vremena kasnijeg formiranja nacije zatiču balkanske narode u stanjima izrazite prevage naslijedenih oblika agrarno-ruralne kulture i svijesti, sa stanovništvom koje živi u relativno zatvorenim krugovima različitih parohijalnih sredina i kulturnih lokaliteta (što je slučaj i u BiH), što i u daljem toku razvoja ostavlja dosta široke manevarske prostore političkom posredovanju i raznim oblicima manipulativne simboličke politike, od značaja za ponašanje i tradicionalne sklonosti naroda.

Stara narodno-slobodarska tradicija je, s jedne strane, krajnji izlaz i jedini oslonac održavanja jedinstva i slobodarskog otpora naroda, a s druge strane je logikom opštih civilizacijskih promjena i napretka osuđena na nestajanje kao činilac socijalne integracije. Njeno trajanje i prisustvo u osnovama političke kulture omogućuje legitimizaciju različitih oblika opresivne i regresivne politike (poziv na stare vrijednosti ove tradicije u novim socijalnim kontekstima), pa se ta tradicija javlja i kao polje mnogobrojnih naknadnih političkih mistifikacija i manipulacija, što je prisutno i u Bosni i Hercegovini. Upravo su pod arhajskim simbolima nekih tokova ove tradicije (kao „narodne“ i „nacionalne“) i mogli oživjeti neki krajnje regresivni oblici nacionalističke svijesti i pokreta koji su dovodili i

dovode i do izliva tamnih i destruktivnih strana u tokove naših istorijsko-političkih zbivanja i raskola.¹

Proučavanje ovih i drugih sličnih protivrječnosti u odnosima političke tradicije i savremenosti značajno je i za svestranije razumijevanje nekih novih stanja i oblika samolegitimacije nacionalističke svjesti i nationalističkih konzervativnih i regresivnih strujanja koja oživljavaju u razdobljima dubljih društvenih i političkih promjena i potresa kakvi su bili i jesu u Bosni i Hercegovini.

U osnovi, svi ovi vidovi oživljavanja i politizovanja nacionalne mitologije zajednički djeluju u pravcu stvaranja jedne izolovane i u kulturnom smislu, hermetičke zajednice. Orientacija ka arhetipskim obrascima i pseudovrijednostima prošlosti, predstavlja regresivnu i u osnovi antikulturalnu orijentaciju koja blokira realne mogućnosti i već otvorene puteve demokratskog preobražaja Bosne i Hercegovine.

Politička kultura, dijalog, tolerancija i demokratizacija, koja obuhvata raznovrsne tokove iskustava i tradicija, nije do sada bila neposredni predmet sistematskih i svestranijih istraživanja u Bosni i Hercegovini. Međutim, veoma je zanimljiv istraživački projekat pod nazivom

¹ Vidjeti *Enciklopediju političke kulture*, odrednica "Politička kultura", Savremena administracija, Beograd 1993, str. 838-839.

„Promjene u strukturi jugoslovenskog društva“² koji je sproveden 1993, i u okviru koga je djelimično obrađena politička kultura. U ovom istraživanju, na operacionalnom nivou, slijedila su se Dalova i Olmondova određenja političke kulture, koja je shvataju kao mrežu individualnih orijentacija i stavova pripadnika jedne zajednice prema političkom sistemu.

Orijentacije prema političkoj kulturi, koje su ispitivane u ovom istraživanju, ukazale su na postojanje različitih raskoraka. Prihvatanje, odnosno odbacivanje stavova koji reprezentuju određene orijentacije prema političkoj kulturi (antipuralizam, izolacionizam, „pozitivna sloboda“) pokazuju visoko usvajanje liberalne retorike u stavu koji se ne prepoznaje kao eksplicitno politički, ali, s istim intenzitetom i pristajanjem uz stavove koji su njegov politički antipod. Prvo je izraz samousaglašavanje sa proklamovanim javnim simbolima, dok je drugo realistička percepcija političke prakse. Orijentacija prema tipu političke kulture, koja bi bila reprezentativna za liberalnu vrijednosnu orijentaciju, operacionalizovana je kao implicitan iskaz o „pozitivnoj slobodi“, odnosno o potrebi konvergencije individualnih i grupnih interesa. Ovaj stav nastoji da izrazi otvorenost prema ugovoru, sporazumu, usaglašavanju, autonomiji, dijalogu i toleranciji različitosti. Iz tog ugla

² Istraživanje je prezentovano u knjizi " Razaranje društva ", grupa autora , Filip Višnjić , Beograd , 1994.

posmatrano, istraživanje pokazuje da dobijeni rezultati mogu biti ohrabrujući, jer ukazuju na latentno prisustvo sklonosti ka participativnoj političkoj kulturi. Stavovi koji reprezentuju holističku i tradicionalističku vrijednosnu orjentaciju su eksplisitno „negativno formulisani“, tako da na njihovo prihvatanje (uz konfliktni politički mentalitet) može bitno djelovati situacioni faktor, jer je istraživanje sprovedeno u vrijeme najveće društvene krize. Društvena kriza u Jugoslaviji ima puno sličnosti sa društvenom krizom u Bosni i Hercegovini, i zato prikazujemo ovo istraživanje.

Vrijednosne orjentacije u istraživanju su definisane na osnovu četiri tipa vrijednosnih obrazaca:

- način shvatanja socijalnog identiteta,
- modeli uspostavljanja socijalne integracije,
- karakterističnih osnova te integracije,
- odgovarajućeg oblika političke kulture.

Na osnovu toga određene su tri vrijednosne orjentacije:

- holizam,
- tradicionalizam,
- liberalizam.

Holizam, kao vrijednosnu orjentaciju karakteriše insistiranje na jedinstvu i, u skladu s tim, antiindividualizam i antiparlamentarizam (antidemokratska orjentacija) kao obilježje

političke kulture. Osnova jedinstva je red i poredak zasnovan na čvrstoj hijerarhiji, koja podrazumijeva potčinjenost i pokornost prema višim nivoima vlasti. Na ekonomskom planu, holizam karakteriše vezanost za kolektivna prava, zasnovana na egalitarnoj ideologiji i moralnoj osudi ekonomskih nejednakosti.

HOLISTIČKA VRIJEDNOSNA ORJENTACIJA 3

DIMENZIJE VRIJEDNOSNE ORJENTACIJE	VRIJEDNOSNI OBRASCI (OPŠTI STAVOVI)	EMPIRIJSKI STAVOVI
SOCIJALNI IDENTITET	KOLEKTIVNA PRAVA	U SAMOUPRAVLJANJU SU PRAVA ZAPOSLENIH IPAK BILA ZAŠTIĆENA.
OBRAZAC SOCIJALNE INTEGRACIJE	MORALIZAM, EGALITARIZAM I (DISTRIBUTIVNA PRAVDA)	PREVELIKE RAZLIKE U BOGATSTVU NISU MORALNE. BEZ MATERIJALNIH JEDNAKOSTI SVAKAKO NE MOŽE BITI NI PRAVDE. PRIVATIZACIJA VLASNIŠTVA NIJE NIŠTA DRUGO NEGOMA PLJAČKA ONOGA ŠTO SU STVORILI SVI.
OSNOVA SOCIJALNE INTEGRACIJE	„RED I POREDAK“	BORBA ZA LIČNE INTERESE NAS JE DOVELA DO SADAŠNJEG HAOSA.

³ Tabela je preuzeta iz knjige Razaranje društva , grupa autora , Filip Višnjić , Beograd , 1994 , str. 180.

TIP POLITIČKE KULTURE	ANTIPLURALIZAM, ANTI PARLAMENTARIZAM	BORBA STRANAKA ZA VLAST JE JEDAN OD GLAVNIH UZROKA SADAŠNJE KRIZE.
-----------------------	--------------------------------------	--

Tradicionalizam, kao dio političke kulture i šire, kao vrijednosna orijentacija, predstavlja sklonost ka instrumentalizaciji tradicije i insistiranje na održavanju istorijskog kontinuiteta u razvoju društva i kulture. Tradicionalizam dijeli s holizmom antiliberalni vrijednosni obrazac reda i poretku i njemu imanentnu autoritarnost, ali mnogo više insistira na organicističkim osnovama tradicije i solidarnosti, i na parohijalizam u političkoj kulturi.

TRADICIONALISTIČKA VRJEDNOSNA ORJENTACIJA 4

Dimenzije vrijednosne orijentacije	Vrijednosni obrasci	Empirijski stavovi
Socijalni identitet	Organicizam	Prošlost našeg naroda za sve nas mora biti svetinja. Narod koji ne njeguje tradiciju zaslužuje da propadne.
Obrazac socijalne integracije	Patrijarhalizam	Dobro je da u braku postoji ravnopravnost, ali je po pravilu

⁴ Tabela je preuzeta iz knjige Razaranje društva , grupa autora , Filip Višnjić , Beograd , 1994 , str . 181

		bolje da muž ima poslednju riječ. Seljak je uvijek bio i ostaće oslonac našeg naroda.
Osnova socijalne integracije	Solidarizam	U teškim vremenima čovjek jedino može da se osloni na porodicu.
Tip političke kulture	Izolacionizam/ksenofobija	U strance čovjek ne smije da ima previše povjerenja.

Liberalizam, kao vrijednosna orjentacija, teži zaštiti građanskih prava, slobode izbora i odlučivanja, dijaloga, tolerancije i razuma. Osnovne liberalne vrijednosti su ravnopravnost, nezavisnost, autonomija, svojina, privatnost, individualizam, konsenzus, racionalizam.

Bitno za slobodu je postojanje nezavisnosti pojedinca od države i obaveza čovjeka da čini samo ono za što se dobrovoljno opredjeli. Uloga države je da štiti prava i slobode pojedinca, a ne da propisuje. Tip političke kulture koji odgovara ovakvoj vrijednosnoj orjentaciji je participativna politička kultura. Osnov socijalnog identiteta je usvajanje individualizma i autonomije.

LIBERALIZAM 5

Dimenzije vrijednosne orijentacije	Vrijednosni obrasci	Empirijski obrasci
Socijalni identitet	Individualizam i autonomija	Ako je pojedinac slobodan, slobodno je i društvo.
Obrazac socijalne integracije	Individualistički utilitarizam	Samo imućan čovjek može biti potpuno slobodan.
Osnova socijalne integracije	Svojina, konkurenca i liberalna država	Bolje da je država siromašna, a njeni građani bogati, nego obrnuto. Društveni napredak uvijek će počivati na privatnom vlasništvu. Što se država manje miješa u privredu, privreda će biti uspješnija.
Tip političke kulture	„Pozitivna sloboda“	Ono što je korisno za pojedinca, korisno je i za državu.

⁵ Tabela je preuzeta iz knjige Razaranje društva , grupa autora , Filip Višnjić , Beograd , 1994 , str . 182.

Na osnovu prikupljenih podataka istraživači zaključuju da uz „antipluralizam“, kao orijentaciju prema političkoj kulturi, nešto više pristaju muškarci nego žene, najstariji ispitanici 4/5 i 3/4 ispitanika sa najnižim nivoom obrazovanja. U potpunosti ga usvaja i 1/2 ispitanika najnižeg materijalnog položaja, ali i samo nešto manje onih koji imaju najviši položaj.

Prihvatanje „izolacionizma“ kao političke orijentacije, izraženje je kod muškaraca, najstarijih ispitanika, pripadnika najnižih obrazovnih kategorija i ispitanika sa najnižim materijalnim položajem. Prihvatanje ove orijentacije se dosta razlikuje s obzirom na etničku pripadnost. Ksenofobiju najizrazitije odbacuju ispitanici sa visokom stručnom spremom.

U pogledu prihvatanja „pozitivne slobode“ nema bitnih razlika između muškaraca i žena, ali se zato ispoljava zanimljiv trend prema starosnim grupama: potpuno prihvatanje ovog stava raste od 1/3 u najmlađoj starosnoj grupi do 1/2 u dvjema najstarijim grupama. Takođe je zanimljivo da ovaj stav ubjedljivo više usvajaju ispitanici iz dvije antipodne obrazovne kategorije: 75,9% ispitanika bez škole i 71,4% onih sa visokim obrazovanjem.

Na osnovu prikupljenih i obrađenih podataka, autori ovog projekta izvlače zaključak da je on ukazao na značajnu izmješanost, moglo bi se reći i konfuziju, u stavovima ispitanika prema vrijednosnim orijentacijama, bez obzira što nije bilo realno očekivati da će se oni ispoljiti u svom idealno-tipskom obliku.

Međutim, upravo iz te izmješanosti proizilaze i neke pravilnosti. Iako je u prirodi svake od vrijednosnih orijentacija nastojanje da ona dominira u odnosu na ostale, kombinovanje pojedinih dimenzija različitih orijentacija ukazuje ili na neka zajednička ishodišta ili na aktuelno, situaciono zbližavanje u srodne sindrome tih dimenzija. Najizrazitije se ovakva srodnost ispoljava na nivou shvatanja socijalnog identiteta: „holizam“ i „tradicionalizam“ su saglasni u pogledu primodrijalnosti kolektivnog nad pojedinačnim, mada se osnove za grupnu pripadnost u nekoliko različito percipiraju. Druga srodnost se ispoljava na nivou političkih kultura.

U Bosni i Hercegovini je neophodno preovladati ukorjenjeni duh palanke, a u interesu napretka društva. Mnoga obilježja palanačkog duha ne korespondiraju sa vrijednostima pluralne kulture, participativne (pa ni parlamentarne) demokratije. Osnovni razlog je u činjenici da duh palanke teži jednoobraznosti koja mora sve da prožme. U takvom kolektivističkom duhu palanke nema mjesta pojedincu, individui, građaninu, odnosno njegovom pravu na sopstvenost u pogledima, potrebama, duhu i željama. Duh nepomirljive isključivosti palanke ne pita šta onaj drugi svijet, koji nije prema njenom obrascu, hoće i šta može, već da li je s njom. Ona ne želi da čuje a kamoli da prihvati, ono što preinačava njenu sliku stvarnosti, što zadire u njeno motrište. Opredjelivši se za lijenost, inerciju i apatiju, palanački duh ostaje opterećen rutinom i

predstavama koje zaklanjaju živo osjećanje stvarnosti.

Zato njemu najviše odgovaraju „krize javne ludosti“ i nasilje nad individualnošću. Palanka muku muči sa individualnom razlikom. Ustvari, „stil“ palanke teško je zamisliti bez privida normalnosti, bez vladavine šematisovanih „zakona“, konvencionalnih bezličnosti, bez prisustva pseudo-vrijednosti i pseudo-života, kao stalnih i nerazdvojnih pratileaca.

I pored formalno-pravnog legalizovanja političkog pluralizma u Bosni i Hercegovini, nepobitno je da duh palanke pritska tek začeti pluralizam ideja, interesa, mišljenja, organizovanja i javnog djelovanja, kao i odavno egzistirajući, ali gotovo nepriznatim pluralizam kultura, religija, vrijednosnih sistema. Iako je, dakle, riječ o društvu koje je faktički izrazito pluralno u svakom pogledu (nacionalnom, konfesionalnom, kulturnom, regionalnom, socijalnom) ovdje je dominirala i dominira monistička politička kultura i monistički sistem vrijednosti, odnosno dominira iskustvo duha palanke.

Gradski razvoj i građanstvo u Bosni i Hercegovini su doživljavali tragične diskontinuitete, građanstvo je bilo malobrojno, nemoćno i do današnjih dana nije uspjelo da se nametne kao akter značajnijih društvenih promjena, odnosno demokratizacije i modernizacije. Sticanje urbaniteta, u smislu oblikovanja građanskog i građanina, u Bosni i Hercegovini bilo je u znaku „prelazništva“, nečeg polutanskog i palanačkog.

Za grad se, najopštije uzev, može reći da je mjesto slobode („gradski vazduh oslobađa“). Veći gradovi u Bosni i Hercegovini su neosporno žive napretka: ideje, načini života, običaji, nove potrebe stvaraju se u njima da bi se zatim proširili na ostatak Bosne i Hercegovine. Kada se društvo mijenja, ono to čini poslije njih i po ugledu na njih. Dakle grad nije izolovan društveni fenomen, već oblik postojanja društva kroz koji se prelamaju i kristalizuju osnovne zakonitosti njegovog razvitka. Nijedan socijalni prostor nije toliko pogodan za evoluciju svake vrste kao što je to veliki grad. Njegovo bitno svojstvo je raznovrsnost. Jasno je da se ljudi različitih zanimanja, nacija, vjera itd. mogu naći samo u gradskoj sredini, a ne u homogenim seoskim sredinama. Kao što to L. Mamford kaže – grad je mjesto ili pozornica na kome se uopšte može igrati dijaloška igra jer ovdje ima dovoljno različitih, suprotnih i isključivih karaktera za dramski zaplet i rasplet. U gradu ljudi različitih nacija, vjera, političkih uvjerenja itd. moraju da žive pod istim krovom i da razmjenjuju materijalna dobra i duhovne vrijednosti. I kag god im je u prošlosti uspjelo, privredni i kulturni razvoj bio je osiguran. Tako je stvaranje velikih gradova doprinijelo da dijalog i tolerancija na neki način postanu njihova duhovna kruna i njihov simbol, što je posebno bitno, ali i potrebno za prilike Bosne i Hercegovine. Nerazvijen grad je promašen ljudski susret, pokazatelj neuspjeha u ljudskom opštenju.

Što je savremeni grad veći, to je u njemu više društvenih pokreta, udruženja, nevladinih organizacija i akcija građanske neposlušnosti. Dirkemovski rečeno, materijalna gustina prerasta u moralnu gustinu i dolazi do širenja solidarnosti. Autoritarna vlast uvijek sa podozrenjem gleda na veliki grad zbog njegove raznolikosti, tajnovitosti, zato što ga, uprkos represiji, nikada u potpunosti nemože kontrolisati. Veliki grad se prosto opire dominaciji i manipulaciji pri čemu su pozitivni primjeri Banja Luke, Tuzle, Sarajeva, Mostara i niza drugih gradova u Bosni i Hercegovini.

Veliki grad svojom akcijom pokazuje dobro stanje svoga duha, a odbrana suvereniteta građanina i njegove uloge spram vlasti i političkog sistema postaje element organizovanog otpora dominantnoj, autoritarnoj, podaničkoj političkoj kulturi.⁶

Fokus političke analize se mijenja – umjesto formalnih političkih struktura instrumenti političke analize se okreću studiju nazora, uvjerenja, političkih normi i standarda koji opredjeljuju način na koji ljudi djeluju unutar političkih institucija. Konkretno, politička kultura je društvena, socijalna, duhovna i etička emanacija političkog sistema. Funkcionalno, ona proširuje i produbljuje demokratski princip o konsenzusu kao osnovi vlasti i jedinstva društva. Ona je gipka i sposobna da se prilagođava i

⁶ LJ. Čičkarić, M. Jojić, *Ulična nastava, u knjizi " Ajmo , ajde svi u šetnju "*, Medija centar , Beograd , 1997 , str 78.

preobražava, ali ona može i da se izjednači sa starim i zastarjelim predstavama i idejama, da potčini cjelokupnu kulturu jedne države i da postane osnov opravdanja politike, obuhvatajući postepeno cjelo društvo, do tačke da čovjeku nameće shvaćanje o ličnoj slobodi i sreći. Tada politička kultura od ljudskog dijela i odnosa postaje sredstvo manipulisanja, klizeći sve više prema ideologiji koja je može obuhvatiti i potčiniti.

Teorija o političkoj kulturi zasnovana je prevashodno kao teorija srednjeg obima i kao pokušaj političkih istraživača, naročito u okviru anglosaksonske političke teorije, da se prevaziđe jaz između mikro i makro istraživanja politike. Osnovno obilježje makro pristupa se izražava u istraživanju političkog sistema kao cjeline ili njegovih ključnih institucija, dok je, kod mikro pristupa, pažnja usmjerena na istraživanje političkog ponašanja pojedinaca, a ne širih kolektiviteta. Politička kultura čini sponu između mikro i makro politike. Koncept političke kulture u Bosni i Hercegovini nam omogućava da utvrđimo karakteristike političkog ponašanja u političkom sistemu kao cjelini, njegovim pojedinim dijelovima, unutar posebnih grupacija, kao i na ključnim tačkama političke inicijative i odlučivanja.

U Bosni i Hercegovini građani sve više sumnjuju u svoj interes u državi i interes države za njih. Neuspjeh zajedničkih institucija Bosne i Hercegovine da riješe ovu sistemsku grešku može

dovesti do ozbiljnih posljedica po ekonomski razvoj i socijalnu stabilnost. Odgovarajuća mjera, međutim, zavisi od boljeg razumijevanja stvarnog prihoda i strategija održavanja egzistencije u Bosni i Hercegovini, gledajući paritet kupovne moći, strukturu troškova života i prihod u naturi kao i novčani prihod. Jedino tad se mogu procijeniti stvarne opcije. U Bosni i Hercegovini ne izgleda da će se etničke tenzije i neprijateljstva značajnije smanjiti sve dok postoji rašireno siromaštvo i jaka konkurenca među elitom oko kontrole za one resurse koji su preostali. Manipulisanje nade za bolje i straha od goreg je težilo da osigura da solidarnost prevagne savjest kao društvena vrijednost.

U Bosni i Hercegovini je napravljen značajan napredak u strukturi povratka izbjeglaca kao i sa pomirenjem i uzajamnom tolerancijom na nivou običnog stanovništva. Politički i institucionalni okvir ostaje ključno područje na koje treba baciti težiste za rješavanje etničke netolerancije – jer on je izvor od neposrednih pobuda za krize, od ubrzača etničkih tenzija i od ekonomskih mjer koje smetaju umjesto da usmjeravaju pozitivne društvene snage za razvoj političke kulture, dijaloga, tolerancije i demokratije. Pored toga bi trebalo potaknuti dijalog između svih zainteresovanih strana i obezbjediti katalizator u mobilisanju vlade, nevladinih organizacija i međunarodnih organizacija da se pozabave pitanjima od suštinske važnosti.

Dalje pogoršanje ekonomskog i socijalnog stanja u Bosni i Hercegovini, izrazito visoka stopa nezaposlenosti, brojnost „radnika na čekanju“, strah od gubitka zaposlenja, neisplaćene plate, neisplaćene i inače ponižavajuće male penzije prijete nastavljanjem društvenog raslojavanja i dramatičnim ekonomskim i socijalnim tenzijama (koje lako mogu izmaći kontroli), kao i nastajanjem jednog kolektivnog uvjerenja građana o njihovoj trajnoj egzistencijalnoj ugroženosti. Pri tom je, istina, prisutno očekivanje građana da će vlasti u Bosni i Hercegovini uspjeti izvesti proces reformi i stvoriti pretpostavke za investiranje (prvenstveno inostranog kapitala), pa tako otvoriti proces ekonomskog oporavka, ali prisutna težina socijalne bijede već djeluje na smanjenje takvih očekivanja, pa i na samo njihovo strpljenje, što znatno utiče na razvoj političke kulture, dijaloga, tolerancije i demokratije.

Razvoj političke kulture, dijaloga, tolerancije i demokratije u Bosni i Hercegovini, između ostalog uslovljen je i povjerenjem u ljude kojima su povjerene javne funkcije. Ispitivanjem javnog mnjenja na cijeloj teritoriji Bosne i Hercegovine, na postavljeno pitanje „Koliko imate povjerenja u rad institucija u Bosni i Hercegovini?“, došlo se do rezultata prikazanih u narednoj tabeli.⁷

⁷ Istraživanje je preuzeto iz publikacije Razvojnog programa Ujedinjenih nacija (tromesečni izveštaj januar - mart) 2001. godine, strana 12.

Metodologija ispitivanja javnog mnjenja je takva da je Prizm Riserč (Prism Research) - agencija za ispitivanje javnog mnjenja, sprovedla

**PITANJE: KOLIKO IMATE POVJERENJA U RAD
INSTITUCIJA U BOSNI I HERCEGOVINI?**

*istraživanje na celoj teritoriji Bosne i Hercegovine sa ciljem
ispitivanja stavova javnosti .*

*U ovom istraživanju je korišćen metod anketiranja putem razgovora
lice - u - lice . Ukupno je ispitan 1550 ispitanika , 540 razgovora u
područjima sa bošnjačkom većinom u Federaciji Bosne i
Hercegovine , 505 razgovora u područjima sa srpskom većinom u
Federaciji Bosne i Hercegovine , 505 razgovora sa Srbima u
Republici Srpskoj .*

*Uzorak za ovo istraživanje je slučajni stratifikovani . Stratifikacija je
obavljena na osnovu geografskih regiona (po pet regiona unutar
svakog od tri oblasti u kojima je jedan od tri naroda većinski) , zatim
veličini opština s obzirom na broj stanovnika , tipu i veličini naselja (
grada - naselje) .*

*Istraživanje je sprovedeno na teritoriji 65 opština , u preko 300
slučajno izabranih mesta . Ciljna populacija za ovo istraživanje su
bile osobe - članovi domaćinstava stariji od 18 godina .*

*Izbor je bio slučajan što se tiče etničke pripadnosti i u principu
struktura uzorka po nacionalnosti odražava nacionalne strukture
stanovništva u svakoj od regije.*

Destruktivna politička ponašanja i zabrinjavajuća

		Bošnjaci %			Hrvati %			Srbi %		
		# 2	# 3	# 1	# 2	# 3	# 1	# 2	# 3	# 1
Predsjedništvo BiH	Ima povjerenje Nema povjerenje	41,2 58,8	32,3 67,7	44,7 55,3	18,2 81,8	16,5 83,5	14,2 85,8	20,4 79,6	34,9 65,1	32,8 67,2
Parlamentarna Skupština	Ima povjerenje Nema povjerenje	41,6 58,4	32,2 67,8	44,4 55,6	18,2 81,8	16,3 83,7	14,5 85,5	18,8 81,2	35,6 64,4	31,0 69,0
Savjet ministara BiH	Ima povjerenje Nema povjerenje	43,7 56,3	30,7 69,3	46,0 54,0	19,0 81,0	17,3 82,7	15,3 84,7	21,1 78,9	36,1 63,9	29,4 70,6
Parlament F BiH	Ima povjerenje Nema povjerenje	42,7 57,1	34,4 65,6	45,0 55,0	20,8 79,2	18,0 82,0	16,4 83,6		31,3 68,7	29,2 70,8
Vlada F BiH	Ima povjerenje Nema povjerenje	41,3 58,7	34,9 65,1	46,3 53,7	20,3 79,7	20,2 79,8	17,4 82,6		32,2 67,8	30,1 69,9
Narodna skupština RS	Ima povjerenje Nema povjerenje	15,9 84,1	15,5 84,5	6,7 93,3	12,5 87,5	42,5 57,5		54,4 45,6	53,6 46,4	
Vlada RS	Ima povjerenje Nema povjerenje	16,5 83,5	15,2 84,8	7,0 93,0	12,3 87,7	37,1 62,9		55,1 44,9	57,7 42,3	
Opštinska Vlast	Ima povjerenje Nema povjerenje	51,3 48,7	36,4 63,6	43,7 56,3	31,8 68,2	31,2 68,8	32,8 67,2	40,8 59,2	49,7 50,3	43,7 56,3

ekonomска i socijalna situacija u Bosni i Hercegovini neminovno dovode do gubljenja povjerenja građana u nosioce funkcija državne vlasti. To ilustrativno pokazuju i podaci dobijeni ispitivanjem javnog mnijenja u napred navedenoj tabeli, gdje je povjerenje u nosioce tih funkcija u svim državnim organima ispod 50,0%.

Konkretnije, među ispitanicima koji žive na prostoru gdje je bošnjački narod u većini povjerenje je izrazilo 43,7% do 46,3% ispitanika, s tim što je u slučaju Narodne skupštine i Vlade Republike Srpske ono oko 15,0%. Zabrinjavajuće je mali procenat povjerenja u nosioce javnih funkcija među ispitanicima s područja gdje je u većini hrvatski narod i on se kreće između 12,5% i 17,4% ukupnog broja anketiranih (s izuzetkom u odnosu na opštinske vlasti – 32,8%). Povjerenje u nosioce javnih funkcija na centralnom nivou državne vlasti Bosne i Hercegovine i u Federaciji Bosne i Hercegovine među ispitanicima koji žive na prostoru gdje je srpski narod u većini izražava 29,2% do 32,8% anketiranih. Ovaj procenat je kod ovih ispitanika jedino veći u slučaju Narodne skupštine i Vlade Republike Srpske – 53,6%, odnosno 57,7%.

Pad povjerenja u nosioce javnih funkcija u Bosni i Hercegovini očito je uticao na uvjerenje anketiranih da su među njima značajno prisutni korupcija, kriminal, kriminal bijelog okovratnika i druge zloupotrebe položaja. Zabrinjava podatak da kod svih dosadašnjih ispitivanja javnog mnijenja to uvjerenje anketiranih ima tendencije rasta. Ono se u posljednjem ispitivanju, samo u intenzitetu „Jako“, kreće od 34,2% do 37,7% ukupnog broja anketiranih.

Politička tradicija i politička socijalizacija u Bosni i Hercegovini uslovljene su sa stanjem Bosne i Hercegovine danas, njenom prošlošću i njenom budućnosti.

Primjeri iz istorije političkih institucija i anatomija tehnologije političkog vladanja potvrđuju da sva politički organizovana društva kao svoju bitnu komponentu sadrže oblike političke socijalizacije i građanskog treninga.

Pripadnici Bosne i Hercegovine kao političke zajednice kroz proces političke socijalizacije stiču osnovne norme političke kulture. Podržavanjem ključnih političkih vrijednosti, nazora, normi ponašanja i simbola doprinosi se političkoj koheziji i konsenzusu, ojačava političku moć i utvrđuju osnovne formule legitimacije političkog poretka.

Politička kultura se stiče, razvija i mijenja. Dva su činioca presudna za nastanak političke kulture uopšte, pa i za nastanak političke kulture u Bosni i Hercegovini, a to su:

- politička tradicija,
- politička socijalizacija.

Politička kultura se prenosi s jedne generacije na drugu, transformiše u skladu sa izmjenjenim socijalno-političkim uslovima a u određenim istorijskim situacijama dolazi i do formiranja nove

političke kulture. Norme političke kulture adekvatne za jednu generaciju to ne moraju biti i za drugu, koja živi u novom socijalno-političkom kontekstu. Zato ona prihvata drugačiju tablicu političkih vrijednosti, proživljava drugu vrstu političke akomodacije. Ako to ne bi bio slučaj, onda možemo govoriti o neadekvatnoj političkoj socijalizaciji. Kad je riječ o političkoj tradiciji uopšte, a i o političkoj tradiciji u Bosni i Hercegovini, pod njom se podrazumijevaju ne samo značajni politički kolektivni događaji i procesi u prošlosti, ne samo značajna dostignuća i iskustva političke prirode, koji se trajno utiskuju u „kolektivnoj memoriji naroda“ tipičnim za određene političke kulture, već i sva ona šira zbivanja koja posredno ili neposredno imaju veliki značaj za zajedničku egzistenciju i samosvijest, za identitet pojedinih naroda. To mogu biti i religijske promjene, kulturni raskoli, velike seobe i sl. koji su u većoj ili manjoj mjeri preusmjerili razvoj neke zajednice ili ostali značajni za njeno samopoznavanje i kolektivno pamćenje.

Neke kulture u Bosni i Hercegovini, a u njima i političke, manje-više su spontane a i automatski preuzeta tradicija, koja se sporo mijenja i koja se nameće pripadnicima jedne zajednice kao neka vrsta nužnosti, socijalne prinude, nerijetko sankcionisane vrlo strogim pravilima. Držanje naroda za te pradavne kulturne korjene, ponekad je znak dugotrajne ugroženosti neke zajednice i potrebe da ona mobiliše sve svoje unutrašnje snage, naročito kulturne, kako bi očuvala svoj identitet i svoje bitne vrijednosti. U demokratskim

kulturama, kakva treba da bude i kultura u Bosni i Hercegovini, arhajski obrasci identifikacije moraju biti revalorizovani u skladu sa razvojem i potrebama savremenosti. Radi toga se politička kultura teško može programirati i nametati spolja. Otuda i svaka politička forma koja, barem u osnovi ne odgovara osjećanjima i vijekovima stvaranoj tradiciji, njenoj postepenoj kristalizaciji u mentalitetu naroda, rizikuje da bude odbačena i neuspješna.

Što se tiče političke kulture u Bosni i Hercegovini, može se reći da ona pripada tipu složenih, fragmentarnih političkih kultura, sa značajnim razlikama u nacionalnom, vjerskom, jezičkom i kulturno-tradicionalnom smislu. Dakle, političko-kulturne podjele i dalje ostaju veoma značajne za savremenost i buduće perspektive.

Snaga onih arhajskih obrazaca koji su u svojim korijenima mitski i paganski, i u stvarnosti se, u stanjima akutnih kriza i ugroženosti, obnavlja i aktivira kao moćan rezervni psihološki potencijal političke mobilizacije. Etnonacionalizam kao specifična vrsta političkog fundamentalizma u prevratnim vremenima istorije balkanskih naroda, sadrži u sebi veliku emotivnu snagu koja često dovodi do razgaranja nacionalnih strasti i sukoba.

Život mitsko-slobodarskih tradicija u političkoj kulturi bosansko-hercegovačkih naroda, borbenost kao zamjena za demokratske pregovore i integracije, može se tumačiti specifičnostima političke istorije na ovim prostorima. Na skali vrijednosti ove političke kulture nacionalni

identitet i herojska postignuća uvijek idu ispred mirnih civilizacijskih i demokratskih kompromisa u interesu napretka.

Takođe i politike velikih susjednih imperija (ottomanske, habsburške itd.) koje su podsticale kulturne sukobe i raskole, jesu činilac koji je doprinio održavanju arhajskih obrazaca u političkoj kulturi prostora Bosne i Hercegovine. Dodajući ovome i česte iznuđene i prisilne seobe naraoda, kao i preovlađujuću agrarnu strukturu i svijest, obilježja političke kulture naroda Bosne i Hercegovine su naglašeno prisustvo arhajskih elemenata, parohijalizam i tradicionalno nepovjerenje prema vlasti (pretežno tuđinskoj), slobodarstvo bez razvijenih socijalnih i demokratskih tradicija, tolerancija sopstvenih, makar i lošijih vlasti, jer je „svoja vlast“ uvijek bolja od tuđe.

Što se tiče političke socijalizacije, to je proces koji počinje u najranijoj fazi života individue i izražava se u složenim precesima interakcije individue i društva.

Politička kultura se uči, prenosi s jedne generacije na drugu, prilagođava izmjenjenim socio-političkim uslovima, a u određenim istorijskim situacijama može doći i do stvaranja nove političke kulture. Mada među istraživačima postoji visok stepen saglasnosti u polaznom stavu da politička kultura čini sadržaj političke socijalizacije, razlike nastaju u procesu operacionalizacije (naročito određenja širine i

obuhvatnosti) ove kategorije. Izdvajaju se dvije grupe koncepcija:

Prva, koja politički socijalizaciju opredjeljuje vrlo široko. Prema ovim shvatanjima politička socijalizacija obuhvata sve oblike političkog učenja, formalna i neformalna, planirana i neplanirana, u svim fazama ljudskog života, i to ne samo eksplicitna politička učenja, nego i ona koja posredno djeluju na političko ponašanje.

Tako jednu od najcjelovitijih odredbi političke socijalizacije, koja u sebi sadrži i „makro“ i „mikro“ aspekt, razvili su u zajedničkom radu Davson i Previt.⁸

Oni ističu da se politička socijalizacija odvija na dva međusobno povezana nivoa: na individualnom nivou i na nivou političke zajednice kao cjeline. Na nivou političke zajednice kao cjeline politička socijalizacija se izražava kao proces kulturne transmisije, dok se na individualnom planu ona opredjeljuje kao proces učenja putem kojeg individua stiče politički pogled na svijet i formira osoban politički identitet. Ove dvije dimenzije političke socijalizacije, kulturna transmisija i individualno učenje, komplementarne su.

Proces kulturne transmisije javlja se kroz tri međusobno povezana procesa: proces održavanja političke kulture, proces transformisanja političke

⁸ Milan Podunavac, *Politička kultura i politički odnosi*, Radnička štampa, Beograd, 1982, str. 141.

kulture i proces kreiranja nove političke kulture. „Politička socijalizacija oblikuje i prenosi političku kulturu. Konkretnije, politička socijalizacija održava nacionalnu političku kulturu u mjeri u kojoj prenosi ovu kulturu sa stare na novu političku konstituciju. Ona transformiše političku kulturu u mjeri u kojoj vodi populaciju, ili dio nje, u novo iskustvo politički različito od prethodnog. Pod uslovom izuzetnih promjena ili specijalnih slučajeva, kao što je rađanje nove političke zajednice, možemo reći da se u procesu političke socijalizacije kreira nova politička kultura, koja nije postojala ranije.“⁹

Drugu relativno cijelovitu grupu koncepcije o političkoj socijalizaciji, čine one koje ovaj pojam približavaju pojmovima politizacije i indoktrinacije. Oni ističu da je osnovna funkcija političke socijalizacije održavanje i adaptacija.

Premda politička socijalizacija obuhvata sve oblike sticanja normi političke kulture, njenu središnju osu čine prevalentne norme i oblici ponašanja koji su u skladu sa postojećim političkim sistemom, tako da je cilj političke socijalizacije da individua postane „dobar građanin društva“. Robert Zigel piše: „Politički organizovana društva imaju potrebu za održavanjem i konsekventno tome i funkciju koja služi održavanju političkog poretku: političku socijalizaciju mladih. Politička socijalizacija je

⁹ Milan Podunavac, *Politička kultura i politički odnosi*, Radnička štampa, Beograd, 1982, str. 142.

postepen proces učenja normi, stavova i ponašanja koji su prihvaćeni i u praksi su postojećeg političkog sistema. Cilj političke socijalizacije je treniranje i razvoj individue koja postaje *dobar član društva*.¹⁰

Postojanje različitih koncepcija o političkoj socijalizaciji u Bosni i Hercegovini ukazuje da treba pronaći adekvatnu osnovu za ispitivanje ovog problema. U kontekstu ovog rada smatramo da pažnju treba usmjeriti na ispitivanje slijedećih pitanja:

- sadržaj političke socijalizacije u Bosni i Hercegovini,
- osnovne faze političke socijalizacije u Bosni i Hercegovini,
- agensi političke socijalizacije u Bosni i Hercegovini.

Sa stanovišta društva Bosne i Hercegovine, politička socijalizacija se opredjeljuje kao cjelina procesa putem kojih društvo, djelovanjem različitih agenasa političke socijalizacije prenosi fundamentalna politička znanja, osjećanja, vrijednosti, norme i oblike ponašanja pripadnicima društva. Drugu stranu političke socijalizacije čini osposobljavanje individua onim sposobnostima i potencijama koje im omogućavaju da djeluju kao politički akteri u

¹⁰ R. Siegel, *The Assumption About the Learning of Political Values*, citirano prema M. Podunavac, *Politička kultura i politički odnosi*, Radnička štampa, Beograd, 1982, str. 143.

okviru određenog političkog sistema i nose odgovarajuće političke funkcije. Između društva i individue postoji interakcija. Individua nije samo objekat socijalizacije, pasivan primalac uticaja u političko-kulturnoj mreži, ona i sama socijalizuje. U svim stadijima političke socijalizacije ova interakcija nema isti intenzitet i oblike uticaja. Dok je u najranijoj fazi političke socijalizacije uticaj agenasa političke socijalizacije preovlađujući, u kasnijim fazama veće su mogućnosti individue da utiče na izbor uticaja, i sama usmjerava pravac političke socijalizacije. U periodu političke zrelosti dolazi do kristalizacije političkih orijentacija stečenih u „ranoj političkoj socijalizaciji“, tako da se bazični oblici političke identifikacije teško mijenjaju. Ovo, razumije se, ne znači da se proces političke socijalizacije završava sa djetinjstvom. Ovaj proces traje, s manje ili više intenziteta, u toku čitavog života. Osnovno obilježje kasnijih stadijuma u procesu političke socijalizacije jeste da se političko sazrijevanje kreće uglavnom u okviru bazične političke socijalizacije, ali da istovremeno, djelovanjem neposrednog političkog iskustva, dolazi do formiranja stavova prema specifičnim političkim pitanjima. Stabilnost političkih nazora zavisi od kontinuiteta različitih faza procesa socijalizacije. Dakle, kod kasnije političke socijalizacije može da se javi problem nepotpune socijalizacije, kontinuiteta i diskontinuiteta u političkoj socijalizaciji.

Pitanje je da li politička orijentacija i političko ponašanje stečeno u ranoj političkoj socijalizaciji

na adekvatan način pripremaju individuu za političko ponašanje u kasnijim godinama. Ukoliko političko iskustvo nije adekvatno za kasnije političko ponašanje, govori se o diskontinuitetu u političkoj socijalizaciji. Uzroci ovog diskontinuiteta su brojni, a jedan od najznačajnijih je faktor političkog vremena. U određenim istorijskim situacijama, naročito u periodima značajnijih socijalnih i političkih potresa i „gibanja“, dolazi do raskoraka između perioda kada ličnost kao politički akter djeluje na političkoj pozornici i vremena kada se osnovni proces političke socijalizacije odvijao. Tako se događa da je individua trenirana za određeni politički poredak, a da je u međuvremenu došlo do korjenitih promjena u političkom životu.

Veoma plastičan primjer je Bosna i Hercegovina. Generacije koje su poslije drugog svjetskog rata trenirale u socijalističkom duhu, s usadživanjem uvjerenja u superiornost (kako u ekonomskom, tako i u društvenom i humanističkom pogledu) takvog poretka, našle su se krajem osamdesetih godina u poziciji da stvaraju uslove za demokratsku obnovu. Od njih se traži da usvajaju i razvijaju drugačiju tablicu političkih vrijednosti. Ova činjenica je veoma važna za razumijevanje današnjeg političkog života u Bosni i Hercegovini.

Kada je riječ o političkoj socijalizaciji, treba razlikovati spontane i nesvesne procese identifikacije i socijalizacije, od onih koji su usmjereni, programirani i racionalizovani (npr. preko obrazovanja). Tako valja razlikovati

primarne i sekundarne agense političke socijalizacije. U prve spadaju porodica i prijatelji, a u druge se ubrajaju škola, partije, masovni mediji, institucije i značajniji politički događaji koji se zbivaju za života pojedinca, velike političke promjene i potresi i sl. Dejstvo ovih agenasa je različito, kako po oblicima uticaja tako i po sadržaju normi političke kulture koja se prenosi. Dok je uticaj nekih agenasa političke socijalizacije samo latentan i ogleda se u prenošenju opštih socijalnih normi (normi koje tek posredno zadobijaju političku vrijednost), uticaj drugih je direktni i izražava se u formiranju neposredne političke memorije.

Uticaj primarnih agenasa političke socijalizacije (porodica, grupa vršnjaka...) pokazuje slijedeća obilježja:

- uticaj ovih agenasa prevashodno je implicitan,
- uticaj se uglavnom iscrpljuje u formiraju bezličnih oblika političke identifikacije,
- obilježje unutrašnjih odnosa u ovim agensima je visok stepen personalizacije i nestrukturiranosti,
- uticaj ovih agenasa je teško planski usmjeravati, dirigovati i manipulisati njima.

Veliki broj istraživača porodicu označava kao najvažniji agens primarne političke socijalizacije. Davson i Previt tako zaključuju da „porodica egzistira kao najznačajnija primarna institucija i važan izvor političkog učenja. Porodica utiče na

bazične političke orijentacije vrlo snažno. Ona je ključni agens preko kojeg se politička kultura prenosi s jedne generacije na drugu.“¹¹

Uticaj porodice u procesu političke socijalizacije je dvostruk : direktni i indirektni. U prvom slučaju porodica se javlja kao činilac koji direktno utiče na sticanje normi političke kulture, a u drugom slučaju porodica se javlja kao činilac formiranja opštih socijalnih vrijednosti i društvenih uloga koje nisu neposredno političke, ali imaju velik značaj za formiranje normi političkog ponašanja.

Nasuprot primarnoj političkoj socijalizaciji, djelovanje sekundarnih agenasa političke socijalizacije je direktnije, odnosi u okviru pojedinih agenasa su objektivizirani, čvršće strukturirani i uređeni pravilima i normama, a veće su i mogućnosti svjesnog i planskog usmjeravanja, dirigovanja i manipulisanja. Ključni agensi unutar ove grupe su: škole, političke partije, političke organizacije, masovni mediji, političko iskustvo i značajni politički događaji.

Škola se najčešće označava kao osnovni agens sekundarne političke socijalizacije. Njezin uticaj je moguće istraživati kroz forme prenošenja direktnе „političke memorije“, kao i oblika posredne, implicitne socijalizacije. Džems

¹¹ Milan Podunavac , *Politička kultura i politički odnosi* , Radnička stampa , Beograd , 1982, str . 154.

Koleman¹² je istražujući uticaj škole, kao agensa direktne političke socijalizacije, utvrdio da obrazovanje pruža povoljne mogućnosti za:

- prenošenje znanja o političkom sistemu,
- unošenje pozitivnih osjećanja prema političkoj zajednici,
- ojačavanje modernih racionalističko-pragmatskih stavova, što je naročito važno u političkim sistemima zemalja u razvoju,
- podsticanje osjećanja građanske kompetencije.

Političke partije i političke organizacije važan su faktor političke socijalizacije. One nisu samo nosioci političke artikulacije, već i direktni činioci političkog obrazovanja. One formiraju mišljenja o značajnim političkim pitanjima, vrednuju političke alternative, regrutuju nove ljudе na političku scenu i slično.

Istraživanja o uticaju masmedija u procesu političke socijalizacije pokazuju da je funkcija ovog agensa prevashodno usmjerenata ka pribavljanju informacija, da je uticajem masmedija moguće manipulisati, da ih je moguće kontrolisati i planirati. Savremena društva pokazuju da u oblikovanju političke javnosti, sve veći značaj imaju „veliki komunikacijski sistemi“ koji se uspostavljaju u ekonomiji, politici, nauci i

¹² Milan Podunavac , *Politička kultura i politički odnosi* , Radnička štampa , Beograd , 1982, str . 164.

masmedijima. Ti „podsistemi“ ne samo da „prekrivaju“, snagu tradicionalnih faktora političke socijalizacije, već utiču na formiranje naročito tipa subkulture koja znatno djeluje na „komunikacijsku mrežu“ i političko ponašanje aktera. Za razliku od razvijenih i demokratskih društava u organskim tipovima političke kulture naglašena je uloga simboličke komponente politike. Predsjedničke inauguracije, parade, himne, zastave itd. moći su instrumenti za jačanje političke identifikacije i lojalnosti.

4.

POLITIČKI SIMBOLI I POLITIČKI MIT

Simboli pokrivaju cjelokupno polje ljudskog života i djelovanja. Oni su oblik organizovanja, doživljavanja i izražavanja subjektivne i objektivne realnosti, nesvesnog i svjesnog, imaginativnog i racionalnog, psihičkog i socijalnog domena egzistencije. Politika duboko usađuje vlastite simbole u svako društvo, pa i u Bosnu i Hercegovinu, crpeći ih iz arhetipskih kulturnih obrazaca, kao i iz političke tradicije.

Njima se izražava volja političke zajednice i uspostavljaju i utvrđuju norme, stavovi i vjerovanja. Uloga simbola u političkom životu je dvostruka: oni izražavaju osnovne postulate i vrijednosti političkog režima, ali i utiču, podstičući članove zajednice da ih prihvate.

„Simboli su otvoreni, heterogeni, višeznačni. Doživljavaju se i znače različito u različitim kulturama. U tom smislu je politička simbolika naročito dinamična jer zavisi od istorijskog trenutka, određenog sistema i režima, tradicijskih i političkih naslaga, što istim simbolima često daje nova značenja ili navodi da se neprekidno proizvode.“¹³

U teorijama koje polaze od koncepcije čovjeka kao prevashodno simboličkog bića, politička kultura je dio simboličkih društvenih tvorbi, koje, kao i druge slične sfere (religija, nauka...), služe za olakšanje orijentacije ljudi i društvenih grupa u složenom, neprozirnom i nerijetko opasnom i prijetećem političkom prostoru društvene egzistencije.

Politički simboli (simbolička komponenta politike) i različiti oblici iracionalne političke svijesti (politički mit) su važna komponenta složenog bića političke kulture. Riječ je o onim instrumentima putem kojih se, djelovanjem na afektivnu stranu čovjeka, pojačava podaništvo i lojalnost prema političkoj vlasti.

¹³ *Enciklopedija političke kulture, odrednica simboli, Jelena Đorđević, Savremena administracija, Beograd, 1993, str 1038.*

U nauci preovladava stanovište da se uloga političkih simbola u političkim sistemima izražava prevashodno u jačanju identifikacije i lojalnosti političkih podanika. Politički simboli čine sastavni dio mehanizma socijalne kontrole i kohezije i doprinose integraciji i stabilnosti političkog poretku.

Politički simboli najrazličitije vrste okružuju nas u našoj svakodnevici u Bosni i Hercegovini i izloženi smo njihovom latentnom dejstvu. Oni su najčešće centrirani oko institucija, ličnosti, vrijednosti, ideologija i mitova. Carls Merijam, jedan od poznatih savremenih teoretičara, posvećuje nekoliko svojih studija problemima simboličke politike. On konstatuje da u „modernom društvu ljudi sve više odbijaju apsolutizam autoriteta, ali da uporedo sa takvim stavom sve više raste uloga simbolizma i ceremonijala kao sredstva političke vladavine.“¹⁴ Upotreba političkih simbola jeste jedna od najvažnijih tehniki političke kontrole, emocionalnog pridobijanja građanske poslušnosti i lojalnosti širih slojeva pripadnika zajednice. To je u prethodnih deset godina imalo veoma značajnu ulogu u Bosni i Hercegovini, često je upotrebljavano, ali i zloupotrebljavano.

„Osvajanje masa na *emotivnom planu* odvija se u ambijentu razuđenog i za pojedinca često neodoljivog političkog dekora koji obuhvata

¹⁴ Milan Matić , *Mit i politika* , Radnička štampa , Beograd , 1982, strana 223.

opsežan simbolički repertoar *političke memorije* kao što su: insignije, himne, grbovi, memorijalni („sveti“) prostori, posvete, zapisi i spomenici, ritmovi, horovi i oratorijumi, uniforme, plakati, parade i druge politički obrađene svečanosti, javni govor, storije i istorije itd.¹⁵ Ovaj simbolički potencijal može postati veoma moćno oruđe dirigovanja političkim raspoloženjima, osjećanjima i samim političkim ponašanjem masa.

Sa stanovišta istraživanja uticaja simboličke komponente u političkim sistemima, značajno je saznanje da u okviru različitih političkih kultura isti simboli nemaju isto značenje i ne igraju podjednako važnu ulogu u okviru datog političkog poretku. Tako, recimo, u američkoj političkoj kulturi dominira kult zastave, u engleskoj kruna je još uvijek jedan od najznačajnijih simbola, dok su u bivšim istočno-evropskim državama dominirale parade kao simbol snage političke moći.

Uloga političkih simbola naročito je prisutna u državama koje su na putu formiranja svog nacionalnog i političkog identiteta, što je slučaj i sa Bosnom i Hercegovinom. Kod tih država se javlja jasno izražena želja da eliminišu sjećanja na bivše političke režime uvođenjem u politički život novih zastava, himni, amblema, prevrednovanjem istorijskih dogadaja itd.

Anatomija savremenih političkih sistema, a i primjeri iz bliske prošlosti pokazuju da se uloga

¹⁵ Milan Matić, *Mit i politika*, Radnička štampa, Beograd, 1982, strana 224.

simboličke komponente u politici intenzivira naročito u periodima koje karakteriše kriza političkih odnosa. Oživljavanje političkog mita, dominacija iracionalne političke svijesti, pozivi i vraćanje „političkoj memoriji“ društva, oživljavanje sjećanja na herojske figure iz prošlosti, uveliko označavaju simptome krize političkih odnosa u jednom društvu i izražavaju potrebu vladajuće političke elite da poseže za dodatnim izvorima legitimacije političkog poretku.

Politički simboli usko su isprepleteni s političkim mitom. Politički mit jeste latentna, ali moćna poluga političkog vladanja, jer on omogućuje ujedinjavanje oko kolektivnih simbola, idealja i iluzija. Anatomija savremenih političkih sistema potvrđuje da politički mit nije recidiv praistorije politike. Mitovi nastavljaju da žive i u doba prosvjećenosti, racionalizma i nauke. Oživljavanje starih mitova prepliće se sa stvaranjem novih.

Prepostavke za tehnizovanu, političku (zlo)upotrebu kulturne snage mita postoje već u samoj činjenici da se jedna opšteliudska izvorna potreba osmišljavanja i traženja sigurnosti i uvjerenja u vrijednost sopstvenih djela u svijetu bremenitom protivrječnostima, može preusmjeriti u privid sigurnosti koji otudene političke manjine nude čovjeku kao zamjenu za njegovo odricanje od sopstvene odgovornosti i autonomije.

U napetim situacijama, kao što su bile i jesu u Bosni i Hercegovini, dugotrajnih ili ponovljenih ekonomskih i društvenih kriza, pozivi na mitske

paradigme prošlih teškoća i njihovog uspješnog prevladavanja, višestruko jača, djeluju na pokret i podršku masa, od redovnih sredstava i mehanizama političke mobilizacije. To je zato što mitska svijest ima svoje realne korjene u samim masama, odnosno, ona u tradiciji naroda tinja kao latentna kulturna i politička snaga koja sve više izbija na površinu i teži da se aktivira u vremenima kriza i opasnosti po zajednicu. Neuvriđanje objektivnog značaja postojeće tradicije i pokušaj da se politički mitovi i njihova upotreba uspostave i ostvare izvan postojećih okvira i opštih tendencija tradicije, obično vodi u političke neuspjehove, kao što, s druge strane, oživljavanje onih elemenata tradicije koji odgovaraju sadašnjem stanju i duhovnom raspoloženju i sklonostima naroda, može dovesti do neočekivanog uspona i nezapamćenog uspjeha političkih mirotvoraca i manipulatora. Dakle, politički mitovi imaju praktičnu funkciju, oni žive i djeluju samo ako imaju značaja za razrješavanje sadašnjih problema i teškoća sa kojima se jedna zajednica neposredno suočava. U političkim mitovima se daju odgovarajuće evokacije prošlosti i projekcije budućnosti sa namjerom da se pruži argumentacija i obrazlože sadašnje okolnosti, da bi se pokrenula osjećanja i motivacije kolektivnih akcija.

Milan Matić u knjizi „Mit i politika“ kaže da sadržaj i funkcija mita mogu biti raznovrsni i usmjereni u različitim pravcima. „Polazeći od sadašnje situacije i nerješenih problema grupe kojoj se obraća, mit može služiti za tumačenje

sadašnjih ciljeva i težnji grupe u svjetlosti njenog prvobitnog porijekla. Politički mit, isto tako, može služiti opravdanju postojeće strukture društva i položaja marginalnih grupa u toj strukturi, odnosno njihovo težnji da izmjene svoje životne prilike i okolnosti pokazujući uzroke sadašnje situacije i puteve izlaska iz nje. Smisao mita može biti jačanje kohezije i solidarnosti u nekoj društvenoj grupi, stimulisanje otpora ili neke druge akcije prema grupama koje je ugrožavaju. Politički mit može biti i sredstvo učvršćivanja hegemonije i prevlasti jedne društvene grupe nad drugom. U mnogim slučajevima politički mitovi jednostavno služe za održavanje ili podržavanje povjerenja i hrabrosti, za veličanje prošlosti i porijekla društvenih grupa, kao i za isticanje velikih primjera i dostignuća koji treba da pokrenu kolektivnu volju na određene političke akcije.¹⁶ U razvoju političke svijesti i demokratske političke kulture, jedan od elementarnih zahtjeva za razvijanje sposobnosti ljudi u Bosni i Hercegovini i svim društvenim sredinama je da prepoznaju i razobličuju najagresivnije i najrazornije forme zloupotrebe govora za ciljeve političkog manipulisanja ljudima i suzbijanja njihove moći autonomnog rasuđivanja o društvenim pitanjima. „Masa često ne može da odoli grmljavini moćnih simbola, koji ne moraju biti istiniti, ali koji diraju u najosjetljivije strune potreba i požuda, osobito kad se nađu u teškim

¹⁶ Milan Matić, *Mit i politika*, Radnička štampa, beograd, 1982, strana 124.

stanjima neizvjesnosti, straha i bijede.¹⁷ Takva ekstremna zloupotreba deformisanog političkog jezika najviše je došla do izražaja u fašističkim i totalitarnim režimima. Mitsko u političkom žargonu prisutno je prije svega u tendenciji prividnog mirenja i potiskivanja postojećih stvarnih protivrječnosti i u pritisku na ljude da se povinuju toj tendenciji, uz odricanje od sopstvenog iskustva i sopstvenog mišljenja. Međutim, pitanje nije samo u tome kako se politika stvara, izražava i održava govorom političkih žargona i propagande, već šta čini protivrječne temelje politike u društvu i rascjepe u zajednici, koji stvaraju prevlast i moć otuđenih lidera i njihovog mitskog govora masama. U svim društvenim pokretima i situacijama, ova sredstva ne moraju nužno i uvijek proizvoditi destruktivne i negativne učinke, iako je samo prisustvo mitova u političkom komuniciranju znak krajnje zaoštrenih i vanrednih okolnosti i sukoba aktivnih političkih snaga. Mitovi nisu samo izraz, već i simptom krize. Rađanje mitova obično predstavlja nagovještaj dubljih promjena u socijalnoj strukturi države i postojećim odnosima, što se dogodilo i u Bosni i Hercegovini u proteklom periodu.

¹⁷ Đuro Šušnjić, *Ribari ljudskih duša*, Mladost, Beograd, 1990, strana 155.

5. DEMOKRATIJA I ETNIČKI ODNOŠI U BOSNI I HERCEGOVINI

Bosna i Hercegovina je tipično segmentirana država i društvo. Ona je segmentirana po različitim obilježjima: etničkim, vjerskim, regionalnim, kulturno-istorijskim. Međutim, strukturiranje Bosne i Hercegovine kao države ne uvažava ovaj faktički pluralitet. Krivo protumačeni, državni razlog sprečava Bosnu i Hercegovinu da se politički (državno) konstituše pluralistički. Budući da državno ustrojstvo i politička artikulacija ne uvažavaju ovaj faktički pluralitet, teško je govoriti o demokratiji. Pogotovo o savremenoj, pluralističkoj demokratiji, koja se temelji na političkom subjektivitetu različitih segmenata (grupa, organizacija, kolektiviteta, regija, etničkih zajednica).

Nacionalne države nastale na ruševinama komunističkih ideologija i poredaka (a takva je i Bosna i Hercegovina) imaju šansu za demokratstko ustrojstvo i moderni politički, privredni i socijalni razvitak samo ako ne ustraju na načelima na kojima su konstituisane – na etnocentrizmu i nacionalnom ekskluzivizmu.

Isticanje kolektivnih (nacionalnih) entiteta i njihova identiteta i samopoštovanja – što je danas karakteristika svih postkomunističkih društava (pa i Bosne i Hercegovine) – zanemaruje individualno samopoštovanje, ili ga čak prokazuje kao nepoželjnu disonanciju. U protestu protiv

„socijalističkog kolektivizma“ sadašnji nacionalni kolektivizmi ruše i ono malo individualizma što je zametalo klice na sušnom tlu soc-kolektivizma.

Radi komunističke involucije, u Bosni i Hercegovini, a i u većini postkomunističkih društava i radi izostalosti demokratske tradicije, ne postoji ni relevantna politička svijest, ni zbiljska diferencijacija autonomnih sfera društvenog života. U takvim uslovima ne postoji ni temeljna dihotomija građansko društvo – politička država. Naprotiv, na djelu je, ovako ili onako, ideologiski motivisano političko proizvođenje jedinstva, prije klasnog, sada nacionalnog.

Činjenice pokazuju da komunistički i nacionalistički kolektivizam ostvaruju zanimljivu simbiozu u gotovo svim postkomunističkim društvima, pa i u Bosni i Hercegovini. Ne na korist, nego na uštrb demokratije, nažalost. S većim ili manjim razlikama, uvjetovanim etno-kulturnim, društveno-istorijskim i drugim specifičnostima, sva su postkomunistička društva uspostavila sintezu između ideološki preodjevenih komunista i nacionalista. Tako komponovane upravljačke strukture neće moći stabilizovati politički poredak, niti duže ostati u iznuđenom braku.

Neka vrsta kompromisa što ga u toj strukturi nalazimo, nije kompromis za demokratiju nego kompromis za vlast, a protiv demokratije.

Najveća zapreka demokratskom ustrojstvu Bosne i Hercegovine i drugih postkomunističkih društava (pored izostalosti demokratske tradicije) upravo je nacionalni kolektivizam. Ovaj je kolektivizam preuzeo gotov model komunističkog (klasnog) kolektivizma, koji je pojedinca lišio slobode i političkog subjektiviteta. Svaki sistem koji ne dopušta pojedincu da slobodno slijedi svoje interesе i svoje ciljeve, prepostavljajući mu neke više interesе (klasne, nacionalne, i dr.) jeste nedemokratski. Bez te elementarne liberalne prepostavke, kao što smo to pokušali pokazati, nema demokratije.

Zagovor demokratije ne znači idealizaciju naroda. Narod je uvijek dana i zadana kategorija. Demokratija treba narodu upravo zato što je takav kakav jest: podanički, kolebljiv, neodgovoran, podložan manipulacijama, prevrtljiv, brutalan. Demokratija je način da se takav narod (puk, gomila, masa) preobražava u politički osvješten demos. Nema demokratije bez naroda, ali nema ni naroda bez demokratije. Treba težiti najboljem mogućem društvu i najboljoj mogućoj državi, a to je demokratski uređena država. To je ona država koja minimizira prinudu, a maksimizira saglasnost, u datim društveno-istorijskim uslovima.

Stvaraoci državne politike obično ne prepuštaju slučaju sastav svojih organa prinude, podjelili su stanovništvo po etničkom načelu i upotrebljavaju to načelo pri izboru socijalnih osnovica za regrutaciju u različitim vrstama sukoba. Država je,

čini se, proizvod daleko svjesnijeg planiranja nego što misle mnogi posmatrači.

Odnos između etničkih skupina i države Bosne i Hercegovine je višestran i dinamičan. Etnička identifikacija može oblikovati državu, no država mnogo češće nego što se misli može oblikovati i doista i oblikuje etničke identitete i međuetničke odnose. Drugim riječima, etnicitet je političke prirode ne samo po tome što služi kao temelj za mobilizaciju interesnih skupina nego i po tome što predstavlja presudni faktor u stvaranju, razvoju i održavanju najmoćnijeg političkog aparata-države.

Mnogim posmatračima postalo je jasno da izgradnja države i izgradnja nacije nisu tako nerazmrsivo isprepleteni kako su to prepostavljali teoretičari modernizacije. Izgradnja nacije i izgradnja države Bosne i Hercegovine su ne samo dva posve odvojena istorijska procesa, nego je izgradnja države u mnogome zasjenila izgradnju nacije. Centralizacija moći, jačanje birokratije, izgradnja vojske i policije i militarizacija mnogih političkih pitanja ukazuje na nadmoć države nad nacijom.

Trendove usmjerenosti na državu podržavaju dvije pojave:

- sve veći neuspjeh središnjih tvoraca politike u izgradnji nacije,
- reakcija na pokušaje uplitanja stranih sila.

Izgradnja nacije osobito je dvojbeno pitanje za elitu kad pokreće mobilizacijske snage koje podržavaju protivljenje vladajućim porecima. Mnogi od tih poredaka jačaju naciju samo ukoliko vjeruju da s vrha mogu uspješno kontrolisati narodne mobilizacije kako bi učvrstili vlastiti središnji položaj. Kako postaje očito da jačanje nacije sadrži rizike za centralnu vlast, takve režimske elite nastoje ili kanalizati narodnu mobilizaciju u državno usmjerene tokove ili demobilisati obične građane. U oba slučaja ugroženi poreci nastoje ojačati državne institucije i tako se okreću izgradnji države.

Istodobno su i inostrana uplitanja potpomogla javljanje nadmoći države nad nacijom. Inostrana su uplitanja, putem međuvladinih programa pomoći, putem multilateralnih zajmova i ulaganja, pojačala ulogu birokratskih, vojnih i policijskih institucija države-primaoca. Upravo su one, a ne stranke ili vlade, glavni kanali primanja takvih inostranih pomoći i ulaganja. Politička se elita nastoji služiti takvim inostranim uplitanjima kako bi nadomjestila nekada obećavajući narodni aktivizam.

Države se razlikuju od drugih oblika političkih organizacija po tome što imaju monopol na moć prinude. Države ne mogu biti trajne i djelotvorne ako njihova ekspanzija i autoritet ovise isključivo o prisili. No svaka elita koja stvara državu prepostavlja da ima na raspolaganju mogućnost prinude i prinuda se doista i upotrebljava daleko

češće nego što se obično priznaje u stvaranju većine državnih sistema.

Mada je to možda dodatan napor za naše analitičke sposobnosti, najrealniji pristup shvaćanja procesa i načina jačanja države jest razmatranje odnosa između raznih državnih organa (birokratija, vojska, policija, poludržavne korporacije) s jedne strane i odnosa države i etničko-klasne društvene stratifikacije s druge strane. Etnicitet može za državne režime biti vrlo korisno političko sredstvo. Uobičajena izreka kaže da su etničke pripadnosti u najboljem slučaju smetnja, a u najgorem prijetnja savremenim vladama. Etnička identifikacija stanovništva za elitu svakako predstavlja problem, no pokazala se i korisnim državnim oruđem kojim se vlastodršci vješto služe u svrhe izgradnje stranke, mobilizacije stanovništva, suzbijanja opozicije i raspodjele prava i nagrada.

Pravi smisao razvoja u politici Bosne i Hercegovine je sposobnost postojećih političkih institucija i procesa da predvide i pronalaze relevantna rješenja za javne probleme koji se stalno mijenjaju.

Bosna i Hercegovina je etnički fragmentirana zajednica. Njenom konstituisanju prethodio je etnički sukob. Na njega su uticali klasa, kultura, institucionalne strukture kao i vanjski činiovi. Etnička neprijateljstva izrasla su iz spoja nepovjerenja među kulturama i razlika u moći. Također su proizvod zloupotrebe sile i kolikogod čudno zvučalo, nedostatka sile. Zloupotreba vodi

nepravednoj raspodjeli državne moći i javnih službi. Nedostatak vodi eskalaciji sile bez stvarnog povećanja osjećaja sigurnosti običnih građana. I zloupotreba i nedostatak moći proizlaze iz toga što se državna elita prvenstveno posvećuje održavanju državnog poretka. Zanemariti ulogu sile u oblikovanju međuetničkih odnosa u državi znači stvarati pogrešnu teoriju i nerealnu politiku. Policija i vojska i njihovi međusobni odnosi nisu samo dio reakcije na etničku polarizaciju, nego su dio njenog uzroka.

Policija i vojska često pogoršavaju umjesto da razrješavaju sukobe u višeetničkim društvima kao što je Bosna i Hercegovina. Državni režimi koji se osjećaju nesigurno radi etničke raznolikosti svojih birača često podupiru državnu sigurnost podešavanjem etničkog sastava svojih organa prinude tako da se međuetničko nepovjerenje pretvara u udaljavanje slabijih zajednica od samog političkog sistema. Istodobno takva politika regrutacije i unapređivanja često daje pripadnicima favorizovanih etničkih skupina uvjerenje da je država njihova privatna zaštitna služba i stoga se opiru svakom zahtjevu slabijih skupina za većim udjelom u policiji ili vojsci. Povećanje i militarizacija policije naglasili su njenu važnost za međuetničke odnose. Veliki dio tog povećanja i militarizacije bio je omogućen prodajom i darovima stranih pokrovitelja.

Za razrješenje međuetničkih sukoba neophodno je da se policija i vojska preispitaju ne kao neutralni instrumenti za rješavanje problema nego i kao

potencijalni uzročnici tih problema. Nisu sve etničke neravnoteže u državnim snagama sigurnosti rezultat namjernih političkih planova – ali većina jest.

U pristupu bezbjednosti Bosne i Hercegovine prioritetno treba imati na umu:

- uticaj etničkog sastava bezbjednosnih snaga na razrješenje sukoba,
- uticaj odnosa policije i vojske na razrješenje sukoba,
- što nam etničke formule i podjela rada između policije i vojske govore o koncepciji državne bezbjednosti.

Za svako trajno rješenje etničkih sukoba u Bosni i Hercegovini biće nužna temeljita promjena u raspodjeli političke moći i uticaja u društvu, i kao dio te promjene, etničko preuređenje policije i vojske i na vrhu i na dnu. Razrješenje međuetničkog sukoba neće biti trajno ako postignuta bezbjednost bude samo bezbjednost države, a ne i bezbjednost svake zajednice u njoj.

Demokratija je uvijek, u svim svojim aspektima, konceptualnom, moralnom i empirijskom kompromis. Svi se ti aspekti mogu sagledati u kompromisu između zahtijeva da se ni s jednom osobom ne može vladati niti joj nametati pravila ponašanja bez njezina pristanka i imperativa poštivanja opšteg konsenzusa. Na empirijskoj razini taj se kompromis manifestuje u odnosu većine i manjine. Ideja i model koji se najviše

približava demokratskom ideal-tipu svakako je vladavina većine. Princip većinske demokratije jest najbolji pod pretpostavkom da se ne apsolutizuje i ne zloupotrebljava. Najsigurniji test za ispitivanje slobode i demokratije u nekoj državi nije u vladavini većine, već u tome koliko sigurnosti i slobode uživa manjina.

Demokratija nam ne treba kao ukras. Ona nam ne treba zato što smo jednaki, slobodni i neporočni, nego upravo zato što smo nejednaki, neslobodni i defektni. Demokratija nije ni harmonija, ni garancija opšteg sklada, ali je svakako najprimjereni oblik uređivanja odnosa u zajednici, u kojima će nejednaki biti manje nejednaki, neslobodni manje neslobodni, a nemoćni manje nemoćni nego u bilo kom drugom poretku.

Jedan od temeljnih problema demokratije u Bosni i Hercegovini je kako faktički pluralizam prevesti na politički demokratski pluralizam. Kako objektivnu različitost i konfliktnost interesa rješavati po dogovorenim pravilima igre, a ne nasiljem i represijom. To neće biti lako, jer smo desetljećima trenirali ovo drugo, a ne ono prvo. Za razliku od totalitarnih poredaka, demokratija ne skriva i ne eliminiše razlike, nesuglasice i konflikte, pogotovo to ne čini pod prisilom. Demokratija je i navikavanje na „zajednički život“ s razlikama, nesuglasicama i sukobima. U demokratskom procesu i demokratskom poretku konflikti su legitimni i posve prirodni. Demokratija se i prepoznaje po tome kako se

odnosi prema konfliktima i kako njima upravlja. Trajni je i možda najvažniji problem demokratije u slijedećem: kako stalno razvijati i sačuvati sve vrline i prednosti predstavničke demokratije i većinskog načela odlučivanja, a istodobno se osigurati od „tiranije većine“, koja, poput svake druge tiranije, može ugroziti samu demokratiju i vrijednosti koje ona štiti i propagira.

Nacionalni princip državne i političke konstitucije ne može osigurati ni demokratski poredak ni zaštitu etničkih manjina. Nacionalni princip konstitucije cjeline poretku nužno vodi u nacional-totalitarizam, jer između ostalog, individualitet koji je temeljna prepostavka demokratije podređuje kolektivnom, nadindividualnom entitetu, a sve druge etničke manjine desubjektiviše i diskriminiše. Kriterij i mjera ljudskih prava nisu ista takva prava drugih, nego „viši“, nacionalni interesi.

U Bosni i Hercegovini, kao posljedica rata, prisutan je određeni stepen mržnje među različitim etničkim zajednicama. Mržnja kao integrirajući činilac naroda pokazuje se kao ograničavajući za razvoj demokratije. Mržnja prema drugom narodu može homogenizovati jedan narod, ali ga ona istovremeno dvostruko hendikepira za demokratske procese.

Bosna i Hercegovina, kao država u tranziciji proživljava teške trenutke. Potrebna joj je demokratija koja jamči mir, spokoj i dobre odluke, demokratija koja građanima daje pravo da donose (i mijenjaju) sud o kvalitetu tih odluka,

demokratija koja znači vladavinu javnosti koja (javno) prosuđuje, demokratija u kojoj neće vladati „ličnosti“, već zakoni, demokratija u kojoj se birači trebaju osloboditi tiranije partijske (stranačke) organizacije, a narod jarma vladavine novca i monopola, demokratiju koja nalikuje staroj kuhinji sastavljenoj od elemenata koji su u upotrebi već dvije i po hiljade godina.

Demokratija između ostalog znači u prvom redu jednakost građana da slobodno govore, (...nema mudrosti bez slobode misli, a javne slobode nema bez slobode govora: ona je pravo svakog čovjeka, dokle god ne povređuje i ometa pravo drugoga, to je jedina kočnica koja smije da ga obuzdava, jedina granica za koju smije da zna. Ta sveta povlastica je toliko presudna za slobodnu vladavinu da sigurnost vlasništva i sloboda govora uvijek idu zajedno, a u onim nesrećnim zemljama gdje čovjek ne može vlastiti jezik nazvati svojim, teško da svojim može nazvati bilo šta drugo) i jednakost pred zakonom.

Za razliku od svih oblika vladavine, demokratija uključuje procedure za donošenje kolektivnih odluka na način koji osigurava najpotpunije i kvalitativno najbolje učešće zainteresovanih strana.

Minimalni zahtjevi demokratskih procedura su slijedeći: „jednako i sveopšte pravo glasa za odrasle građane, vladavina većine i zajamčena prava manjina, koja predviđaju da kolektivne odluke moraju dobiti odobrenje velikog broja onih koji imaju pravo da ih donose, vladavina prava,

najzad, ustavna jamstva za slobodu udruživanja i izražavanja, kao i druge slobode koje obezbjeđuju da će ljudi od kojih se očekuje da odluče, ili da izaberu one koji odlučuju, moći da biraju između istinskih alternativa.¹⁸ U Bosni i Hercegovini na demokratiju nasrću razne nedemokratske tendencije kao što su slabljenje zakonodavnih tijela i širenje tajnih organa i organizacija i drugih oblika državne cenzure.

Za razliku od totalitarnih poredaka, demokratija ne skriva i ne eliminiše razlike, nesuglasice i konflikte, pogotovo to ne čini pod prisilom. Demokratija je navikavanje na „zajednički život“ s razlikama, nesuglasicama i sukobima. U demokratskom procesu i demokratskom poretku¹⁹ konflikti su legitimni i posve prirodni. Demokratija se i prepoznaje po tome kako se odnosi prema konfliktima i kako njima upravlja. Pojam interesa implicira konflikt, pa je u društvu slobodne igre interesa, sukob sastavni i legitimni dio te igre. Prema koncepciji liberalne demokratije interesi se putem političke vladavine nastoje

¹⁸ Džon Kin, *Mediji i demokratija*, Filip Višnjić, Beograd, 1995, strana 124.

¹⁹ Demokratski poredak bi trebao udovoljiti sledećim zahtevima : građani moraju imati mogućnost uskladivanja svojih ciljeva i interesa s opštim interesima . Ali isto tako i slobodu deferencijacije, redstavničko tijelo mora biti malo , ali reprezentativno kako bi moglo reflektovati različite interese i da ih usklađujete , građani moraju imati mogućnost okupljanja i direktnog političkog odlučivanja , participacija građana , međutim , nije redukovana samo na skupove , nego se odvija i kroz druge institucionalne oblike upravljanja opštim poslovima , lige , saveza , savezi se mogu sklapati za svrhe odbrane , rata i dr , ali grad - država mora sačuvati punu autonomiju (potcrtao D. V.) .

kontrolisati podjelom vlasti, poštovanjem ljudskih prava i sloboda i pravom na opoziciju. Prepostavka svemu tome su slobodni izbori. U današnjem vremenu tranzicije političkog monizma u politički pluralizam, liberalno-demokratske vrijednosti postaju „politička osa“ oko koje se obrće gotovo cijela planeta. Te vrijednosti u prvom redu su:

- oslobođenje ekonomije od tutorstva politike,
- stvaranje građanskog društva,
- konstituisanje građanina,
- pravna država i vladavina prava,
- sistemska kontrola nosioca političke vlasti,
- podjela vlasti,
- parlamentarizam i politički pluralizam,
- demokratski tip izbornog sistema,
- institucionalizovana javnost i sloboda informisanja,
- participativno demokratski tip političke kulture i civilno društvo.

Društvena previranja u svjetskim okvirima, pa i previranja u Bosni i Hercegovini imaju sve veću „potrebu za državom“, opasnosti od novog etatizma i totalitarizma su prisutne, a zahtjev za demokratijom i demokratskim poretkom postavlja se kao imperativ.

6. KULTURA DIJALOGA I TOLERANCIJE U BOSNI I HERCEGOVINI

Dijalog i tolerancija jesu moćne brane vladavini jednostranosti. Danas su dijalog i tolerancija zahtjevi vremena, jer je svijet podijeljen na sve moguće načine.²⁰ Ljudi, stvari i ideje kreću se u horizontalnom i vertikalnom pravcu i nije čudo što imaju potrebu da se upoznaju i razumiju. Za sve razlike i suprotnosti ima mjesta u ljudskoj stvarnosti. Zahtjev za trpeljivošću upućuje na to da je glavno sporno pitanje na koje treba dati odgovor u stvari pitanje opštenja među ljudima.

Javno govoriti o potrebi za razgovorom znači priznati da sa odnosima između ljudi u društvu nije sve u redu. Treba znati šta je suština dijaloga i tolerancije, da bi se moglo vidjeti dokle je određeno društvo palo u svakodnevnim odnosima ljudi. Do koga je stepena u svom demokratskom razvoju dospjelo jedno društvo može se mjeriti i njegovim odnosima prema dijalu i toleranciji. Čovjek je tolerantan tek onda kada je kadar da nešto čuje, razmisli i usvoji od drugoga čovjeka koji se s njim slaže. Danas se domet demokratije kao i kulture, može mjeriti granicama tolerancije i načinom vođenja razgovora. Dijaloga nema tamo gdje se tabuira društvena svijest, gdje caruje

²⁰ Đuro Šušnjić , *Ribari ljudskih duša* , Mladost , Beograd , 1990 , strana 155.

apologetski um i protjeruje svekolika imaginacija. Takva društva potiskuju dijaloške subjekte i njihovo mišljenje na marginu društvenog života, a ukupno društveno komuniciranje privezuju uz zadani tip konsenzusa. Neki subjekti komuniciranja predstavljaju se kao mit i time unapred svima drugima se saopštava da nisu, niti mogu biti ravnopravni u komunikaciji s njima. Nepostojanje dijaloga najdrastičnije se ispoljava u onim društvima u kojima govore samo oni za koje se unapred zna šta će reći. Dakle, prvo se valja izboriti za komunikaciju ravnopravnih društvenih subjekata, a potom postaviti još viši cilj – razgaranje društvenog dijaloga i dijaloga u društvu.

Istorijska vremena, pod kojima podrazumijevamo ona koja nose duh promjena, po pravilu postavljaju izvjesne „kategoričke imperative“. Jedan od takvih imperativa danas, u Bosni i Hercegovini, a i u cijelom svijetu, jeste dijalog. U Bosni i Hercegovini, gdje je više vjera i nacija osuđeno da živi na istom prostoru, stvara se ili osnova za uzajamnu trpeljivost ili osnova za uzajamno istrebljenje. Ako ne možemo jedni sa drugima, mogli bismo jedni pored drugih: uzajamna trpeljivost je nužan uslov u društvu vjerske i nacionalne raznolikosti. Ali ključ svih naših nevolja je u načinu općenja: naši ljudi ne umiju da vode razgovor, ali umiju da vode rat! Razgovor je jedini način da se izbjegne svako zlo. To je ujedno i način da se misao ne zatvori u sistem a život u tamnici: svaki zatvoren sistem teži raspadanju, bez obzira da li je riječ o ličnosti,

društvu ili kulturi. Svako raspadanje zajednice nije ništa drugo do prekid u opštenju, pustoš u ljudskim odnosima. Kada se raspada jedna zajednica, niko ne dobija, a svi gube.

Međutim, „o potrebi za dijalogom“, „o neophodnosti dijaloga“, prosuto je u nas toliko štamparske boje, a riječi, poznato je, od pretjerane upotrebe postaju trome i bespomoćne, tako da i sam dijalog postaje problematičan i pod znakom pitanja.

O onome što je nužno ne mora se ni voditi razgovor, a o onome što je moguće potrebno je da se vodi razgovor. Dijalog koji ne posreduje između stvarnog i mogućeg nije aktuelan i nema puniji značaj za kulturu na koju se odnosi. Moćnici pretvaraju sva pitanja o mogućnostima u pitanje o nužnosti. Nameću nam kao sudbinu ono što smo iskusili kao izbor, odnosno, ukidaju istinsku mogućnost razgovora. Zato je potrebno da se krećemo od kulture govora ka kulturi razgovora, tj. od kulture subbine prema kulturi izbora. U kulturi govora dominiraju pojmovi kao što su hijerarhija, nužnost, prinuda, moć, despotizam, struktura, dogma, subbina... Nasuprot tome, u kulturi razgovora vladaju pojmovi slobode, jednakosti, saradnje, otkrića, pluralizma, izbora, mašte, igre... U društvu u kome se samo drže govori, a ne vode razgovori, imamo odnose moći a ne odnose saradnje. To se vidi već iz riječi samih poruka koje više podsjećaju na duh kaznenog zakona nego na ljepotu slobodnog izbora. I kad se pozivaju na slobodu moćnici

obožavaju nužnost, jer bez pojma nužnosti oni ne mogu ništa započeti. Oni ne umiju, ne mogu i ne znaju da razgovaraju, jer razgovor podrazumijeva ravnopravne sagovornike, a ne podanike. Ali, kada se u jednom društvu zaista osjeti da razgovor zamjenjuje govor, onda je to znak da se društvo kreće od nužnosti prema slobodi, od strukture prema kulturi, od sudbine prema izboru. Prelaz sa jednog načina mišljenja na drugi povezan je i sa napuštanjem jednog načina življenja u korist drugog. Dakle, razgovor kao način življenja, a ne samo kao metoda mišljenja. Zato prof dr Dragan Koković s pravom kaže da „cjelokupni ljudski život zahtjeva toleranciju među ljudima, kao vezivno tkivo, kao sok života. Pretpostavka svake komunikacije trebalo bi da bude istinska tolerancija, širenje njenih granica, izgradnja kulturnog pluralizma. Ukoliko se ovi oblici pluralizma doživljavaju samo kao privremeno i prolazno stanje, koje treba eventualno trpiti i podnosići, a s druge strane čini sve da se oni uklone, onda svakako nema pretpostavki za izgradnju dijaloga i tolerancije.“²¹

Kada se zna da kultura dijaloga ne zahtjeva samo kulturu sagovornika, već prepostavlja i demokratsku svijest, razvijenu sredinu i naviku da se provjeri sve ono što se pretpostavlja ili naslućuje, postaje jasnije što je dijalog u Bosni i Hercegovini, ostvarivan različitim „principima“ i

²¹ Dragan Koković , *Sociologija religije i obrazovanja* , Učiteljski fakultet u Somboru , Sombor , 1996 , str . 156.

sredstvima, najčešće ostajao bespomoćan jer nije imao druge ambicije do da monologizira. U Bosni i Hercegovini odavno se ne pamti da je jedan sagovornik priznao drugome nadmoćnost argumentacije. To se, bez sumnje, više puta moglo učiniti, jer je to prepostavka stvaralačke saradnje, smisao dijaloga. Sve dotle dok se sagovornici budu služili cinizmom kao posljednjim oružjem nemoćnih, teško je očekivati plodnost dijaloga. U atmosferi u kojoj nem zdravog sukobljavanja, gdje nema dijaloga kao aktivne svijesti i dublje smislenosti, gdje nema stvaralačke igre i traženja načina za cjelovitije ljudsko sporazumijevanje – nema ni napretka u društvenom i kulturnom životu.

Biti spreman na razgovor, znači odbaciti svaku pomisao na nasilje. Sve dok ljudi razgovaraju, oni su izvan svakog nasilja, nesreće i zla. „U razgovoru se svaki nasilni odnos svodi u okvire spora ili sukoba sa kojim se može izaći na kraj bez težih posljedica. Onog trena kada pojedinci i grupe odbace nasilje kao način rješavanja sporova i sukoba, tog trena njihova mašta i duh otvaraju se za iznalaženje novih puteva, jer se više ne mogu oslanjati na stari put dolaženja do cilja, put nasilja. Izlaz iz dugog i teškog nasilja (pa i u Bosni i Hercegovini, potcrtao D.V.), može biti samo u jednoj drugoj metodi rješavanja sukoba. Ta metoda jeste dijalog, sporazumijevanje,

dogovaranje.²² Nenasilje, s obzirom na svoj cilj, podrazumijeva prikrivenu moć, a s obzirom na sredstva, ono je blago, ma kakav bio oblik nenasilnog djelovanja – štrajk glađu, pasivan otpor u obliku obustave rada, građanska neposlušnost itd. – on je u stvari moćan oblik djelovanja.

Razgovor jeste pokušaj da se raspravlja i dođe do rješenja društvenih problema ukrštanjem dokaza, a ne mačeva. Već je rečeno da se ljudski odnosi odvijaju u dva oblika:

- kao odnosi moći,
- kao odnosi saradnje.

Iz toga slijedi da se razgovor može voditi ili sa pozicija moći ili sa pozicija ravnopravnosti u razgovoru. Sve dok jedni sa drugima komuniciramo sa pozicija moći – nema govora o razgovoru. „Sada postaje očito kao nikada da dijalog nije puka tehnika vođenja razgovora, već ostvarenje jednog drugog načina života i jednog shvatanja čovjeka u njegovojo samospoznaji.“²³

Na ovim prostorima u Bosni i Hercegovini itekako ima smisla zahtijevati toleranciju, govoriti i pisati o njoj, upućivati i opominjati ljude na svo zlo koje proističe iz uskogrudnosti, častoljublja i

²² Đuro Šušnjić , *Dijalog kao metoda mišljenja i načina življenja* , Zbornik radova , Filozofski fakultet - Institut za filozofiju i sociologiju , Novi Sad , 1994 , str . 168.

²³ Đuro Šušnjić , *Dijalog kao metoda mišljenja i načina življenja* , Zbornik radova , Filozofski fakultet - Institut za filozofiju i sociologiju , Novi Sad , 1994 , str . 168.

samovolje. Tolerancija je neodvojiva od slobode i autonomije, a koji se istinski mogu ostvariti tek u dijalogu sa drugima. U multikulturalnim i višenacionalnim društvima, koja nisu homogena ni nacionalno, ni vjerski, ni kulturno, pitanje tolerancije je veoma bitno. Otuda se i javlja zahtjev za tolerancijom u cijelokupnom društvenom životu, politici, etici, socijalnoj kritici, pedagogiji... Imajući ovo u vidu, tolerancija se počinje shvatati kao podnošenje i trpljenje u ljudskom zajedničkom životu koje je vezano za neku osobu ili zajednicu, za suprotno uvjerenje, izjašnjanje i djelovanje pojedinih ljudi i grupa. Ovi obrasci se ne suzbijaju niti zabranjuju, već tolerišu. U vidu se imaju sva područja društvenog života i različita vrijednosna opredjeljenja-religije, pogled na svijet, nauka, umjetnost, politika, običaji... Zajednica, koja u svoje mlade naraštaje, ne ugradi i ne razvije potrebu za razgovorom i naviku za trpežljivost prema drugom i drugaćijem, nema izgleda za ljepšu budućnost. Ona će je imati ako vaspitanje i obrazovanje svojih mladih članova usmjeri prema dijaloškom mišljenju, prednostima i vrijednostima koje proističu iz razlika. Koji je zadatak vaspitanja i obrazovanja danas, u svjetlu neodložne potrebe za uzajamnim razumijevanjem i saradnjom među ljudima? Šta pojedinac treba da nauči da bi postao dobar građanin? Nova kulturna raznolikost predstavlja mnogo direktniji izazov tradicionalnoj kulturi i obrazovanju. Tolerancija i dijalog je nov način predstavljanja pitanja pluralizma, kulturne raznolikosti. Nove prilike i preobražaji zahtijevaju

nova saznanja i stavove, puteve i nove odnose prema okolini.

Vaspitanje za dijalog i toleranciju, u prvom redu, mora imati u vidu mogućnosti i pravo izbora, od bračnog partnera do nacionalnosti, vjeroispovjesti, državljanstva... Odbacivanje navika svojih prethodnika i uvođenje inovacija ne smije biti osuđeno. Zadatak vaspitanja i obrazovanja je da ljudi nauče da budu vaspitavani za promjene. Tolerancija i dijalog je ono stanje duha u Bosni i Hercegovini, u modernom društvu uopšte koje mu omogućuje da dobro funkcioniše. Odavno je uočeno da je netrpeljivost proizvod vremena, ali više posljedica pogrešnog vaspitanja i obrazovanja. Sve češća su zalaganja da se pitanja tolerancije uključe u vaspitne sadržaje. Ona je značajna za sve vidove znanja, htjenja, osjećajnosti, društvenosti i duhovnosti. Tolerancija je neophodan sastojak vaspitanja. U stvari: netolerantno vaspitanje je isto što i nevaspitanje.

Može da zvuči utopijski i djeluje sizifovski današnji govor o uzajamnom prožimanju kultura, o razumijevanju i toleranciji u Bosni i Hercegovini koje, odbacujući interkulturnu dimenziju, otvoreno forsira monokulturalnost. Poznavanje i razumijevanje drugih kultura i uspostavljanje pozitivnih odnosa razmjene i uzajamnog bogaćenja među različitim kulturnim komponentama u okviru jedne zajednice (države ili zajednice više država, ili čitavog svijeta) jeste suština tolerancije. Osposobljavanje za toleranciju

znači unapređivanje kulturnih različitosti, raznolikosti, usvajanje kulturnog pluralizma kao mogućnosti da što svestranije izrazimo vlastitu ličnost i naš ljudski potencijal, da se borimo protiv svih oblika isključenja i isključivosti.

Tolerancija je nužan uslov za mogućnost suživota sa drugima. Pošto izvan zajednice nisu moguće, individualnosti su upućene na međusobnu koegzistenciju. Nemoguće je biti slobodan bez drugih. U tom smislu sloboda i nije ništa drugo do individualnost potvrđena u samoodnošenju sa drugim. Bez drugih individualnosti i naša je neprepoznatljiva i bezlična. Slijedi da se borba za slobodu sopstvenog identiteta manifestuje i kao borba za slobodu identiteta drugih. Tolerancija je neantagonistički, grupni i individualni odnos, koji omogućava koegzistenciju razlika u zajednici. Uslov za toleranciju jeste sloboda pojedinca, jer samo slobodan čovjek može biti tolerantan i samo slobodnog čovjeka možemo tolerisati. U neslobodi se tolerancija pretvara u praštanje i milosrđe, a takav oproštaj ničemu ne vodi. Da bi tolerancija u Bosni i Hercegovini bila moguća potrebno je ostvariti svijest o razlikama, pravo na razlike, otvorenost za dijalog, spremnost na udruživanje. Samo na ovaj način život uz drugoga i sa drugima neće biti pakao.

7. CRKVE I SEKTE U BOSNI I HERCEGOVINI

Danas je pluralizam crkava, denominacija i sekti jedna od glavnih karakteristika hrišćanske religije. Svaki pokušaj da se religijski život, vjerovanja i prakse pojedinih religijskih zajednica kategorizuju ili tipološki predstave, je, u biti, arbitraran posao koji često iskrivljuje predstavu o određenoj religiji. Sami pojmovi tu često izazivaju konfuziju, nerazumijevanje i pogrešne generalizacije. To važi, i za pojmove crkva i sekta, oko kojih u današnjoj sociologiji još uvijek ne postoji konsenzus oko značenja samih termina.

Njemački teolog i socijalni filozof Ernst Trelč u velikoj mjeri naslanja se na Veberovu distinkciju između sekte kao ekskluzivne i crkve kao inkluzivne grupe koja podstiče sve članove društva da joj pristupe, te zbog toga iziskuje manji stepen privrženosti. S druge strane, da bi neko bio pripadnik sekte, mora biti odrastao čovjek ili žena, dobrovoljac, privržen određenom učenju ili praksi (kao, što je, na primjer izbjegavanje alkohola, duvana, nošenja brade i sl.). Trelč je usvojio taj osnovni Veberov kriterijum i nadopunio ga je još nekim faktorima.

Prema Trelču glavne, tipološke odlike religijskih sekti su:

- dobrovoljno članstvo – tu je naglasak na svjesnom pristupanju odraslog čovjeka, a krštavanje djece je zabranjeno. Očekuje se visok stepen privrženosti, a kao jedan od

kriterija se uzima i iskustvo ličnog duhovnog preobražaja,

- ekskluzivno pripadništvo – sekta je religijska zajednica zatvorenog tipa, članovi bivaju izbačeni ukoliko se ne pridržavaju striktnih normi ponašanja,
- partikularizam, odnosno vjerovanje da se samo članovi izabrane grupe mogu spasiti. Oni su na neki način, izabrani „ostatak“ Božjeg naroda, kao što veli prorok Isajja ili apokaliptičar Jovan,
- u organizacionom smislu, sekta nije tako složena, birokratski ustrojena struktura kao crkva. To je najčešće jedna lokalna grupa koja ne pripada široj organizaciji,
- sektarijanski etos odlikuje se vjerovanjem da samo moralna čistota (koja može podrazumijevati i izvestan asketicizam) vodi spasenju,
- sekte zatim naglašavaju da su svi njihovi članovi sveštenici, propovjednici, tako da u njima učestvuje veliki broj laika, a ne obučenih sveštenika kao u crkvama. U nekim sektama uopšte i nema sveštenika. Za razliku od crkve, sekta je zadržala demokratski karakter prvih hrišćanskih zajednica,
- sekta je, po pravilu indiferentna prema sekularnom društvu, a svoje članove regrutuje uglavnom iz siromašnijih ili obespravljenih slojeva,

- sektarijanska teologija je obično fundamentalistička.

Za razliku od sekti, Trelč u institucionalizovanoj crkvi prepoznaće slijedeće bitne karakteristike:

- crkva je otvorenija, „inkluzivnija“ organizacija od sekte. Pripadnost crkvi određuje se pretežno na osnovu rođenja, odnosno „krštenja“,
- prihvatanje u crkvu zasniva se pretežno na formalnoj proceduri i tu nije neophodna posebna selekcija ili zaštita organizacije. Kompromis i tolerancija razlika su više odlika crkvi i sekti,
- univerzalizam umjesto partikularizma, težnja da što više ljudi prihvati određenu vjeroispovjest,
- crkve su, isto tako, kompleksne, hijerarhizovane institucije s odgovarajućim birokratskim aparatom,
- spasenje se u crkvi zadobija putem božanske milosti, a ne kroz individualni napor,
- sveštenici nisu laici, već obučeni profesionalci koji su posebno rukopoloženi da obavljaju sakramente i nadgledaju sve druge crkvene djelatnosti,
- obred – formalan i slijedi određenu proceduru, s mnogo manje mogućnosti za spontane emotivne izlive vjere itd.

U Bosni i Hercegovini religija i nacionalnost su skoro sinonimi. U mnogim slučajevima, kada se izgovori ili pročita nečije prezime, svi znamo da li je pojedinac Srbin, Hrvat ili Bošnjak (musliman). Nakon rođenja dobijamo ime koje sa sobom nosi snažne etničke i religijske konotacije. Sporedno je da li mi praktikujemo religiju ili ne ili pak biramo da se identifikujemo sa posebnom etničkom grupom. Prisiljeni smo da prihvativmo religiju i etnički identitet i da živimo sa posljedicama koje su često ograničavajuće. U Bosni i Hercegovini pitanje religije i pitanje etničke pripadnosti se poistovjećuje. Rat je učvrstio praksu da se pojedinac svede sa ljudskog bića na jednostavne etničke i religijske stereotipe. Tri osnovne religije u Bosni i Hercegovini su bile zloupotrebljene kao etnički identifikatori naročito u periodu etničke mobilizacije i za vrijeme rata u Bosni i Hercegovini 1992 -1995. godine. Za vrijeme rata, ove tri religije su prošle kroz prilično slične procese pokazivanja diskriminatorskog preferiranja vlastite zajednice, etničke grupe, religijske zajednice, kulture i civilizacije, kao i manipulacijskih političkih i ratnih ciljeva i njihovog transformisanja u ideološke pozicije. Kroz ovaj proces religije su postale predominantno konzervativne u tome što se radije zadržavaju na postignutoj poziciji, vjerovanju, običajima i vrijednostima umjesto da budu otvorene za promjene i toleranciju.

Kako bi se krenulo naprijed kroz močvaru mržnje, straha i netolerancije, potreban je dalji dijalog na temu religije, treba uzdizati takav stav koji poštuje

razlike, a ne onaj što ih otklanja. Moramo okrenuti Bosnu i Hercegovinu ka drugačijoj sredini u kojoj različiti ljudi mogu prosperirati.

Cilj religije bi trebao biti da ojača ljude kako bi bili motivisani da djeluju u društvu a ne da direktno oblikuje društvo kako to državi odgovara.

Bez pretenzije da sagledamo sve aspekte crkve, sekte i religije uopšte slobodni smo predložiti neke od aktivnosti za njihovo unapređenje u Bosni i Hercegovini:

- razviti svijest različitosti vjeroispovjesti i porijekla, sa ciljem unapređenja tolerancije. Koristiti medije i obrazovne institucije u izvršavanju napred navedenog,
- razviti uzajamno poštovanje među religijskim pripadnostima, veće poštovanje drugačijih religija i saradnju na projektima od uzajamnog interesa,
- država Bosna i Hercegovina treba da definiše obrazovni program kada su u pitanju religija, etnička pripadnost i kultura civilizacija. Ova pitanja bi bila uključena u sve udžbenike i programe,
- razviti programe koji će ujediniti mlade i sve ostale generacije različitih vjerskih pripadnosti i dati jasnu definiciju međureligijskog i međukulturalnog dijaloga,
- organizovati civilno društvo čiji će programi obuhvatiti međureligijsku kulturu i dijalog,

- implementirati bitne aktivnosti u Bosni i Hercegovini, naročito za pomoć mladima, a i ostalim građanima, sa ciljem smanjivanja ksenofobije uzrokovane neznanjem,
- podijeliti informacije između vjerskih zajednica u Bosni i Hercegovini koje se odnose na bit njihovih života (kultura), sresti, vidjeti i poželjeti dobrodošlicu komšijama. Bosna i Hercegovina već ima takve mehanizme socijalne kontrole koji moraju biti priznati i razvijeni,
- organizovati razmjenu ljudi između vjerskih zajednica, uz poštivanje identiteta drugih i bez propagandnih aktivnosti,
- iz vjerskih zajednica u Bosni i Hercegovini treba eliminisati imperijalizam razvijen kroz identifikaciju sa etničkim porijeklom i politikom i povratkom originalnom izvoru inspiracije iz Svetе Knjige. Treba razviti teološke profile od strane mlađih generacija koje bi, putem medija razgovarale o religijskim pitanjima, koristeći jezik i iskustva bliska mladim ljudima.

Sagledavajući stanje i poglede na religiju u Bosni i Hercegovini može se konstatovati da su građani poslije rata više zainteresovani za vlastitu religiju. Neki od njih su izabrali da pobliže slijede religiju nakon što su za to platili četiri godine svoga života. Drugi su pojačali svoje veze sa religijom jer im ona služi kao podrška i spas. Kroz religiju

se ponekad mogu riješiti unutrašnji, psihološki i nerješeni problemi.

8. NEVLADINE ORGANIZACIJE U FUNKCIJI DEMOKRATIZACIJE BOSNE I HERCEGOVINE

Nevladine organizacije su novina u sistemu organizovanja na prostoru Bosne i Hercegovine, organizovali su se ljudi dobre volje, različitih profila i zanimanja da pomognu stradalnicima rata, najprije humanitarnim aktivnostima, a kasnije u novonastalim uslovima edukacijom po različitim osnovama, liječenjem psiholoških trauma, ekonomskim projektima, rekonstrukcijom i mnogim drugim aktivnostima.

Nevladine organizacije predstavljaju sva ona udruženja i organizacije koje pokreću građani na svoju vlastitu, privatnu inicijativu, bez kontrole i uticaja države. To su sva udruženja i organizacije koje nisu profitne, što opet ne znači da te organizacije ne mogu da prodaju neke stvari, da naplaćuju neke usluge, bitno je da one ne mogu ta sredstva koja su zaradile ulagati u neki kapital, raspodjelu između sebe kao neki dohodak, za plate, već ih mogu samo ulagati u iste ciljeve zbog kojih su pokrenute.

Danas u Bosni i Hercegovini nevladine organizacije (treći sektor), dobijaju sve veću ulogu, naročito zbog činjenice da imaju vrlo važnu ulogu u socijalnoj politici. Tendencija demokratizacije i prisustvo svijesti ljudi o tome da

oni sami moraju da se pobrinu za zajednicu u kojoj žive i mnoge probleme koje država ne može da riješi mogu sami mnogo bolje i brže da riješe. Na kraju, pokazalo se da država, iako na sebe preuzima sve više i više obaveza da ljudima riješi probleme, još uvijek to ne može da uradi jer postaje glomazna, neefikasna, birokratizovana, dok su ovakve organizacije mnogo fleksibilnije i mnogo lakše postižu svoje ciljeve i rješavaju mnoge probleme. Tako je danas tendencija porasta nevladinih organizacija prisutna i u Bosni i Hercegovini.

Istinsko civilno društvo je društvo slobodnih ljudi, društvo kulturnog odnosa življenja ljudi, društvo reda, društvo demokratskih procedura i vladavine prava, društvo tržišne ekonomije, društvo slobode medija, društvo humanizma, političke kulture, dijaloga, tolerancije, poštivanja i zaštite ljudskih prava i sloboda, društvo odgovornosti.

O razvitu građanskog (trećeg) sektora i o saradnji lokalne uprave sa nevladinim organizacijama se govori sve češće, najviše u vezi s približavanjem Bosne i Hercegovine Evropskoj uniji. Sve više se susrećemo s uslovima o uspostavi saradnje između organa javne uprave i građanskih inicijativa. Pristupi lokalne vlasti u Bosni i Hercegovini prema nevladinim subjektima se manifestuju u čitavoj skali tumačenja od povremenog aktivnog interesa, preko povremenih konflikata, do čak otvorenog neprijateljstva i ignorisanja.

Bivši sistem u Bosni i Hercegovini je ulogu građanskih inicijativa u potpunosti reducirao samo na interesne i dobrovoljne aktivnosti, sasvim zavisne na državi.

Nevladine organizacije, neprofitni sektor u Bosni i Hercegovini nije uspio izgraditi vlastite izvore finansiranja, a zarada i članarine čine simboličan dio njegovih finansijskih izvora. Legislativni okvir za funkcionisanje nevladinih organizacija je slabo određen, tako da ni osnovne norme za uređivanje pojedinih pravnih formi nevladinih organizacija nisu na raspolaganju. Pravni okvir za funkcionisanje nevladinih organizacija još uvijek nije jasno profiliran i usklađen sa međunarodnim standardima, što je proizvod okolnosti u kojima se nalazi Bosna i Hercegovina u cjelini, uključujući i njen nevladin sektor. Vlast je u dobroj mjeri zadržala stari, prevaziđeni odnos prema udruženjima građana. Za njenu administraciju koja nema iskustva u radu sa organizovanim grupama građana svaki oblik djelovanja u zajednici često puta se vidi kao okupljanje „protiv“, a ne „za“, odnosno nemaju pozitivan odnos i razumijevanje, ali ni iskustva u radu sa nevladnim sektorom. Ova saradnja je neophodna kako bi vlast i građani otvorili neophodan dijalog u zajednici za zadovoljenje potreba građana i ispunjenje obaveza lokalne vlasti prema njima.

Razbijanje postojećih predrasuda prema nevladnim organizacijama u Bosni i Hercegovini je prvi korak koji trebaju preuzeti nevladine organizacije. Posmatrajući nevladin sektor u

Bosni i Hercegovini u međunarodnom kontekstu, može se reći da on još uvijek zaostaje po svim aspektima:

- zakonodavnoj uređenosti nevladinog sektora,
- iskustvu ljudi koji su angažovani u njemu,
- izvorima finansiranja,
- strategiji njegovog razvoja i razumijevanja od vladinih institucija,
- prihvatljivost od strane građana i niza drugih pokazatelja koji su relevantni za komparaciju.

Nevladine organizacije su osnovni faktori razvoja civilnog društva u kojem su građani aktivno uključeni u proces rješavanja pitanja od zajedničkog interesa i izgradnje ekonomsko-političkog života. Kao instrument za postizanje ove uloge građana, neophodno je da nevladine organizacije razviju mehanizme i mogućnosti za saradnju sa predstavnicima vlasti, koji su jedini koji mogu dati odgovore i rješenja za pojedina pitanja.

Nevladin sektor treba da predstavlja legitimnu alternativu državnim organima i organizacijama, treba da bude sposoban reprezentovati autentične interese građana i svojim aktivnostima treba obezbjediti garanciju demokratskog razvoja i stabilnosti Bosne i Hercegovine. Nevladine organizacije imaju veliki doprinos u stvaranju narodnog mišljenja koje se stvara mješavinom mišljenja pojedinih grupa, koja se u nekim

pitanjima slažu, u drugim podvajaju, u jednim umjeravaju, a na drugim zaoštravaju i sudaraju.

Demokratija počiva na načelu da su obični ljudi kadri da stvore neobične stvari, ako im se pruži prilika – ako su slobodni. Te važne stvari su dobrovoljno organizovanje ljudi svih generacija, svih profesija, polova kako bi pomogli u rješavanju nagomilanih problema.

Akcija ljudi za udruživanjem na prostorima Bosne i Hercegovine izrasta iz potreba i interesa za saradnjom i humanim aktivostima, te pokreće rješavanja značajnih društvenih pitanja i radeći na manjim ili većim društvenim promjenama.

Zajednička osobina većine nevladinih organizacija može se naći u carstvu vrlina: solidarnost i saosjećanje za vjeru i dobrobit drugih uključujući udaljene druge ljudi, osjećaj lične odgovornosti i pouzdanosti u vlastitu inicijativu da se uradi nešto dobro, impuls prema velikom davanju i dijeljenju, te osuda nasilja i potčinjanja svake vrste.

Stoga treba dati veliki značaj razvoju nevladinog sektora na prostorima Bosne i Hercegovine, da se ljudi, privatnici, biznismeni uključe u solidarne aktivnosti izdvajanjem dijela dohotka za dobrotvorne svrhe i druge akcije koje će dati rezultate.

Na prostorima Bosne i Hercegovine se poslije rata javlja veliki broj nevladinih organizacija sa različitim djelokrugom djelovanja (mировне организације и покрети, udruženja žena, strukovna udruženja, udruženja za zaštitu ljudskih prava i

razvoj civilnog obrazovanja, ekološke organizacije, organizacije koje okupljaju izbjeglice, povratnike, mlade, udruženja invalida, boraca, inovatori, udruženja pčelara, voćara, gljivara, ljubitelja prirode i životinja i mnoga druga.

S jedne strane imamo vladin sektor organizovanog djelovanja, s druge strane se javlja privatni, nedržavni, nevladin sektor organizovanja, koji treba da stvori pretpostavke za iznalaženje alternativnih, često mnogo efikasnijih rješenja za pojedina pitanja i segmente ljudskih organizovanih aktivnosti. Ova vrsta organizovanja ima epitet spontanosti i dobrovoljnosti s obzirom na nepostojanje pravnih normi o obaveznom članstvu u ovoj vrsti organizacije. Izgledi za demokratizaciju Bosne i Hercegovine zavise od toga kolikom brzinom će se razvijati civilno društvo, a u njemu organizacije i udruženja nezavisno od moći države. Prelomni trenutak koji označava jedan režim kao demokratski, kada je u pitanju pravni status nevladinih organizacija, jeste trenutak kada se ostvari ne samo tolerancija prema nevladnim organizacijama od strane državnog aparata, nego kada se ostvari odnos koordinacije i saradnje između ova dva subjekta.

Ponovna izgradnja tolerancije i pluralizma u Bosni i Hercegovini je neophodna.

Bitna obilježja nevladinih organizacija su:

- zajedničko osjećanje kolektivnog identiteta,
- učestvovanje u zajedničkoj mreži,

- imaju jedan ili više zajedničkih ciljeva za koje se zalažu,
- imaju karakteristiku stalnosti ili trajne organizacije,
- udruženje ljudi koji iz bilo kojeg razloga žele da budu zajedno,
- privatno organizovanje, neprofitna djelatnost, dobrovoljno članstvo, visok stepen solidarnosti među članstvom itd.

Najrašireniji odnos saradnje nevladinih organizacija s državnim organima postoji u oblasti humanitarnih i dobrotvornih aktivnosti i u situacijama neposredne ratne opasnosti, ratnog stanja, postratne devastiranosti, elementarnih nepogoda, katastrofa i slično.

Komunikacija i saradnja između nevladinih organizacija na prostorima Bosne i Hercegovine je uspostavljena još 1997. godine, kada je i stvoreno Vijeće nevladinih organizacija. Prema podacima međunarodnog komiteta dobrovoljačkih udruženja (*International Committee of Voluntary Associations – ICVA*) na prostoru Bosne i Hercegovine djeluje 365 nevladinih organizacija, od toga u Republici Srpskoj djeluje 221 nevladina organizacija. Vijeće nevladinih organizacija Bosne i Hercegovine organizovano je kroz 25 (dvadeset pet) Forum-a, od toga 9 (devet) Forum-a je iz Republike Srpske.

Edukaciju za nevladine organizacije u Bosni i Hercegovini izvodile su mnogobrojne

međunarodne nevladine organizacije. To je nedovoljno i lokalne nevladine organizacije moraju planirati vlastitu budućnost na principima samoodrživosti. To je veoma teško i budućnost je neizvjesna ako se nema sigurna finansijska podloga.

Treba povećati aktivnosti na promjeni svijesti za potrebe civilnog društva, za potrebe Bosne i Hercegovine kao države u tranziciji.

Što se tiče nevladinih organizacija u Bosni i Hercegovini, može se konstatovati da postoji neka dinamika njihovog djelovanja, postoje planovi djelovanja, programi, projekti, postoji podjela poslova i postoji na kraju krajeva i odgovornost za ono što se čini.

Ispitivanjem javnog mnijenja²⁴ među studentima u Banjoj Luci, Bihaću i Mostaru, na postavljena pitanja, „Kako ocjenujete stanje: političke kulture, političke tradicije i političke socijalizacije, političkih simbola i političkih mitova, demokratije i etničkih odnosa u Bosni i Hercegovini, kulture dijaloga i tolerancije u Bosni i Hercegovini, crkvi i sekti u Bosni i Hercegovini, govora mržnje i jezičkih manipulacija i nevladinih organizacija u funkciji demokratizacije Bosne i

²⁴ U ovom istraživanju je korišćen metod upitnika u kojem su na napred navedenih Osam pitanja studenti pismeno odgovarali zaokruživanjem ponuđenih odgovora . Ukupno je ispitan 728 studenata (312 u Banjoj Luci , 286 u Mostaru i 130 u Bihaću) . Izbor studenata je bio slučajan što se tiče etničke pripadnosti i u principu struktura uzoraka po nacionalnosti odražava nacionalne strukture stanovništva u svakom od ovih gradova.

Hercegovine?“, došli smo do rezultata prikazanih u narednoj tabeli:

	Odlično %	Dobro %	Loše %
Političke kulture	2,33	27,25	70,42
Političke tradicije i političke socijalizacije	2,82	28,17	69,01
Političkih simbola i političkih mitova	11,27	43,66	45,07
Demokratije i etničkih odnosa	4,23	21,13	74,64
Kulture dijaloga i tolerancije	4,22	28,17	67,61
Crkvi i sekti	12,68	53,52	33,80
Govora mržnje i jezičkih manipulacija	28,17	33,80	38,03
Nevladinih organizacija u funkciji demokratizacije	19,72	56,34	23,94

Iz napred navedenih rezultata vidljivo je da je mišljenje ispitanika po pitanju stanja političke kulture, političke tradicije i političke socijalizacije, političkih simbola i političkih mitova, demokratije i etničkih odnosa u Bosni i Hercegovini, kulture dijaloga i tolerancije u Bosni i Hercegovini, crkvi i sekti u Bosni i Hercegovini, govora mržnje i jezičkih manipulacija i nevladinih organizacija u funkciji demokratizacije Bosne i Hercegovine uglavnom loše, što je potvrdilo našu hipotezu na početku istraživanja da treba preduzeti niz aktivnosti i mjera na razvoju istih.

9. GOVOR MRŽNJE I JEZIČKE MANIPULACIJE

Velika opasnost po dijalog i toleranciju u Bosni i Hercegovini je govor mržnje i jezičke manipulacije. Oni ponajbolje uspijevaju upravo tamo gdje ima najmanje istinske demokratije. Sintagma govor mržnje koristi se sa ciljem da se satanizuje neka etnička, nacionalna, rasna, konfesionalna, socijalna ili politička grupacija. Ovako određen, govor mržnje jeste sredstvo kojim se u mobilizatorske svrhe služi jezik politike orijentisane na učutkivanje ili odstranjivanje oponenata. Iako govor mržnje po sebi, dakako, nije nova pojava, njegova ubojitost i opake posljedice koje proizvodi u punoj jasnoći se očituju tek sa pojavom masovnih medija – štampe, radija i naročito televizije.

Govor mržnje, udružen sa govorom laži, tako je počeo da hara javnom scenom, pa i scenom Bosne i Hercegovine, posebno vezano za vjerske objekte. Slijedeći više nego rječit primjer najviših predstavnika državne i partijske vlasti, režimski mediji proizveli su ogromnu količinu netrpeljivosti, bahate agresivnosti, ksenofobije i uopšte negativne energije koja je brzo zaprijetila eksplozijom (miniranje objekata, rušenje spomenika, uznemiravanje nacionalnih manjina itd.). Tu je do najvećeg izražaja došlo osnovno retoričko sredstvo govora mržnje – etiketiranje. Praktična iskustva postavljanja kamena temeljaca za vjerske objekte u Bosni i Hercegovini nažalost to su najbolje pokazala.

Uz etiketiranje, kao drugo važno oružje govora mržnje i sa prvim tijesno povezano, ide opanjkanje političkog suparnika, uz pribjegavanje tračevima kafanskog tipa i obilnu upotrebu laži. Možemo konstatovati da govor mržnje konstantno obilježava sve etape u skorašnjoj politici Bosne i Hercegovine – od šovinističkog nacionalizma, preko vještačkog mirotvorstva, do sadašnje sprege ksenofobije i merkantilnog patriotizma. Povremeno su se samo mijenjali oblici ispoljavanja i odredišta tog govora mržnje, u skladu sa potrebama trenutne politike partijsko-državnog vrha.

Tako, kad jedan ovdašnji pisac sa najviše državne funkcije proglaši Bosnu i Hercegovinu istorijskom nakazom, to je neskriveno gruba riječ; a kad njegov kolega po Peru za Jasenovac kaže da je to najveći srpski grad pod zemljom, a za Srbe u Hrvatskoj da su ostatak zaklanog naroda, to neko može da doživi prije kao efektne metafore. Međutim, u oba slučaja riječ je o iskazima potencijalno ubojitog učinka, jer zapravo prečutno pozivaju na ispravljanje istorije, odnosno na osvetu – dakle, na nove krvave obraćune. Govor mržnje podilazi najnižim instinktima neobrazovane mase ispranih mozgova, pa je otuda kod nas u Republici Srbiji i Bosni i Hercegovini pao na posebno plodno tlo. Po svemu sudeći, moraćemo još da pričekamo na vrijeme kada će u javnoj i naročito političkoj upotrebi da se afirmiše jedan bar pretežno normalan, neopterećen, neideologizovan jezik, manje podatan manipulaciji i otporniji na krivotvorenje. To, a ne

nekakav teško zamislivi „govor ljubavi“, jeste prava alternativa razornom govoru mržnje.

Priči o jezičkim manipulacijama nema kraja, a mi u BiH mor

amo da se izborimo za rehabilitaciju demokratije, za pravo učešća svih u odlučivanju o javnim poslovima. To znači da politika nije vještina vladanja od strane manjine nad većinom, nego je politika briga o javnom dobru i učešće svih u odlučivanju o javnim poslovima. Samo sa takvim konceptom politike možemo imati istinsku demokratiju, i to je onaj koncept politike koji je u početku bio kod starih Grka, kod Aristotela. Tek kasnije, u vrijeme Makijavelija (15-16. vijek) politika je dobila ove attribute vladanja, upravljanja i manipulacije ljudima. Znači, ona je sužena, redukovana na borbu za vlast. U toj borbi društvo je dijeljeno na one kojima vlast pripada zauvijek, na onu manjinu koja će učestvovati u toj vlasti i rasporedu društvenih dobara, i one koji će biti primarni objekat vladavine, dakle, politički sljedbenici, pokorni i poslušni. Ta ideja koja karakteriše cijelokupno evropsko iskustvo, obnavlja se naročito u vremenima poslije Francuske revolucije. Poslednja dva vijeka u Evropi jesu vrijeme oštре borbe između takvog elitističkog shvatanja društva i demokratskog koncepta društva u kome mase, svi građani, imaju da dođu do izražaja.

Kao što smo istakli govor mržnje i jezičke manipulacije ponajbolje uspjevaju upravo tamo gdje nema demokratije, gdje je govor mržnje

udružen sa govorom laži, što je česta pojava u Bosni i Hercegovini.

Govor mržnje i jezičke manipulacije u Bosni i Hercegovini usmjereni su najprije prema drugim narodima, potom prema političkim suparnicima, i na kraju prema reformističkoj struji. Može se konstatovati da je govor mržnje konstantno obilježavao i obilježava sve etape u skorašnjoj politici Bosne i Hercegovine – od šovinističkog nacionalizma, preko vještačkog mirotvorstva, do sprege ksenofobije i merkantilnog patriotizma. Povremeno su se samo mijenjali oblici ispoljavanja i odredišta tog govora mržnje, u skladu sa potrebama trenutne politike partijsko-državnog vrha.

Po svemu sudeći, moraćemo još da pričekamo na vrijeme kada će u javnoj i naročito političkoj upotrebi u Bosni i Hercegovini da se afirmiše jedan bar pretežno normalan, neopterećen, neideologizovan jezik, manje podatan manipulaciji i otporniji na krivotvorene. To, a ne nekakav teško zamislivi „govor ljubavi“, jeste prava alternativa razornom govoru mržnje. Ako ne prolaze „govori ljubavi“, mijenjanje iskaza, onda treba mijenjati govornike i tako spriječiti govor mržnje i jezičke manipulacije uopšte, pa i u Bosni i Hercegovini.

1. Političke (nacionalne) i kulturne (vjerske) podjele su prepoznatljiva obilježja u Bosni i Hercegovini što predstavlja ozbiljan problem za stvaranje građanskog (civilnog) društva za duži vremenski period. Naša istorija bila je vojna i diplomatska, a ne ekonomski i kulturna. Ovdje se bez prijatelja mora, ali bez neprijatelja ne može, jer se unutrašnji ili spoljašnji neprijatelj koristi kao integrativni princip. Nacionalni heroji i nacionalni identitet u Bosni i Hercegovini uvijek su u prvom planu, dok se demokratski kompromisi zanemaruju, što nije posljedica samo unutrašnjih podjela, nego i politike velikih sila (otomanske, venecijanske, habsburške) koje su se držale principa *divide et impera* (podijeli pa vladaj). Osnovna obilježja političke kulture u Bosni i Hercegovini su provincijalizam, patrijarhalni mentalitet i nepovjerenja prema drugom i drukčijem. Nizak obrazovni nivo stanovništva u Bosni i Hercegovini je stalan pratilac, bez obzira na političke promjene.
2. Politička socijalizacija je proces oblikovanja i prenošenja političke kulture (simbola, vrijednosti, normi, pravila, iskustava, znanja, vještina – politička memorija) na nove generacije. To mora da počne u ranoj životnoj dobi, ako društvo pa i Bosna i Hercegovina hoće da kasnije bude otvorena, demokratska i stabilna. Politička socijalizacija je u funkciji održanja, jačanja i stabilnosti političkog

sistema – postizanja konsenzusa o ključnim pitanjima (pokoravanje legalno izabranim organima vlasti). U Bosni i Hercegovini je niz generacija odrastalo i dozrelo u autoritarnoj političkoj kulturi, pa je zato teško očekivati da se one preorijentisu na demokratski način mišljenja, vjerovanja i ponašanja, jer je riječ o posve drukčioj ljestvici vrijednosti i normi. Primarni (porodica) i sekundarni (škola, grupa vršnjaka, političke partije, mas-medija itd.) činioци političke socijalizacije moraće da aktivno rade kako bi se izvršio ovaj prelaz sa tribalnog na demokratski tip društva u Bosni i Hercegovini – od partikularnih prema univerzalnim normama. Po onome šta i kako rade (na primjer mas-mediji) ne bi se moglo zaključiti da su na putu ostvarivanja ovih zadataka. Vladajuće tri klike u Bosni i Hercegovini (tzv. elite) stvaraju javno mnjenje kakvo im treba: imati povlašten položaj (monopol) u medijima, znači isto što i imati uza se političku javnost! Javno mnjenje se više ne sluša, ono se stvara: medjinska slika stvarnosti zamjenjuje samu stvarnost! Onaj ko ima moć i vlast, ko ima pristup informacijama i ko poznaje tehnike ubjedivanja, taj može da ubijedi bilo koga, da misli, vjeruje i čini bilo šta.

3. Ako je nekada politika bila definisana kao mudrost upravljanja ljudima i stvarima u svrhu ostvarivanja najviših vrijednosti (istine, pravde, slobode, svetosti života, itd.), onda se ona danas definiše kao ogoljela i krvoločna

borba društvenih grupa i pojedinaca za osvajanje, očuvanje i povećanje moći, vlasti i koristi koje idu uz to. Suština politike u Bosni i Hercegovini je borba oko raspodjele i kontrole društvene moći – politika je drama. Filozof volje za moć je rekao: došlo je vrijeme da se ponovo promisli šta je politika, jer ovakva kakva je sada i ovdje, ona je mjesto gde su sve duševne bolesti zakazale sastanak. Sa dovoljno razloga može se reći da su na ovim prostorima Bosne i Hercegovine još uvek veoma moćne mitske i paganske predstave i vjerovanja, koja po pravilu oživljavaju u trenucima političkih i društvenih kriza. Kad god se ponove krizne situacije uvek se obnove ovi mitski i paganski obrasci. U kriznim situacijama ne traži se učitelj nego spasitelj: harizmatski voda uvek ima šansu kada nije moguće riješiti križu na racionalan način, što je slučaj i u Bosni i Hercegovini.

4. Države koje se temelje na nacionalnoj kulturi (kao što je to slučaj u Bosni i Hercegovini) teško mogu da se uklope u novi svjetski poredak u kome važe univerzalne vrijednosti, norme i pravila ponašanja. Za ove prostore, prostor Bosne i Hercegovine, može se slobodno reći da ljudi dijeli ono što im je zajedničko: zajedničko porijeklo, zajednički običaji, zajedničke ustanova, zajednički jezik itd. Ovdje imamo bogato iskustvo sa nelogičnom činjenicom da tri naroda (Srbi, Hrvati, Bošnjaci – muslimani) dijeli isti jezik,

jer je preko 90% riječi isto, a nekoliko procenata različito. Netrpeljivost i mržnju ne izazivaju velike razlike, nego baš one male, pa su u pravu psiholozi kada govore o „narcizmu malih naroda“ - svako pleme hoće da bude nacija. Uprkos svim socijalnim razlikama među pojedincima iste nacije, nacija se doživljava kao bratska zajednica: u nacionalnoj svijesti sve nejednakosti su izbrisane u ime jedinstva nacije! To se postiže vještom manipulacijom političkim simbolima (zastava, grb, himna, mitski junaci itd.) jer mit nudi lični identitet i kolektivnu identifikaciju sa zajednicom (nacionalnom, vjerskom i sl.): on odgovara na pitanje ko sam ja i gdje je moje mjesto u strukturi društva. Zajednica koja je utemeljena na nacionalnom mitu protivi se promjeni: identitet i promjena ne idu zajedno. Ovi zatvoreni obrasci (*closed patterns*) arhajskog duha svakako su smetnja širim integrativnim procesima i toleranciji među tri naroda i njihovih kultura u Bosni i Hercegovini: umjesto demokratskih pregovora i zajedničkog života svaki narod ističe svoje slobodarske tradicije i nacionalne heroje. – Strah od živih reguliše pravo, strah od mrtvih reguliše mit – mrtvi kao moralni policajci društva. U Bosni i Hercegovini demokratija se uči, jer narod nema iskustva sa demokratskim oblicima mišljenja, vjerovanja i odlučivanja: ovdje je na djelu prelaz od vladavine jedne volje (samovolje vođe) na vladavinu zakona. Drugim riječima, vladavinu straha postepeno

zamjenjuje vladavina prava. A to je veoma težak i dug proces, jer rodovsko-plemenska svijest i način života na ovim prostorima teško se mogu uzdići na ravan univerzalnih vrijednosti, normi i pravila ponašanja. Ako hrišćanstvo i islam kao univerzalne religije nisu uspjele da za toliko vijekova iskorijene ovaj paganski način mišljenja i delanja, onda se ni mi danas ne možemo nadati da čemo u bliskoj budućnosti imati više uspjeha.

5. Pred nama je u Bosni i Hercegovini veoma važan i težak zadatak. Mi se moramo učiti dijalogu i toleranciji, jer sve naše nevolje proističu iz činjenice što mi ne umijemo da komuniciramo jedni sa drugima. Samo vaspitanjem i obrazovanjem za dijalog i toleranciju može se steći svijest da su drugi čovjek i naša kultura naša dopuna a ne naš pakao. Ko nije trpeljiv, ne može biti savremen čovjek: još nije dorastao do čovjekove visine! Da bi to postigao, on mora da osluškuje različite glasove vremena i različite načine govora, jer samo tako ima mogućnosti da upoređuje, bira i stvara. Jedan uistinu dijaloški način mišljenja i življjenja imao bi za posljedicu da među misliocima ne bi bilo dogmatika, među vjernicima ne bi bilo fanatika, a među političarima ne bi bilo tirana.
6. Istorija svake religije pokazuje i dokazuje da je od samog početka bilo različitih načina vjerovanja i da su sva ova vjerovanja zadovoljavala individualne i kolektivne

potrebe i želje vjernika. Tek kada je jedan oblik vjerovanja proglašen za zvanični sistem (npr. hrišćanstvo u starom rimskom carstvu), onda su svi drugi oblici ispoljavanja vjere smatrani odstupanjem od prave vjere (mistici, monasi, jeretici, šizmatici itd.). U društvima gdje je crkva odvojena od države, zakon o vjerskim zajednicama tretira sve vjerske grupe kao ravnopravne. Međutim, specifičnost islamske zajednice (uma) je u tome što su vjerske i pravne norme (koje propisuje država) u stvari istovjetne (šerijatsko pravo).

7. Poznato je da društvo nije isto što i država. Želje, potrebe i interesi društva uvijek su širi i dublji od moći države da ih zadovolji kroz svoje ustanove. Zbog toga ne bi trebalo da čudi što se dobar dio društvenog života odvija izvan sistema državnih ustanova. Nevladine organizacije u Bosni i Hercegovini trebalo bi da se angažuju na zaštiti društva od države, to jest da stalno dokazuju da se politički život odvija u međusobnim odnosima ljudi a ne samo u odnosima ustanova – valja štititi ovaj slobodni prostor života od državne kontrole i prinude.
8. Riječima se mogu izreći najviše istine i najpodlijje laži. Danas su riječi postale oružje – jezik i govor su polje borbe za moć i vlast. Odnosi između tri političke zajednice u Bosni i Hercegovini odslikavaju se u jeziku i govoru kao u nekom ogledalu. To su riječi iza kojih ostaju vidljive posljedice: ima neprijatnih,

otrovnih i smrtnih riječi kojima se postiže strašan učinak na ljudsku dušu i kolektivno sjećanje. Sve bolesti ovih zajednica, pa i Bosne i Hercegovine, prvo su vidljive u jeziku i govoru – ako boluje jezik i govor, onda boluje pojedinac i zajednica. Stari kineski mudrac opominjaо je: kad se kvari jezik, kvari se i narod! Oboljeli jezik i govor uvijek prethode oboljelim društvima: prve tamnice, prvi zločini i prve grobnice pripremaju se u jeziku i govoru. Prve mine su jezičke mine. Mi u Bosni i Hercegovini ni danas nismo svjesni svih bolesti što ih je kratkovidna politika unijela u jezik i govor.

BIBLIOGRAFIJA

1. Aristotel, Metafizika, Globus, Zagreb, 1988.
2. Bašlar G, Novi naučni duh, Sremski Karlovci, IK Z. Stojanovića, 1991.
3. Brdar M, Totalitet i pozitivizam, IIC, Beograd, 1981.
4. Čičkarić Lj, Jojić M, Ajmo, ajde svi u šetnju, Medija centar, Beograd 1997.
5. Enciklopedija političke kulture, Savremena administracija, Beograd, 1993.
6. Grupa autora, Razaranje društva, Filip Višnjić, Beograd, 1994.
7. Grupa autora, Ličnost i politička vlast, Centar za marksizam univerziteta u Beogradu, Beograd, 1989.
8. Habermans J, Tehnika i znanost kao „ideologija“, Školska knjiga, Zagreb, 1986.
9. Kin Džon, Mediji i demokratija, Filip Višnjić, Beograd, 1995.
10. Koković Dragan, Sociologija religije i obrazovanja, Učiteljski fakultet u Somboru, Sombor, 1996.
11. Koković Dragan, Sociologija obrazovanja, Univerzitet u Novom Sadu – Filozofski fakultet, Novi Sad, 2000.
12. Kolarić Ivan, Filozofija, Učiteljski fakultet Užice, 1998.

13. Lasswell H. D, *Psychopathology and Politics*, Viking, New York, 1960.
14. Marijanović R. Jovan, Političke stranke i moderna država, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1999.
15. Matić Milan, Mit i politika, Radnička štampa, Beograd, 1982.
16. Mirić Jovan, Demokracija u postkomunističkim društvima, Prosvjeta, Zagreb, 1996.
17. Podunavac Milan, Politička kultura i politički odnosi, Radnička štampa, Beograd, 1982.
18. Popović Vitomir, Lukić Vladimir, Dokumenti Dejton – Pariz, Institut za međunarodno pravo i međunarodnu poslovnu saradnju, Banja Luka, 1997.
19. Matić Milan, Mit i politika, Radnička štampa , Beograd, 1982. ,
20. Šušnjić Đuro, Ribari ljudskih duša, Mladost, Beograd, 1990.
21. Šušnjić Đuro, Dijalog kao metoda mišljenja i načina življenja, Zbornik radova, Filozofski fakultet – Institut za filozofiju i sociologiju, Novi Sad, 1994.
22. Šušnjić Đuro, Otpori kritičkom mišljenju, Čigoja, Beograd, 1995.
23. Šušnjić Đuro, Znati i verovati, Čigoja, Beograd, 1995.

24. Šušnjić Đuro, Dijalog i tolerancija, Čigoja, Beograd ,1997.
25. Tatalović Siniša, Manjinski narodi i manjine u zapadnoj demokraciji, Prosvjeta, Zagreb, 1995.
26. Turjačanin Milan, Sociologija, Univerzitetska biblioteka Petar Kočić, Banja Luka, 1998.
27. Vejnović Duško, Državna bezbjednost – obavještajne službe, Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srpske i Glas srpski, Banja Luka, 1995.
28. Vejnović Duško, Defendologija - društveni aspekti bezbjednosti moderne države, Viša škola unutrašnjih poslova, Banja Luka, 2002
29. Vujević Miroslav, Uvođenje u znanstveni rad u području društvenih znanosti, Informator, Zagreb, 1988.
30. Zakonski propisi, međunarodne deklaracije, dokumenta, povelje, izvještaji i ostalo.

POLITIČKA KULTURA

**DIJALOG TOLERANCIJA I DEMOKRATIJA
UBOSNI I HERCEGOVINI**

DRUGO IZDANJE

